POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

4

MCMXLI

HRVATSKA REVIJA
GODINA XIV BROJ 4 MCMXLI

VEZE SPLITA I HRVATSKIH VLADARA IX. VIJEKA*)

Kako su uske veze bile između hrvatskih vladara IX. v. i Splita te splitskih biskupa, osim spomenutoga[1]) posebno nam to osvjetljuje nedavno otkriveni pasus nekoga kodeksa britanskoga muzeja. Ovaj glasi: »Pomozi svemogući Bože. Nadbiskupu solinske crkve. Za crkvu blaženoga Gabrijela na brdu Pasulju (Pasulio, Putalj) ... Naime za srušeni zid crkve bl. Jurja na istočnoj strani 12 mjera žita po volji. Slikaru za obnovu slike, sada kralja i temeljitelja, a prije ravenske, u crkvi na brdu, jedan solid. Slikaru za obnovu sada slike kralja Trpimira, a u starini ravenske, u istoj crkvi, jedan solid. Slikaru za sliku nedavno umrloga kralja sa sinom Petrom i mladim Tomislavom (Tumithao), po cijeni upravitelja, u kući velike crkve naprotiv ... bez učitelja naticatelja u zboru. Za utvrdu posjeda ispod spomenutoga brda troškom velike crkve i nagradom od dva solida i po. A nad svim ovim jednoga slugu imenom Svaraju ili koga drugoga tjelesno jaka i zdrava, a bez obitelji«. (Adjuva Deus Omnipotens. Archiepiscopo Salonitanae ecclesiae. Pro ecclesia beati (Ga(b)rieli in monte in Pasulio ... Scilicet pro muro destructo ecclesiae beati Georgii in parte orientali duodecim modios frumenti per voluntatem. Pictori pro restauratione imaginis regis fundatoris in modo antea Ravenata in ecclesia in monte unum solidum. Pictori pro restauratione imaginis regis Trepimero in ista ecclesia et modo antiqua Ravenata unum solidum. Pictori pro imagine regis nuper defuncti cum filio ejus Petro et Tumithao junioris per pretium curatoris in domo ecclesiae majoris contra ... sine magistro illicitatorum in congressu. Pro munitione curtis infra supranominatum montem sumptu ecclesiae majoris et praemino solidum II et dimidium. Et super omnibus unum servum nomine Svaraiae seu alium robusti corporis et sani sine familia.)

Ovaj pasus je »bilješka zapisana od prokuratora splitske nadbiskupije i upravljena odgovornim crkvenim licima, a pretstavlja informaciju ili račun o troškovima za neke radove«, kako ispravno ističe izdavač ovoga pasusa F. C. A. u »Hrvatskoj Reviji« 1940. br. 11 s. 595. Od kojega je doba ova bilješka? F. C. A. ističe da je kodeks ove bilješke iz XI. ili XII. v., ali njezin original mora biti raniji. U njoj čitamo, da je slikaru plaćeno »za sliku nedavno umrloga kralja«. Dakle je ovaj račun izdan nedaleko nakon smrti nekoga kralja, čije se ime i ne spominje baš zato, jer je svakome bilo poznato. Koji je to kralj? U bilješci se veli, da je slika napravljena »nedavno umrloga kralja sa sinom Petrom i Tumithao mladim«. Latinski izraz Tumithao ne može biti nego krivi prepis Tumislavo, Tomislav. Dakle

*) Kao dopuna mojim člancima: Uloga Splita u radanju hrvatske nacije, Hrv. Smotra, 1940. br. 3, Državna politika kralja Tomislava, Hrv Revija, 1940., br. 10 i 11

[1]) U člancima: Uloga Splita i t. d. i Državna politika kralja Tomislava.

ovaj bi se obračun davao, kada je Tomislav bio mladićem. Ovaj Tomislav ne može biti drugi, nego onaj poznati iz splitskih sabora 925. i 928. g., jer za drugoga nemamo nigdje nikakova podatka, a posebno da bi bio kraljev sin. Na to doba upućuje nas i činjenica, da bilješka splitskoga biskupa nazivlje »solinski«, koji naziv nakon sabora 925. i 928. pomalo iščezava, a u XI. v. ga više ne nalazimo.

Iz ove bilješke dakle doznajemo, da je splitski biskup crkve svoga posjeda dao urešivati slikama hrvatskih vladara. Iz ove se bilješke razabire, da su postojale tri takove slike: ona »kralja utemeljitelja«, »kralja Trpimira« i »nedavno umrloga kralja«. »Kralja utemeljitelja« i »kralja Trpimira« bila je u istoj crkvi. Ta je crkva bila na nekome brdu. U bilješci se govori o crkvi bl. Gabrijela na brdu Pasulju. Mislimo da je ovo brdo Pasulj isto što i Putalj, o komu je govor u Trpimirovim i Mutimirovim darovnicama. Na tome brdu Pasulju (Putalju) bile su dvije crkve. Ona bl. Gabrijela i bl. Jurja. Za ovu zadnju doznajemo iz Trpimirove i Mutimirove darovnice. Britanski kodeks govori, da se je obnovila »slika kralja utemeljitelja« u crkvi na brdu. U toj istoj crkvi obnovila se je i slika »kralja Trpimira«. Je li ova crkva, gdje su bile slike »kralja utemeljitelja« i »kralja Trpimira« jedna od dviju spomenutih (bl. Gabrijela i bl. Jurja) ili treća? Iz bilješke se razabire dosta jasno, da su u istoj crkvi bile slike »kralja utemeljitelja« i »kralja Trpimira«. Kako se ove dvije crkve nazivlju imenom svoga sveca, to moramo pretpostaviti, da bi i ovoj trećoj bio označen patron, kada bi se lučila od jedne od ovih dviju. Crkva, gdje su bile kraljevske slike, je ona bl. Jurja, jer je spomenuta neposredno pred navodom o kraljevim slikama. U Trpimirovoj darovnici čitamo, da je crkva bl. Jurja na Putalju »bila posvećena u vrijeme Mislava vladara kao i obdarena sa darovima od gore spomenutog vladara« (Šišić, Priručnik s. 193). Crkva se posvećuje čim se sagradi, pa zato možemo utvrditi, da je crkva bl. Jurja na Putalju bila sagrađena za Mislava i da ju je on sagradio, radi čega ga bilješka britanskog kodeksa nazivlje kraljem utemeljiteljem. I tako nam ova bilješka pruža još jedan dokaz za autentičnost Trpimirove povelje, a istodobno odaje starinu i vjerodostojnost same bilješke.

Bilješka nam izričito ne spominje Mislavovo ime, ali spominje Trpimirovo. Ovaj Trpimir nije drugi nego onaj poznat iz t. zv. Trpimirove povelje, a koji je vladao od g. 845.—864. Ništa tomu ne smeta što ga se zove rex, kralj. Tako Trpimira zove i Gottschalk, pa nam i ovo može poslužiti kao jedan jaki argumenat našoj pretpostavci o gledanju hrvatskih vladara IX. v. na Split i njegovu važnost za Hrvatsku.

Ovaj obračun prikazuje račune splitskome nadbiskupu o trošku za obnovu slika »kralja utemeljitelja i Trpimira«. To pretpostavlja da se slike tada nijesu originalno pravile već samo popravljale ili obnavljale. Možda su originalno pravljene za živih samih tih vladara, ali svakako ne daleko od njihove smrti, kada ih već početkom X. v. treba obnavljati. Ali začuđuje, da ovdje nailazimo na riječ Ravenata. Ja sam ovaj pasus preveo: »Slikaru za popravak slike, sada kralja utemeljitelja, a prije ravenske«, dotično »sada slike kralja Trpimira, a u starini ravenske«. Pisac je htio reći, da se ili na onome mjestu (ako je slika bila afresco na zidu) ili na onom materijalu (ako je slika bila na kakovom slobodnom predmetu) prije

slike ovih kraljeva nalazila kakova slika, koja je prikazivala kakav prizor iz Ravene, odakle naziv Ravenski, Ravenata.

Najvažniji je pasus u cijeloj ovoj bilješci onaj, koji govori o slici »nedavno umrloga kralja«. Ovdje se ne govori o popravku slike nego samo »za sliku«, što pretpostavlja da se je račun polagao za originalno djelo. Ta slika nije ni u crkvi bl. Gabrijela, ni bl. Jurja na Putalju nego »u zgradi, kući velike crkve«. Ta »velika crkva« (ecclesia major) ne može biti nego katedrala, jer se niže prikazuje račun »za utvrđivanje dobra ispod spomenutoga brda (Putalja) troškom velike crkve«, a Putalj je bio vlasništvo katedrale sv. Dujma. Ova slika nije u samoj katedrali, nego u njezinoj nekoj kući, što daje naslućivati, da je bila odijeljena od same katedrale.

Na ovoj je slici prikazan »nedavno umrli kralj sa sinom Petrom i Tomislavom mladićem«. Ako ovu vijest usporedimo sa poznatim splitskim relijefom vidjet ćemo, da se ona baš na nj odnosi. Sami relijef je dio crkvenoga namještaja, koji nije služio u liturgičke svrhe, a danas se nalazi u krstionici sv. Ivana (Karaman, Basrelijef u splitskoj krstionici, Split 1925. s. 212, 26), što odgovara vijesti britanskog kodeksa, da je slika »u kući velike crkve«. Relijef »prikazuje čovjeka odjevena širokim plaštem i s krunom na glavi, što sjedi na nisku prijestolju bez naslonjača i drži u lijevoj ruci kuglu, a u desnoj križ. Do njega desno stoji jedan lik odjeven pripasanom tunikom, a pred njim ispružio se klečeći ili bolje ležeći potrbuške bradat čovuljak s ispruženim rukama« (Karaman, Ibid s. 3). Dakle su tri osobe, što odgovara vijesti bilješke, da slika predstavlja »nedavno umrloga kralja sa sinom Petrom i Tomislavom«.

Na splitskome relijefu prikazan je čovjek s kraljevskom krunom na glavi. Ne može se sumnjati, da je i slika »nedavno umrloga kralja« imala krunu. Karaman je nadalje donio dovoljno dokumenata, koji bi nas morali uvjeriti, da je forma onakove krune, kakovu nalazimo na relijefu imala svojih tragova u krunama, koje su se služile i upotrebljavale u IX. v. Kruna na slici »nedavno umrloga kralja« nije morala biti kruna, koju su stvarno nosili hrvatski vladari, jer je sigurno, da se oni od početka X. v. uopće nijesu krunili. Umjetnik je zbog svojih posebnih razloga hrvatskom vladaru stavio krunu na glavu, a model je uzeo iz onda poznatih kruna. Majstor nije morao nijednu doslovno kopirati, već je po ondašnjim modelima mogao nešto, ako i u malom, novoga i svoga dati. A da kruna na splitskome relijefu ima mnogo sličnosti s krunama poznatim u IX. v. dokazao je Karaman, iako se ni jedna potpuno ne pokriva sa onom na relijefu. (Basrelijef, s. 25, Tabla II.)

Vijest britanskoga kodeksa govori, da je u »kući velike crkve« napravljena slika »nedavno umrloga kralja sa sinom Petrom i Tomislavom mladićem«. Upada u oči, da se ovdje Tomislav nazivlje mladić, mladi (junioris). U hrvatskoj narodnoj tradiciji u istinu je živjela uspomena, da je Tomislav vrlo mlad postao vladarem. Tu nam je uspomenu sačuvao pop Dukljanin, koji veli: »Kralj pak Tomislav, hrabri mladić (fortis juvenis) i jaki borac mnogo je ratovao (sa ugarskim kraljem) i uvijek ga je natjerao u bijeg« (Šišić, Letopis Popa Dukljanina, Beograd 1928.

s. 310). Iz same vijesti britanskoga kodeksa ne bi se moglo sa sigurnošću zaključiti, da je Tomislav bio sin »nedavno umrloga kralja«, jer on veli sa »sinom njegovim Petrom«, a ne sinovima. Ovakova konstrukcija ipak ne isključuje da se i ono filio odnosi i na Tomislava, jer takova konstrukcija nije ništa neobična kod sredovječne latinštine. Ali, kada znademo, da je baš u to doba Tomislav bio kralj, a u Hrvatskoj je vrijedio princip nasljedstva, to nema sumnje, da je Tomislav bio vladarev sin. Nemamo nikakova traga, da bi početkom X. v. u Hrvatskoj nastupila promjena dinastije, pak zato moramo pretpostaviti, da je Tomislav bio sin i nasljednik »nedavno umrloga kralja«.

Iz naše vijesti doznajemo, da je Tomislav imao i brata Petra. Zanimljivo je, da nam je tu vijest sačuvala i narodna tradicija kod popa Dukljanina, iako sa promijenjenim imenom Petra u Vladislav. Dukljanin nam priča da je Tomislav naslijedio svoga brata Vladislava (Šišić, Letopis s. 309). Kako vijest britanskoga kodeksa veli, da je napravljena slika »nedavno umrloga kralja« (Nuper defuncti), a niti Petra niti Tomislava zove kraljem, to moramo pretpostaviti, da je kraljeva smrt bila vrlo svježa, a vjerojatno nastupila dok se je sama slika pravila. Trpimirova i Mislavova slika prave se u crkvi, a »nedavno umrloga kralja« u kući velike crkve, dakle na profanome terenu. A to baš zato, jer se je smatralo da nije dostojno živa bića stavljati na sveta mjesta.

Ko je naslijedio »nedavno umrloga kralja«? Kako ne nalazimo nigdje traga nekakovome kralju Petru pred Tomislavom, a upadno se ističe i u britanskome kodeksu i u narodnoj tradiciji, da je Tomislav kralj-mladić, to moramo zaključiti, da je Tomislav bio nasljednik. Pisac vijesti britanskoga kodeksa ne nazivlje ni Petra ni Tomislava kraljem, vjerojatno baš zato, jer je smrt njihovoga oca bila neposredna, pa se u Splitu još nije znalo, tko će oca naslijediti, a možda i zato, što pisac nije htio govoreći o slici, koja pretstavlja kralja, nazvati kraljem onoga, koji kao kralj na slici nije predočen. Bilo jedno ili drugo sve nas to uvjerava, da je »slika nedavno umrloga kralja« neposredno pred samim izvještajem bila pravljena. Opet nam narodna tradicija sačuvana u Dukljaninu može razjasniti, zašto je mladi brat Tomislav naslijedio nedavno umrloga kralja. On nam priča, da je Tomislav naslijedio svoga brata Vladislava, koji je »zaboravio Gospodina Boga svoga, odstupio od staza otaca svojih i nije ispravno stupao pred Gospodinom, nego se okaljao mnogim zločama« (Šišić, Letopis, s. 309). Iz ove kasne vijesti možemo zaključiti, da je Tomislavov brat bio razvratan, pa ga je vjerojatno već otac radi toga riješio prijestolonasljedstva, a što je kasnija tradicija prikazala na spomenuti način.

Iz svega ovoga možemo ispravno zaključiti, da je »nedavno umrli kralj« bio knez Mutimir poznat nam iz t. zv. Mutimirove povelje. Kako nam ova spominje Mutimira 892. a Toma Arhidjakon 912. kneza Tomislava, to moramo zaključiti, da je slika nedavno umrloga kralja napravljena u vremenskome roku od 892.—912. I tako nas ova vijest britanskoga kodeksa dovodi gotovo do sigurnoga zaključka, da je Tomislav sin kneza Mutimira, što se je do sada sa višom ili manjom vjerojatnošću samo nagadalo.

Figure na splitskome relijefu potpuno odgovaraju vijesti britanskoga kodeksa, kako smo je mi razjasnili. Čovjek sa krunom na glavi je Mutimir. Splitski je biskup imao dovoljno razloga, da dade napraviti Mutimirovu sliku. Ljubav ovoga prema splitskoj crkvi i njegovom biskupu Petru otkriva nam njegova povelja od 892. g. Vjerojatno je slikar slike »u kući velike crkve« uzeo pojedinačni motiv za svoju sliku iz Mutimirove povelje. Kralj na splitskome relijefu sjedi na prijestolju, a Mutimir kaže za sebe, da izriče presudu u sporu Nina i Splita »sjedeći na očevu prijestolju i Gospodnjim nadahnućem« (Šišić, Priručnik, s. 195). Neki su mislili, da splitski relijef ne prikazuje zemaljskoga vladara nego Spasitelja u slavi, jer da drži križ u desnoj ruci u stavu blagoslova. Karaman je dokazao da se takova poza nalazi i kod figura, koje sigurno pretstavljaju zemaljskoga kneza (Op. c. s. 8—12). Slikar je takovu pozu dao Mutimiru, jer je u njegovoj povelji čitao, da se on pretstavlja kao sudac, koji sudi »Gospodnjim nadahnućem«, pa je razumljivo, da ga je slikar htio prikazati u što duhovnijoj formi. Zato mu i stavlja u ruku križ, koji je po kršćanskom shvaćanju simbol pravde. Figura, koja leži potrbuške pretstavlja Petra. On u toj pozi očituje griješnika i pokajnika. Zato mu je i stavljena brada, a sama figura pokazuje odraz starijega čovjeka, što je Petar uistinu morao i biti oko 910. g. Treća bi figura prikazivala mladića Tomislava, koja uistinu odražuje mlađe lice. Vrlo je važno, da treća figura stoji gotovo nogama (lijevom se nogom dotiče njegove glave) nad onom, što leži potrbuške. To bi predstavljalo Tomislava kako nogom gazi brata Petra, čime je majstor htio izraziti misao pobjede Tomislava nad Petrom u pitanju nasljedstva, te njegove duhovne i moralne krijeposti nad propalim bratom. Dukljanin veli, da Tomislav nije u moralnom pogledu bio kao njegov brat (Šišić, Letopis, s. 309).

Sve nam ovo otkriva, kako je važnu i odlučnu ulogu igrao grad Split i njegova crkva u formiranju i razvijanju hrvatske države u IX. i X. v. Iz ove bilješke postaje nam jasno, da se još prije Tomislava u Splitu hrvatske vladare nazivalo kraljevima. Gottschalk ističe, da su za Trpimirova doba rex i imperator, regnum i imperium u Hrvatskoj bili sinonimi, a koje to značenje ima za našu narodnu povijest već smo upozorili. Sami hrvatski vladari Mislav, Trpimir, Mutimir sebe zovu knez, dux, naprotiv Gottschalk i Split nazivlju ih kraljevima, rex. *To Split čini, jer je potpunoma prihvatio Trpimirovu ideologiju o svojoj ulozi u Hrvatskoj državnosti,* ako i samu tu ideologiju Split nije sugerirao hrvatskim vladarima IX. v. Poslije ovoga ko će se još usuditi i ustvrditi da je Split, njegovo stanovništvo i njegova crkva bila hrvatstvu tudinski i neprijateljski elemenat. Splitski biskup svoje crkve resi likovima hrvatskih vladara i briga se da one ne propadnu!!

Tom svojom misijom Split je najozbiljnije zadužio Hrvatstvo za vladanja sina »nedavno umrloga kralja« t. j. Tomislava. Činjenica je, da izvan Splita, sve do Tomislava, niti su se sami hrvatski vladari smatrali i nazivali kraljevima, a niti bilo tko drugi. Prvi to čini Ivan X., koji u svome pismu titulira Tomislava kralj, rex. Da ovaj naziv ima svoje državno-političko značenje vidi se i po tome, što u istome pismu i na istome mjestu zahumskoga vladara Višeslava Ivan titulira sa dux.

Ivanu je dakle jasna bila državno-pravna i politička razlika između rex i dux.

Kako smo rekli pod sugestijom Martina čudotvorca i Split, splitski biskup i Tomislav u pitanju glagolice orijentirali su se prema težnjama Rima. Zato nije isključeno, da je splitski biskup nastojao oko Martina i ostalih eventualnih papinih delegata po Hrvatskoj, da papa i stvarno prizna Tomislava kraljem, kada ga Split takovim smatra i nazivlje. A da je to papa učinio potvrđiva njegovo pismo 925. g. upravljeno Tomislavu.

DR. IVO GUBERINA

VEDRA PJESMA

Vjetrovi, ljeta orači,
plavilom neba igraju.
Sunčevih niti tkalci
žutu mrežu tkaju.

Uzrelo žito se zlati,
radošću smije se dan,
šûme pšenične vlati
tiho, ko dječji san.

Drum, ko zlatom poliven,
daleko otrčo vidiku,
oblak, suncem obliven,
dršće na plavom zreniku.

To ljeto bježi zlatno!
Daleko će negdje se naći,
Raskošnih boja mu platno
za brijeg skoro će zaći.

I s brijega rukom će mahnut,
s vrelim će nestati dahom,
jesen će s brda banut
osuta zlatnim prahom.

A ja ću, ko krčag vina,
na toplom ključati suncu
i bojom krupnog rubina
sjati na vedrom vrhuncu.

SALIH ALIĆ

MRTVA UVALA

Doletješe male laste
s pozdravom dalekih zemalja.

U mrtvoj uvali nadoše crnu ladu
spuštenih jedara,

i umorna mornara
s čežnjom u očima

i bolom u duši.

DRAŽEN PANJKOTA

RASTANAK

Toga dana, kad je stigla vijest o premještenju, neprekidno je padala kiša. Dan je bio tmuran, a mrki planinski pejsaž pun jesenje tuge, koja je veća, kad zašumori uvelo lišće u hotelskom parku. Zdenka je osjećala, kako u tome romonu, koji se ziba u mutnom vrtnom prostoru, titra neka tiha rasplakana žica rastanka s ovim krajem, osjećala je toga dana, kako se i u njoj nešto sjetno razigralo, nešto dirljivo, neodređeno i nejasno, ali ipak snažno čuvstvo, koje se rodilo onog trena, kad je stigla vijest o premještenju.

U šest sati u veče još je uvijek padala kiša, a ona je sjedjela na hotelskoj mokroj verandi, natkrivenoj metalnim krovom, o koji su tukle krupne kišne kaplje. Sjedjela je sama, jer se svi gosti uvukoše u svoje sobe, samo je možda još koje pospano lice zurilo iza gdjekojeg okna. Zdenka je htjela da bude sama, da se sabere od najezde novih misli i slika, da se ispita: kako da je upravo danas stigla ta vijest i zašto upravo danas pada ta dosadna kiša, kao da je i ona došla u vezi s tim njihovim premještenjem. Ona ne zna, što je upravo uzrokom, da je na tu vijest postala zamišljena, oči su joj jutros (konstatirala je to bacivši slučajno pogled u ogledalo) neobično zamaglјene, tužno su svjetlucale, mislila je, suza će kanuti na pod. Ona da plače! Ona — koja tako rijetko vidi suzâ u svojim očima. Za što da plače i da ih prolijeva sada? Upravo sada, u času, kad je stigao glas, da joj je muž premješten u drugo mjesto. Zapravo oni polaze na bolje. I to premještenje stvarno nije nikakvo iznenađenje. Marko je to već dugo očekivao. To je zaslužena nagrada. Nije li on s promjenom političkog kurza na taj način stvarno nagrađen? A ta nagrada je značajna. Mjesečni će prihodi biti znatno veći. Pa — radi čega sentimentalna raspoloženja, kišno štucanje i cmizdrenje u sjeni hotelske verande, kad se ide iz ovog planinskog zakutka, iz ovog svračjeg gnijezda, gdje su joj dnevni tračevi dovoljno već ojadili život i odavno dodijali, (jer je ona bila važan i čest predmet razgovora), radi čega ta sjeta? Ili šta je to? Je li ona još uvijek licejka, a sada je, prije nekoliko dana proslavila dvadesetpeti rođendan, pa da se ovdje na ovoj kiši, u tom jesenjem romonu i šušnju uvelog lišća — raznježuje i rasplakuje? Je li možda zaljubljena? U koga? U Lea? U čovjeka, koji, čini joj se, nema s njome nikakva bližeg, unutrašnjeg dodira? Ona tako misli, tako prosuđuje, jer to mnoge činjenice govore, a ona nije nikada bila suviše sentimentalna. Leo je interesantan. Možda nešto više nego drugi. Ali — koliko više? Zar mnogo više? Leo ju posjećuje svaki dan. On dolazi k njoj, kadgod je njezin muž na službenom putu, a on je stalno na službenom putu. Stalno i s malim prekidima. Njegov život je nezaustavni službeni put, bez kraja i konca. Od prvog dana bračnog života. Već punih sedam godina. A taj službeni put je praznina. To je grozna praznina, koja se mora popunjavati. Tko će je popunjavati? Tko? Drugi? Da, drugi su je i popunjavali. Leo je bio posljednji u nizu muškaraca, za koje se Zdenka zanimala življe nego za sve ostale i mnogobrojne životne događaje. Leo dolazi i odlazi. Tako svaki dan. Leo će i danas doći. Muž nije kod kuće. Opet je na službenom putovanju, on će se vratiti tek sutra, a ona je sama cijeli dan, pa i sada, ovdje na hotelskoj verandi i sluša romon kiše. Na tornju je odbilo šest sati, vrijeme je, da se pojavi Leo. Zdenka prekida nit svoga razmišljanja, a u tome trenu začu, kako lupnuše vrtna vra-

tašca. Baci pogled po lijehama napupalih krizantema, pupovi se u sumraku njišu, još nijesu raspucali. Bit će lijep vrt, kad procvatu kroz desetak dana — pomisli — a mi ne ćemo biti ovdje. Muž je danas na putu i vratit će se sutra u podne, a tada će odmah početi selidba, jer su premješteni brzojavno, zahtjev je, da se odmah nastupi službа, a on je odlučio, da i ona, zajedno sa stvarima, kojih konačno i nema mnogo, pođe odmah s njime. I ona će poći. Sutra. A danas je veče, njeno zadnje veče ovdje. Leo je danas zadnji puta ovdje. Evo ga, već se gipko kreće između napupalih lijeha u tamnom ogrtaču, uspravan, nasmiješen čudno (opazila mu je lice u tren, na svijetlu), upravo zagonetno, tako kao i uvijek, nerazumljivo nasmiješen, za nju uvijek tajanstven i dalek.

— Dobro veče Zdenka! — pozdravi je on zdravim čistim glasom.

Ona je sjedjela u tome trenu spuštene glave. Naslonjena je bila na naslon klupe od pletenog šiblja, pramen kose pao joj je na čelo i oči su se njene naglo ovlažile, doista ovlažile, premda to nije htjela, i bilo ju je stid radi toga.

— Šta ti je, ne ćeš valjda plakati? Nemaš radi čega. Čuo sam radostan glas — u govoru mladića se osjećao vrlo čudan prizvuk — odlaziš odavle u veće mjesto. Grad, Zdenka! Konačno je to ono, za čim si toliko žudjela! Reci, nisu li se ostvarile tvoje osnove, — snovi, sad ćeš konačno dospjeti u jedan širi građanski krug i vjerojatno, bit će ti bolje. Veći broj poznanika, više zabave, bujan društveni i kulturni život i tako dalje. Što ti je? Ne ćeš valjda zaplakati?

U njegovu glasu osjećala se trpkost poruge. Njoj je to bilo odmah jasno: on je žalio njezin odlazak, bilo mu je neugodno, što i ona plače nijemošću i svjetlucanjem veoma lijepih tamnih očiju u sumraku. Znala je Zdenka (tek u tome trenu), da taj odnos, koji se tako slučajno ispriječio između njih, nije tako beznačajan, kako je ona stalno sebi sugerirala, kako je silom htjela. Osjetila je to već jutros. Dugo iščekivana vijest o premještenju bila je u isti mah i radost i neugodno iznenadenje. A radi čega to, nije htjela sebi odgovoriti. Nije željela razmišljati o tome. Ali osjećaji nenadano i eruptivno navrli u nju, silili je, da to ipak jače osjeća. — Nije mi ništa, rekla je prkosno. — Šta bi mi bilo? Ne plačem! Nije mi ništa! Što da žalim?!

— Žao? Što žao? — Njegovo je pitanje zazvučalo muklo. — Nisam te to pitao. Ti se odaješ. — On osjeti, što se u njoj zbiva, osjeti vrelinu njenih misli, za to sjedne do nje i kroz kišni šum u tišini i samoći pospane večeri,učini mu se, da čuje kucanje njezina srca. Mlada žena, u lakom modrom ogrtaču, savijena u vitkom, tankom pasu (ta je vitkost bila čarobno vidljiva, i uvijek je o njoj podsvijesno sanjario) bila je neobično lijepa, svježa kao kišna kaplja. I on je lako ogrli, stegne joj ramena i zagleda se ženi u zamagljene oči.

— Večeras treba da govorimo istinu. Prkos nam to ne da, ali mi ćemo ga svladati. Ovo je naše zadnje veče. Mi ćemo se rastati. Ti odlaziš. Ja sumnjam, da ću dolaziti onamo k tebi. Život je to, draga! Što je bilo, bilo je. Tvoja mladost toliko ljupka i draga, tvoja mirisna i zanosna mladost za mene od sutra ne će postojati. Ostat će doduše sjećanje, ali to...

Leo se prekine. Glas mu je kod zadnje riječi neznatno zadrhtao, prešao u muklu disonancu. Trebalo je zašutjeti. Sjeti se susreta s njom, bilo je to pred

dva puna mjeseca. Još je bilo ljeto i žeglo je sunce po zelenim proplancima. Zdenka je željela, da se s njime sastane. Njene su oči tada, baš u vrijeme, kad su odlazile lastavice, tražile njegove, a on je znao, da nije prvi, za kojim je ona čeznula. Procijenio je tajanstvenu uznemirenost njezine krvi, shvaćao — koliko udobnost života, koja ju okružuje, utječe na njenu živahnu narav. Mlada žena ima postarijeg muža; mlada žena ostaje sama kod kuće; mlada žena s osamnaest godina je zakonom obiteljske tradicije vezana za čovjeka iživjelog, već prorijetke ćelave lubanje, poslovnog čovjeka, koji zbraja dobitke i brblja o socijalnim reformama pred službenim organima, koji bi ga mogli predložiti za promaknuće, odlikovanje. Kotarski liječnik — vječno zaposlen i u pokretu, na drndavim seljačkim kolima, u planinskim zaseocima i uglovima, gdje se je pravio velikim prijateljem naroda, pričajući po školama o socijalnoj medicini, zaostalosti praznovjernog puka, a taj isti praznovjerni puk strpljivi slušač zijevao je od dosade, slušajući reda radi, običaja i obzirnosti, ne koristeći se od samoga razgovora ničim, jer do vraga i sve te lijepe priče, kad u kući nema nego još koja kila brašna, a troje ili petero gladne dječice treba prehraniti.

Zdenka je bila slobodna i vedra priroda. Ona je za to vrijeme čitala vedru lektiru o ljubavnim pustolovinama, priželjkivala sama takve doživljaje, dosađivala se, prevrtala zijevajući šarene stranice pariških modnih listova, najčešće tuckala po bijeloj klavijaturi svojim tankim nježnim prstima, navijala gradske šlagere i od zgode do zgode lovila ljubavne doživljaje, s pogledima hvatala muškarce u mrežu svoga ženstva. Visoka i lijepa, neobično vitka, vidna pojava, crnka upaljenog pogleda i veoma senzibilnih linija lica, svježa i obijesna, imala je u tom svračjem zakutku nekoliko ljubavnih zgodica s dacima, no sve je to bilo kratko, jer se za sve brzo doznavalo. Morala je naglo prekidati, obuzdavati se, jer su zlobnici došaptavali mužu, koji je za sve to i mario i ne, no ipak reagirao, premda mlako i neborbeno. Splela se je lanjskoga ljeta s kotarskim sucem, viđali ih zlobnici po planinskim zakutcima, zatekao ih netko pri cjelivanju, pa se raskružile velike i naduvene priče. Otada je, pretrpjevši nekoliko vrlo drastičnih napadaja sučeve ljubomorne žene, dugo vremena samotovala, izlazila na samotne planinske šetnje sa svojom šestgodišnjom djevojčicom, stvorenjem krhkim i blijedim kao od porculana, pjevušila vedre pjesmice svojoj maloj curici, i svi se glasovi smirili i utišali. Harmonija bračnoga života ostala bi u znaku pravilne linije, no jednoga dana, pred dva mjeseca, šetajući sama s knjigom u ruci, srela je na obronku vlastelinskog vinograda — Lea. Nije znala, kako i zašto najedamput, ali mladi čovjek je privukao njenu pažnju. Njegova hladnoća bila je privlačiva. Poznata njegova osamljenost, povučenost, preziranje svega oko sebe, što se jasno pročitalo na njegovu muškom, odlučnom izrazu lica, za Zdenku je bilo ono, što je željela davno. Samo je spoznala jasno, da je Leo drugačiji od ostalih, s kojima je imala najrazličitijih doživljaja. Pa već nakon prvog razgovora, zaprepastila je Zdenku superiornost, koja je izbijala iz cijelog njegova bića, iz njegova držanja, osjećalo se neko osobenjačko, neprotumačeno i zamagljeno, pa je ona upravo ludo zaželjela, da se tome čovjeku približi.

Sastajali su se svakoga dana. Leo je bio čudan. Sav njen čar, činilo se, bio je za njega od sporedne važnosti. Kako je to moguće, pitala se mlada rascvjetala žena? Kakav je to čovjek?

— Ja ne shvaćam — rekla je nakon mjesec dana — kakav si ti, Leo. Ili se spretno pretvaraš, ili si zaista takav! Ne mogu da te prozrem i upoznam, niti da stvorim sebi jasnu sliku o tebi. Gledam te, slušam, izlazi, da si nastran i čudan čovjek, a ja ipak ne vjerujem u tebe takvoga. Bit će, da se pretvaraš i lažeš. A opet, ne mogu da se učvrstim ni u tom uvjerenju. Za što se praviš tajanstvenom sfingom? Reci mi, kakav si ti zapravo čovjek?

Počelo je žutjeti lišće, prvi nanosi talasahu se vijugavom cestom. U hotelu, gdje je stanovala Zdenka sa svojim mužem, počeli se već spremati za zimsku sezonu. Ljetni se gosti počeše razilaziti, i sve je postalo prazno, dok se blizi planinski vrhovi zaviše maglom u prvim sipkim kišama. Po utrinama nicale jesenje gljive, pasla stada po jesenjim travnjacima, a u večeri, snene i turobne, ćurlikav zvuk frule, budeći daleke uspomene mrtvoga djetinjstva. Leo je imao krut, stegnut izraz lica, — linije odlučnosti i ćudi, u kojoj je mnogo silovitosti. Njegovih dvadesetšest godina brektahu bujnom snagom u čvrstim nabubrenim mišićima. Sin seoskog imućnika, lutalica, turist ljubitelj prirode. Leo je upoznao život i znao ga voljeti i prezirati. Proživjevši dobrovoljno siromaštvo u dugogodišnjoj tvrdoglavoj svađi s ocem, živeći od instrukcija o korici suhoga hljeba, hraneći se po gradskim menzama, promijenio je tri studija i, spoznavši na koncu, da mu stvarno nije potrebna škola, sve je s prezirom odbacio, vratio se u tišinu sela, lutajući proplancima i uskim planinskim stazama, u vječnom razmišljanju, asketskom odricanju, i stvaranju mnogih bilježaka životnoga doživljavanja u prirodi. Bio je povučen i duboko zamišljen čovjek, premda naoko razgovorljiv i ponekad ćeretljivo raspjevan. Nepristupačan i hladan pobudio je i interes besposlene mlade žene, a i njega samog Zdenka je zainteresirala i ispunila željom, da se upusti u igru. U početku bila je to zaista igra, bijele tanke niti paučine poznanstva splitahu se jedna preko druge, da se lako, ako ustreba, pokidaju jednim jedinim udarcem. On je znao, koliko je ta igra nevina, da je toliko i opasna, toliko barem, što se protiv njegove volje desilo, te je uzljuljan dotadašnji duševni sklad i mir. Leo to nije želio. A Zdenka je cijeli taj slučaj smatrala još nečim beznačajnijim, postavljajući redovito sve svoje čulne doživljaje na bazu svojih osjećajnih talasanja i potreba, po mužu, oronulome polustarcu, neutaženih i neudovoljenih. Uspjelo je ženi donekle ono, što je htjela i došlo je do tješnjeg dodira, nakon čega je ona smatrala, da mora doći stanje zasićenja i prekid nedozvoljene igre, vodene kriomice. To, što je očekivala, nije došlo. A i Leo postajaše sve svjesniji, da je i suviše lakomisleno poigravati se srcem strastvene mlade žene, kao što je Zdenka. Leo je protiv svoje volje i običaja počeo sanjariti o njoj čitave sate. Lutajući kroz sumračnu mjesnu aleju na putu u hotel, gdje ga je čekala ona topla, mazna i nasmijana, razdragana od zadovoljstva, što ga taj dolazak prouzrokuje.

Tuckajući po glasoviru i izležavajući se poslije toga na divanu, čuteći toplinu i vrijenje nemirnih struja u tijelu, Zdenka je slala dijete u šetnju, željela je sa-

moću, a u toj samoći njegov dolazak, njegove vrele usne, zvuk njegova punog prodornog grla i njegove ruke, čvrste muške ruke, koje su se ovijale oko tankog struka... Žudjela je samoću i u njoj sastanak s njim, i — nije znala, da će sve to prijeći u upornu želju, koja nije, kao što je očekivala, lepršava maglica, da se raspline i izgubi.

. — Ja osjećam, — govorila je ona kroz šum kiše, ležeći u njegovim rukama predano i nepomično, — da mi je teško radi toga, što moram tebe napustiti. Ja sam raščišćavala ovo, što se krije u meni, i još sada sumnjam, da je to, što sam zaključila, moguće. Ja, koja sam imala toliko ljubavi i sa šesnaest svojih godina bila iz liceja izbačena radi ljubavne avanture, sada najednom osjećam, da si ti polako ušao u mene i da mi je teško pri pomisli, da se za svagda rastajemo. Sva sam grozničava, egzaltirana, htjela bih, da ostanem s tobom. Sve bi prezrela i muža i dijete i novac. Gladovala bih, mislim, da ostanem s tobom. A ipak, to je možda trenutačno. Vjerojatno i jest to sve samo trenutačna sentimentalnost i ništa drugo. Što bi drugo moglo biti?

Netko je naišao. Zdenka se trže, izvi se iz njegovih ruku i zagleda mu se u lice. — To, što smo proživjeli, nije dovoljno. A zašto to?

U daljini se pojaviše zvijezde. Kiša polako jenjavaše, pa zatim prestade. Negdje zalaja pas. Cestom prođoše kola. I opet tišina. Njegova ruka gladi ženinu kosu. On je uzdrhtao, opija ga njena toplina, jednom rukom miluje njen vrat, prsti se podatno klize mekom svilom; ona je sva lijepa, zamamljiva, vrela. S ushitom je motrio u više mahova njeno koračanje, talasanje kod hoda, vijorenje njene tamne kose, razvijorene kao pramenovi noći.

— Mi oboje osjećamo slično. Fizički dodir zaista nije — sve. U našemu slučaju, dakako, a to je ono, što ni ja nisam mogao slutiti. Ja znam, da nisam želio, da se sve to razvije tako.

U zraku poslije kiše, u večernjoj svježini, u ljeskanju zvijezda i svjetlucanju ženinih očiju, Leo je uživao, naslućujući nadolazak tuge rastanka, a u njemu se nešto bunilo protiv toga časa, koji se približavao.

— Ja znam — govoraše on sumorno — da je za tebe kasno vratiti se u stanje, gdje materijalizam životnoga shvaćanja nije toliko jak, da te vrati zbog ljubavi u manju raskoš nego je ova, u kojoj živiš. Pojmim i znam, da je sve ovo u nama groznica. Jedno je, što prouzroči takvo stanje — zdravlje i svježina naše mladosti. U nekom bi drugom slučaju cio problem bio riješen tako, da oba partnera legnu na željezničku prugu, ispiju otrov ili — da se odluče na zajednički život pod svim mogućim uvjetima. U nama to sve titra i živi, nosi nas to sve kao talas riječni drvenu gredu, ali nije to dosta, da se odlučimo na — nešto veće. Previše je realnoga gledanja, suviše smo zagrezli u građanštinu i vulgarno, formalističko vjerovanje u život. Mi smo dokaz, da postoje iznimnosti životne i da su složene i čudne. Slabi smo, da ih raščistimo u sebi. Tvoje tijelo je kao zrela trešnja, ali ja u njemu ne uživam kao u čaši vina, jer iz mog uživanja niče duhovnost, koja je nad materijom. Bijeli smijesi, nevini i topli kriju se u tvome smijehu u bjelini tvojih blistavih zubi. A pored svega toga, kraj svih mojih riječi, koje su slične frazi, a zvuče prazninom suvišnog ukrasa, tu je ispriječena stvarnost. Tu je tvoj

muž, mumija, mrtvac, beskičmenjak s liječničkom diplomom, a njom i novcem, koji mu ona donosi, zarobio je tvoju mladost.

Zagrljeni blago pođoše u njen stan i ušavši u tamnu sobu, sjedoše. Nakon kratke šutnje on je nastavljao: — Godi mi ovaj mir, ova tmina je draga. Zdenka, dođi mi bliže, vidiš, kako nas obuhvaća sjeta. Mi smo djeca i nije važno, što si ti stvarno tuđa žena, što je u drugoj sobi tvoje dijete, što imaš zakonitog čovjeka, koji može možda i sada svakog sata banuti na vrata. Ovo, što je u nama — vlada. Mi smo svladali zlobu oko sebe, ogovaranja, građanske zapreke, svladali smo narinutu svijest u sebi, pa smo se ovdje sastali. Duše su se naše složile i sljubile, mi smo iznad osjećaja tjelesnosti, i iznad stvarnosti, koja je okrutna i krvava. Zamisli, da uđe sada tvoj muž. Predstavi sebi taj prizor, draga. Pucanj revolvera, krv, tragična scena, izobličena lica. I posljedica svega: istraga, lješina, osude, robija i sprovod. Sve je to moguće, draga moja.

Žena upali svijetlo, stupi do ormara, pa iznese bocu s likerom. — Pit ćemo ovako iz boce. Ovako, hoću baš ovako. Je li, da hoćemo. Smijahu se oboje vedro. Smijeh je prštao i piće grijalo grla, razlijevalo se u tijelu i širilo grozničavu uzbuđenost u žilama.

— Ja ne znam — reče ona i prebaci nogu preko noge, naslonivši se mazno na njegovo rame — što da radimo. Ovo je prvi slučaj, gdje sam zapala u vir, nisam mogla da isplivam na drugu obalu. A sjećam se, kako se je to pojavilo. Tvoja hladnoća, zakukuljenost, vječno ironični, drski, cinični, a opet nekako zamišljeni smijeh, tvoje nadmoćno držanje je tome krivo. Ima li tu krivnje? Ja ne znam. Kad mi je bilo 16 godina, ljubila sam bez računa. Tako je bilo i nadalje. Udala sam se tako, kao u polusnu, kao da idem na izlet, a nebo je oblačno i sprema se kiša. Sve je dalje bilo tako monotono, sve je bilo prazno, sebe sam darovala mužu. On je živio za svoj posao, dosta bezbrižno, a ja sam izgarala, plamsala sam, bila sam izvan sebe. Roditelji su me prodali kao kakvu robu. Jednostavno, bez grižnje savjesti. U duhu tradicije, zakona i običaja, kao što toliki prodaju svoje kćeri. Žena je rob i roba i glupo je, kad se čudimo primitivcima i bijelom roblju, pa se i zgražamo nad njima. Ja ću sutra otići, a sada sam u tvojoj blizini. Otići hoću, znam sigurno. Ti ćeš ostati kod mene još danas, baš za to, što ćemo se rastati. Baš za to. Da se naužijemo blizine, zadnji puta, jer rastat ćemo se sigurno, znam to, i ako ne bih htjela da tako bude. Pravo si rekao. Odmakla sam suviše daleko u lažnost svega i to me je duhovno zarobilo, pa sigurno ne bih bila toliko borbena i odlučna... Htjela bih, da budeš moj, a opet — moramo se rastati. Moramo, dragi, reci, da imam pravo. Obećaj mi, da ćeš ostati noćas kod mene!

Pili su i smijali se. Zdenka je bila smućena pićem, navriješe joj suze i smijeh istodobno, a Leo je naglo ustao, pjevušeći neku sjetnu pjesmu.

— Prvi put je to u meni toliko snažno, da žedam za zagrljajem žene. To je zlo pritajenih strasti, otrov naslijedene krvi. Ili ne! To je priroda. Širina prirode. To je mladost, koju mi moramo ugušivati. Ugušivati mladost! Fuj! Kako je to odvratno. — Zdenka — ne ću ostati; idem, odmah idem! Želim ti sreću.

— Ostani dragi, molim te, ostani!

— Ne ću! Idem!

— Ostani.

Stegao je njena ramena i prislonio svoje lice, obraslo bradom, na njene mliječne obraze, a u njoj je plamsala baklja pohotnih želja, val navrloga ljubavnog grča. Zarine ona svoje bijele zube u njegove krvave usne, zagrize ga do krvi, a onda se otrgne i pade preko postelje. Tresla su joj se ramena od eruptivne provale bola, plakala je poluglasno, a on je stajao dostojanstveno uspravan i gord, da se najednom naglo pokrene, pojuri k vratima i stupi napolje, na plahtu uveloga lišća.

— Vrati se! — čuo je očajan poziv mlade žene iza sebe.

Noć je. Tišina. Zvijezde. Nigdje ni glasa. Tresak vrata i jecaj u daljini. Samo njegovi koraci i njihov odjek. On je jurio naprijed, čas rastanka je crvotočio njegovu nutrinu, a on je gutao navrlu slinu. Vraćanja nije bilo.

IVO BALENTOVIC

FETIŠI, LJUBAVI U PREDMETIMA

Ne zna zanatlija i rukotvorac tajni ključ u ručnom djelu.
Ja od njega vidim više, vidim, što vide rijetki.
Vidim kadionik, pjesmu pojmova, vidim dušinu zdjelu,
i ima jedan nastašan božić u svakoj motki i četki.

Ima jedan fetiš ljubavi u zgodnim predmetima.
Napast je pjesnika da traže duhove i duše.
I za nas srca i plača i sućuti posvuda ima:
i plameni se vulkani iz kristalnih svjetiljki puše.

Koliko ljubavi djela leži u gotovom radu!
Za me je zbirka pjesama u svakom radu urara.
Za me aparat metalan sipa zvonku kaskadu,
a zelen vijenac sa mačem lista med novca stara.

Cvjetaju djela, ruku čovječjih i dršću i male stvari.
Kako su drage skromne igračke i rustički ormari!
Kada ih mi ne razumijemo, zvuči: mi smo već stari.
Na njihov pogled djetetu meki obraz se žari.

Dosta je da stanem pred izlog, pa da plačem pred staklom.
Mene draži elektrika, neon, i flaša parfema.
I ja sam pred redom stvari pred osjećajnim paklom,
pred metežem, stiskom cjelova i ubodom stidljivih zjena.

Jer ta nas ljubav štipa: kad gledamo krzna i nutrinju,
ko da smo dobili poštu i izgubljen predmet našli,
kao da smo prošli ispite i dobili lutriju,
kao da smo u radost podjele svjetlosti zašli.

Za me ima jedan fetiš u rukavicama i štofu,
kojim sam knjigu uvezao s kalje drva-mankena.
I kao da perje šešira grije duh filozofa,
i sjena od ljepote i prirode ipak je velika sjena.

TIN UJEVIĆ

BALADA O SUSRETU

Tiho se igrao maistral s bijelom pjenom
u našoj luci,
kad sam te sreo u tišini šumice male
s knjigom u ruci.

Sva se šumica kupala u slatkoj pjesmi
nježnih ptičjih glasova,
a ti si ipak razbijala svoju malu glavu
o ta crna slova.

Ni slutila nisi, da te u zanosu promatraju
dva mutna oka,
u kojima se krila sva čežnja, sva bol
i tuga duboka.

I u suton prvi spustila si se u grad s neriješenom tajnom
crnih slova,
praćena čeznutljivim pogledom tužna dječaka i bolnim krikom
bijelih galebova.

DRAŽEN PANJKOTA

ALADA O ZVJEZDANIM OČIMA

(U SPOMEN A. KOKIĆA)

Noćas je netko okivao gole grane
U mjesečini zlatom i srebrom,
A zvijezde su zabijale ognjene čavle:
U ledenim iglama slane
Sakriše plašljive oči i grudi
Od noći i zločestih ljudi.

A jutros, kad je zirnulo sunce
Sinula je okovana zemlja i stabla,
Padoše srebreni čavli, —
I oklop se rasplinu tiho,
(ko svileni plašt se nad šibljem zanjiho)
I digo nad počešljana sela.

Proplaka gora ko rob od ganuća.
To plaču šutljive zvijezde
Za mrtvom, smrznutom pticom
I tvojim zastrtim očima...

MIRKO J. TALAJIĆ

ŽELJA

Razliti snove po nebu,
— to neka budu oblaci;
postavit stvarnost na zemlju,
— to neka budu koraci.

Pratiti svoje oblake,
svima poznavat im korove;
pustiti lude korake
neka se spleću u čvorove.

Raspjevat snove po nebu
nek budu melem ranama:
neka nam guše korake
što trudni hramlju za nama.

Pomljivo pratiti oblake,
strasno im raspjevat korove;
mrziti svoje korake,
ne htjet razmrsit im čvorove.

VINKO CECIĆ

TRANSPORT

Transport i transport, transport
i ruke što mole sred tame.
Tko li će ovu preživjeti noć?
Duše su beskrajno same.

Transport i transport, transport...
Te suze i majka i žena
ko da su postale njegova krv:
on p l a z i u carstvo sjena.

Transport i transport, transport
i kiša što sipi sve jače
i žena koja je kleknula sad
pred Bogom i čedom što plače.

Transport i transport, transport
i slomljena srca žena i ljudi...
O čuješ li, dušo, kako se sad
proljeće jecajuć budi?

Transport i transport, transport
od kiše i nade se blista,
jer svanut će beskrajno proljeće još
pred likom U s k r s n u l o g K r i s t a.

Pred Uskrs, 1941.

JERONIM KORNER

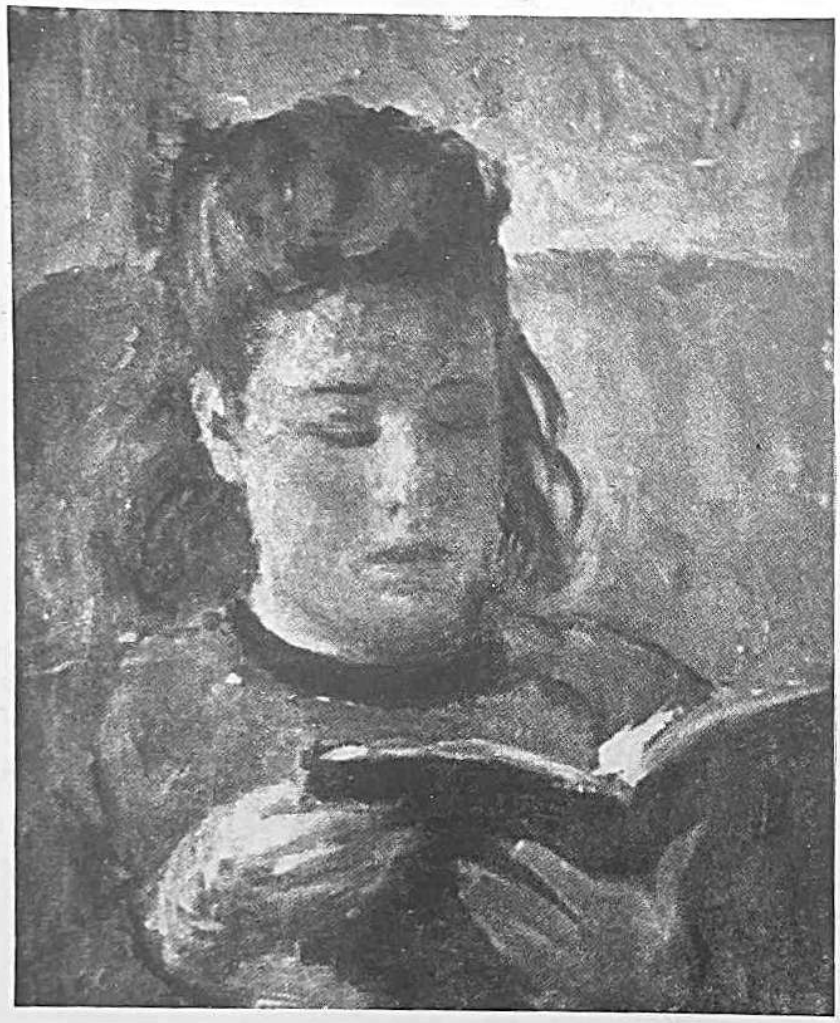

Josip Crnobori Djevojka s knjigom

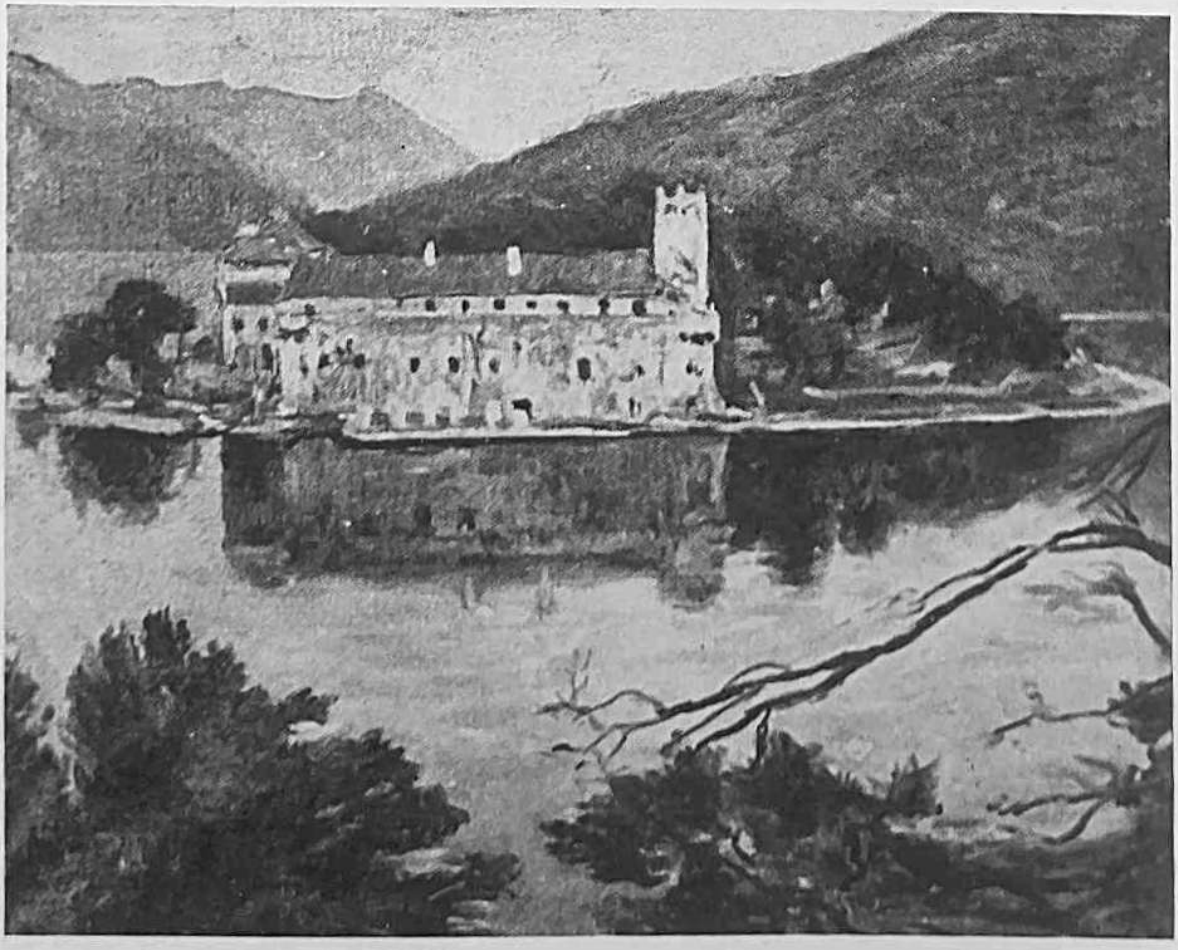

Josip Crnobori Samostan sv. Marije na Mljetu

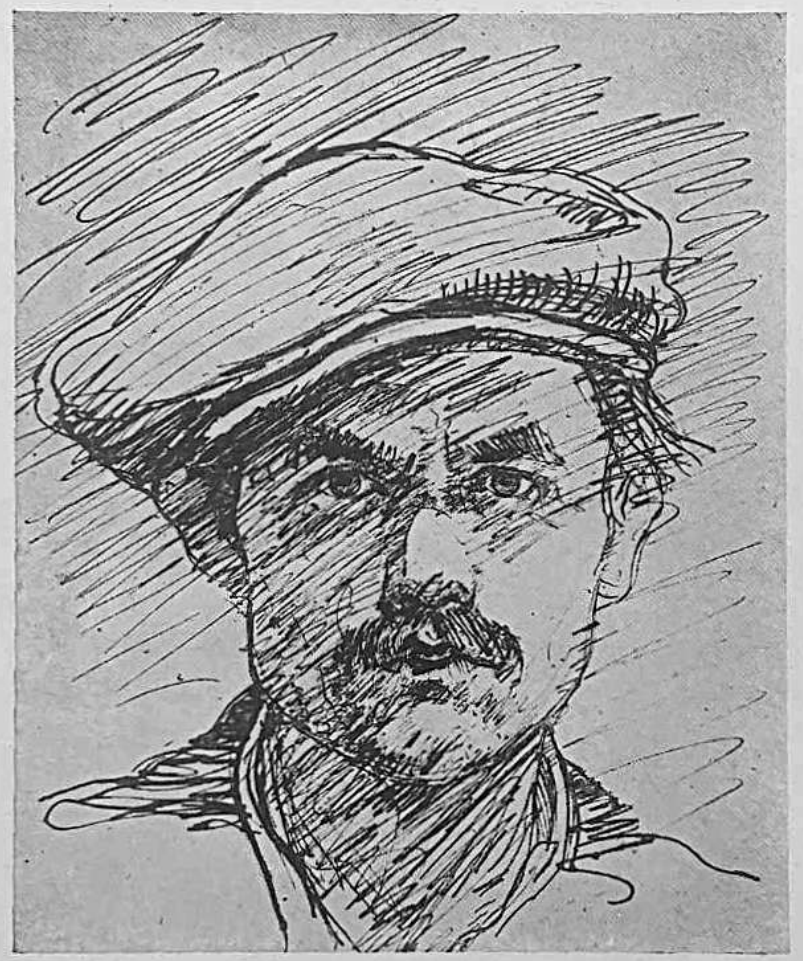

Petar Šimaga Autoportret

Petar Šimaga Oranje

NAGNUT NAD SOBOM GOVORIM SVOJIM OČIMA

Kako ste bile vedre u danima djetinjstva moga
kada sam mislio da su
svi ljudi dobri i lijepi,
kako je vedrina neba u vama sjala se jasno,
i kako ste slutile Boga s dugom bijelom bradom
od kojeg zločesto dijete
često je znalo da strepi.

Zrelinu bogatih njiva nekad ste gledale s hvalom,
i sve ste vidjele dobro,
sve mi je bilo blizu:
na mekom djetinjem dlanu,
i sve sam nado se kradom
kad jednom postanem velik,
da bolje vidjet ću Boga
i ljude razumjet, koji
vinom liječe mnogu
na duši krvavu ranu.

Kako ste plamsale bujno dok sam snivao kradom
na travi ležeći nekad
u blagom šumskome hladu:
da jednom i ja ću postat ko župnik pametan, samo
kad život upoznam bolje,
kad jednom živjeti počnem
u kojem velikom gradu!

Duboka kako je bila ta moja djetinja vjera,
i kako vjerovat tada, kako je bilo krasno,
i mislit kako su ljudi zaista pametni mnogo,
i kako sigurno sve je,
sve im je poznato, jasno.

Al' što sam gazio dublje po vlažnoj životnoj stazi,
i što sam gledao više
života zbilju i ljude,
vaš sjaj se gubio stalno
i slične bile ste jatu
pred jesen ostalih ptica
što zrakom nevoljno blude...

Sve dalje sakrivao Bog se s dugom bijelom bradom,
sve tiše tinjaše zraka
što dušu dizaše sjajna;
najzad je nestalo starca
s dugom bijelom bradom,
a čovjek ostao dalje
još dublja i teža tajna!

ANTE JAKŠIĆ

INTIMNI MONOLOG

Gledam ih: igraju granjem
i jedva vidno, stidljivo, meko
protežu tijelo.

Sjene!

Psihe, moja tužna sestro,
ne budi tako plaha.
Rastvori prozore. Nek ih napuste
bolesne ptičice sjete.
Neka s posljednim drhtajem sunca
nestane tvoga straha.

Jedina moja, kako te ljubim!
Htio bih da budem
vjetar
sa svježih vodenih ploha,
ti da mi budeš joha
što se u rana predvečerja glasi,
samo da mogu
ljubiti tvoje
sjetne,
vlažne
vlasi.

Danas smo bili bića patnički
bijedna.
Sada smo jedno.
Nama je
Neko
prišao s poljupcem mira
i mi smo tako blizu,
i mi smo usko jedno,
malahna moja
tiha,
tiha
seko.

JAKŠA ERCEGOVIĆ

SEDMO DIJETE

S okrupljalim očima, držeći kvaku, mati zastane, blijeda među vratnicama...

Vrata su duga vijeka, pa se javljaju muklo; obješena u otvoru, zastaju zajedno s dahom; ulupljena vise ukoso i čuve u strepnji časa kao i srce.

A u dvorištu je orah, pa treperi bljeskovima široke sunčane rijeke. Listovi nad površinom nemirno nabiru valove. Znate nabor, gdje vrba korjenovima drži obalu nad odronom; nabor, kad šaran u mirnoj obasjanoj rijeci otpljusne repom. Eto, takav nabor čine listovi u titranju.

Mati zna: kroz otvorena vrata struji široki dan i zapljuskuje (osjeća dobro) njena pognuta leđa. Ali pred njom dan zagusti u crno zloslutno nešto, koluta pred očima, kao jetko zelena voda, kad se u nju svali teško tijelo.

I onda se koluti nižu, prepleću, šire se van vidooka... Kao — dani se...

Ostaje samo jedan krug, prozračan i svjetao, a u njemu obaljena zipka, skoro poklopljena, da se vidi istrula daska na memljivom dnu.

Lanena košuljica bjelija je od guste ustajale sjene kuta. Iz nje visi glavica, kao tek zarudena jabuka i tjemenom počiva na plavičastoj ilovači. Kratak je dah u djeteta, a mati može da čuje i svoje srce, kako se klati po grudima, kao klatno u zvonu, koje je već prestala vući ruka.

Tamna slutnja sklopi se kao kišobran iza pljuska.

Sedmo dijete. Mati ga gleda ukoso, kao štene, koje se — bačeno u vodu — došunja već istog dana, da pod nogama skiči. Dijete se tako došunjalo u Martin život, tiho i neželjeno, u predvečerje njenog dana, kad su umorne kosti žudjele za tišinom, a splasnute grudi osjećale blizinu smiraja.

Grudi se napele pod grubim lanenim oplećkom, a milje (znamo iz mladosti) okrenulo se u pokor.

Smucalo se neželjeno po krilu i visjelo na bradavici, kao pijavica. U njegova pijavičja usta odlijevao se život s dna posljednje kapi, sukrvica...

Dijete začeto s jeseni: ruke pod glavom, gledanje u drvene grede stropa, mračne daske i pukotine, padanje u bezdan sna, trzanje i vraćanje umornog tijela opet na visinu seljačke postelje. Muž batrga kroz tešku jesenju masu, zgusnutu i uležalu po kutovima, zamiješenu od magluština s ritova, od mrtvog lišća po bukvicama, branjevinama i šljivicima — noć tešku nad prsima... Muž se digao od kotla, i bije mu rakija kroz gnjile, krive zube, a, osjeća žena, uz uho je taj dah topao i kiseljkast...

Dijete začeto s jeseni, nabubri u utrobi s proljeća. Rasplamte se s proljeća usjevi, usuče se oko strukova slak i pirika, a sve udari k visinama. Treba tu brižna ruka, koja će znati bilje ustaviti u prenaglom plamsanju i nagnati ga u šir.

A seljaci nose takvu zasukanu ruku i u proljeće se briže, razasuti po poljima.

Mati Marta šunja se iza plotova, naginje se nad nabubrelo pod pregačom i zabezeknuto zirka u stranu.

Ali žene znaju sve! U malom seocu, gdje kuće žmirkaju uz put u dvoredu, žene vide sve. One dobro vide, kako se Marta šunja stidno uz putove i kako joj je pregača sve kraća (noge se razgolićuju sve više), dok pod pasom bubri oblina.

Da, žene znaju sve! Zato se kona onako žestoko i raspriča u susjedno dvorište, među kokošje jato, koje se čudi: kakakakooo...?!

A kona nastavlja s većom žestinom:

Da, daaa... Opet je skotna. U četrdesetoj, eto... bez stida. Najstariju kćer, već je davno udala, pa joj može da uzori, krava... Mogle bi u istom krevetu, pogane duše...

Stid guši Martu i gori u njoj s dana u dan sve više, te traži izlaza iz dubina i razapinje do srdžbe.

Kad se, kao kusa podvita repa, svakome ugne, kad prečacima cunja sama i umorna od krčanja nad podivljalim korovom, kad joj kleca već svaki zglob, a ipak je važni susjedin jezik oblizne (tobože — nehotice) — onda osjeti toplinu u licu:

Da pljusne?

Ne!

Bolje je otpljunuti...

I ide ona svojim putem dalje: umorna, teška, pognuta...

U nutrinji se opet iznova zameću misli o tome, kako je ona svemu kriva. Ali ne radi godina i radi kćeri, već radi siromaštva, koje iz svakog kuta proviruje i sve čujnije prijeti i reži: tek da disati možeš...

I ona u časovima nemoći i očajanja zapara po razvučenom trbuhu, ali šatan je tvrd i raste mirno, širi se, ne zna, kakvi suri dani zapljuskuju, pridolaze...

Dijete začeto s jeseni, nošeno u proljeće i prezreno još u utrobi — ipak ima samo jedan put: da dođe u svijetlost jednog ljetnog dana. Da dođe, kao i svako: i ono, koje čeka svileni jastučić, i ono, koje čeka šaka, da mu zavine vratom.

Tako dođe i ovo.

Mati stišće čvrsto prečku, pa se lotra trese, kao i ona u porođajnoj ognjici. Mati stišće zube, napinje se i srpom reže pupak, jer je malo prije rezala njime žute zlatne vlati. I dijete dobiva svoj vlastiti život, dijete rođeno pod ljestvama, što vise s tavana, pod ljestvama, crnim od gara i rasušenim, te škripe kao snijeg na smrzlacu.

Dijete miriše na svježu raž, dok majka visi nad njim okrutno...

Naredala ih je već šestero: polovica ih je pomrla, ostali su samostalni gazde.

A sad evo ovaj...

Tko ga je zvao, tko pripremio put?

Mati je mislila, da će dijete, rodeno posljednjeg časa, morati umrijeti. Ali ono se grčevito uhvatilo za život i siše sokove iz svega, što dohvati. Upisano je ovih dana i u knjigu krštenih, te se sada i javno zna za toga haramiju. To više nije grudva crvenog slinavog mesa pod pasom, grudva bez milosti pesinična. Ta grudva se razrasla, i sad se taj gegač zove Jandraš. Sad samosvijesno plače po čitave noći Jandraš taj!

Mati prilazi kolijevci, nagne se glavi u smirenom disanju i srdito kupi razbježale stvari.

I zipka se eto prevalila s njim, glava je na podu — ali on mirno diše. Drži jedan ugao vanjkuša u stisnutim usnicama i diše, diše...

Mačka vija repom visoko, maje se uz nogu, te vrči. Marta je odgurne:

Gdje je ta Ljubica? Prevalila je zipku ona!

Nađe je pod stolom, uplakanu...

Kora kruha u ruci isisana je i žuta, jer je kukuruzna. Suze su već ishlapile: ostali su samo musavi znakovi po licu i bradi. Od plača — ostali su kratki jecaji.

I tu djevojčicu Marta nije željela. Ali ovo unuče ostalo je samo u selu. Mati je pobjegla s nekim hegedašem, pa je kćerka ostala sama u materinoj kući. I da ta sramota ne bruji još više, Marta ju je primila za mršavu ruku i uvela je ovamo, pod svoj slamnati krov...

Zašto si prevalila maloga? Rekla sam ti, da ga ne diraš. Je li? — pita Marta, a djevojčica obuzdava plač, koji je ipak prokisavao kroz stisnute zube.

Da si poklopila i sebe i njega, sretnija bi bila ova kuća.

I zalupi vratima, da sjene u prozorima zaigraju.

Oranje je plavičasto uz strnjište, a krave, zabodene nogama u rahlu zemlju, ne vide, da sunce žmirka za granom orahovom, da sunce žmirka prije nego što će dopuziti podnevu.

Odmotava se zemljana vrpca s raonika i prianja drugoj, plavičastoj — u nizu puzi prema horizontu i malo zavine prije nego što će potonuti s vidooka.

— Idem kući! — veli na povratku Marta.

Muž ima sraštene obrve i ispod njih virka odbljescima oštrog bijelog metala: Šta je preče od ovoga oranja, ha?!

— Idem, da namirim djecu — odgovara na nijemi prijekor Marta.

— Još i to! Vode imaju, neka je jedu! — zamrsi muž hrapave riječi s obješenim brcima.

— Ali patkama treba nakosati kopriva, guskama dati vode, teletu položiti sijena, pilićima zamijesiti brašna, praščićima naliti ščavu, kokošima...

— Dosta... — i krete se muž srdito brazdom. Plug ga povlači u virove grumenja, a krave zašikuju nogama, dok bič prasne u ljubičastu zraku i dok se rasprsne nad vijugavom hrptenjačom.

Marta ostaje sama na povratku — samo pogled odilazi za plugom i za pridušenim zvenkanjem lanaca... Čeka, da se izgubi siva zdruzgana gromada za daleku oblinu površine, da joj se vrati pogled i da opet uđe u nju.

A kad uđe, začinju se misli redom, odvaljuju kao grudve na brazdi, nižu se; odmotava se nit, rekao bi, s čunka teče.

Pri polasku u Ameriku najstariji sin prodao dva jutra zemlje, poslao par dolara i jedno pismo:

»Mili moji na domu! Već dva mjeseca ne radim ništa, vučem se okolo. Posla nema. Da imam novaca, najradije bih se povratio na stari kraj. Idem u Pitsburg — možda tamo što nađem... Nemojte se čuditi, ako dulje ne dobijete pisma. Čeka me mučan put...«

Taj se ne javlja već tri godine: da plačeš nad njime, ili da ga kuneš?

Nizbrdo je pošlo...

Jedan se odmah iza rata odijelio. Otkinuo i on dva jutra, i foringaši okolo s jednim konjem, bije se s lugarima i nada se boljemu...

Jedan je ostao u Galiciji...

Jedna kćer je navukla sušicu i ishlapila na jesenjem zdolcu.

Jednoj se već ne sjećaju lica, jer je umrla rano, kad joj je to lice bilo sitno i bezizražajno kao u ptice.

Ostala je posljednja; nabijena, kao ilovača, sivkasta, kao kruškov pup u pretproljeće, a u oku joj razlivena milina, pa te sjeti na jabukov cvijet, kad je sunce nisko, a rosa je svježa i kristalna.

Sirotica ode za sirotinju, a kruh je sirotinjski hrapav u grlu i mučno pada na srce. I muž morade u Ameriku: (zajedno su ga otpremile). On se javi katkada: tek da se javi...

A godine prolaze i živjeti se mora. Zemlja čeka godinu, dvije, diše pritajeno bez muške ruke, a onda se opruži, svali — zašuti u zagrljaju korova, slaka i pirike.

Tako i žena...

Čeka pritajeno, radi do svojih snaga i opet pritajeno diše i čeka... Čeka ruke muževe, ali oko nje sve više divlja, buja i omotava se — korov.

Život je na zemlji surov, krtičji... ali jesti se ipak mora...

I tako mala nabijena ženica sluša kako muzikant, hegedaš, govori tihim ugodnim basom i sluša svoju krv, gdje mrmori nerazumljive, slatke akorde. Večer je mekana u magle, a bezkrajna kroz ravnice, strništa i ogoljele pašnjake.

Marta pak gleda muža, gdje odilazi u maglenu noć i gdje mrmlja:

»Obje noge ću joj prebiti, samo neka pokuša, da osramoti moju kuću s ciganinom, s tim crnim šatanom, koji u ruci nosi hegedu, a ne motiku, i koji se vucara po svatovima kao božjak«.

Ali krv kud navre, nitko je ne može sustaviti, pa otac uzalud bjesni: želudac i srce odnesoše kćerku, ostade mu samo uplakana unuka.

Gnijezdo razrušeno, ptica odletjela, samo pod grmom tužno pijuče malo, goluždravo ptiče...

Kad je Marta stigla na domak kuće, začudi se, što slinavčad ne plače. To dvoglasno revanje skoro redovito je visjelo u zraku, kao slavoluk, i kitilo njen dolazak.

Danas nekako čudno pišti tišina, pa Marta pozorno gleda u crna okna, ali sreće u njima samo razlitu tugu.

Konačno, što bi i moglo biti čudno u tom miru — misli ona. Gnjide se utajile u prašini i dišu nečujno, kao: kradu život. Ne će gad da propadne, ne! Uhvatio korijena i širi se... Baš kao pečurke, ta djeca sišu utajno sokove iz njihove nemoći, starosti i pljesnivog siromaštva.

Marta i ne ude u kuću, već okupi oko skuta perad i stoji zasukanih rukava nad njihovom dernjavom.

Pođe u kuhinju, da uzme lonac, pa — držeći ga u lijevoj ruci —proturi desnu stranu kroz poluotvorena vrata, da potraži pogledom djecu i da se osvjedoči, zašto je tišina polegla tako tjeskobno na predmete pod niskim, slamnatim krovom.

I ne zatekne sliku, koju je danomice sretala: zipka, kao da je bila prazna.

Ona ne vjeruje, spušta posudu lagano na zemlju i približava se u tihoj šutnji zipci.

I opet pred njom dan zagusti u crno zloslutno nešto, i to nešto koluta pred očima, kao jetko zelena voda, kad se u nju svali teško tijelo.

I onda se koluti nižu, prepleću, šire se van vidooka...

Kao: dani se...

Ostaje samo jedan krug, prozračan i svijetao, a u njemu čađava ljuljaška, rasušena, glomazna i — prazna.

Majka zirka smućenim pogledom po kutovima, ali nađe mjesto sina crvene unukine oči, musavo lice, zacenuta, poluzatvorena usta i pridavljen pogled.

— Šta je, Ljubica? — pita je podignuvši joj bradu. Zašto si opet plakala? A tko je bracu odnio, znaš li? Kaži meni, sinko!

Ali Ljubica samo zarida grčevito, punim ustima.

Možda je mali kod susjeda negdje — misli mati i ide opet vratima.

Ali kako bi otišao tamo? Tko bi ga odnio? — misli opet i ne zna, što da učini, već rukom pomiče zgužvan jastučić: kao da se mali mogao sakriti baš poda nj. Ludost!

Kad joj pogled padne između zipke i kreveta, ukoči se sva od prstiju do zjenica...

Samo u grlu stade joj igrati neki drhtaj...

Jedna modrozelena glavica viri između prečaka na zipci.

To je on... Možda već gotov?... Pozna se trag, kud se smucao. O, taj kobni trag, koji je nesretnik mali udubljivao, tko zna, kako dugo u praćakanju, grčenju i traženju tople bradavice. A mjesto bradavice našao je, jadnik, prebitu prečku i strahotnu prazninu u padanju.

Sada visi između zipke i kreveta na uzicama, kojima ga je vezala, da ne bi suviše gospodario nogama, jastučićima i pokrivačem.

Mati stoji ukočena i kroz krv u očima vidi samo vrpcu, vidi, kako se duboko usjekla ta vrpca u meso iza ušiju i kako je meso navrelo i zacrvenilo se.

Mati se ukočila, ali vrijeme se ipak pomiče, gmiže i dovodi s polja umorne krave i teške ljude.

Ulazi i muž u dvorište; ima lice sumorno i izbrazdano, ima mnogo neprospavanog muteža u oku; čudi se nesvršenom poslu i kune.

A mati spušta ruku do malog tjemena i misli: O, kako hladno, kako žalosno i neutješno hladno bit će to tjeme.

Ali što u tom času osjeti mati... što osjeti najsretnija žena pod nebom ovim, plavim i širokim?... Osjeti mati pod rukom glavu, toplu glavu svog djeteta, jednu žilicu osjeti, kako kuca, osjeti toplu kap znoja — i osjeti napokon sebe u velikom uskucalom srcu, osjeti se nakon dugog, mučnog vremena.

Onda oslobodi tu glavicu i privine je na grudi tako snažno, kao da želi u nju udahnuti veliku i još nepoznatu ljubav, ljubav, koju još nikad nije dala tome djetetu.

Plakala je od tihe sreće, a na dječjem licu širio se sve više rumen životni cvijet.

Međutim je stari u dvorištu izprezao krave, istovarivao s kola plug i oranice i iskašljavao hrapave riječi:

— Zato li je otišla kući, beštija?... Sve je gladno. Čitavo dvorište zazinulo na čovjeka, a ona se valjda tamo s onom nedonoščadi navlači.

Kad je ušao u kuću, zapleše pred njim sve u maglen, bijesan kovitlac.

Ona se igra, ona se igra... s djetetom!

— A lonac onaj, a lonac onaj? Bacila si ga pred vrata, je li? A svinje, a marva?... Je li? Govori, kujo!

I on osjeti na dlanu plamsanje, te udri: pljas, pljas... Majčina glava udari o dječju, a dječja u majčinu...

Pljas, pljas...

— I zato si, je li, došla s mekote, da se s tim crkotinama grickaš? Je li? Govori, gaduro, sad, govori!

A dlanovi gore sve više:

Pljas, pljas...

Mati plače tiho, mučenički. Htjela bi nešto da kaže, da objasni, ali šaka dohvaća i usta, pa se ona samo zgrči u se, zakopa u tu djecu i plače tiho, tiho...

GRGUR KARLOVČAN

V KLETI

Čerlenkasta večer brege zavija,
da lažje si dremle črez noč.
Poni mesec tam zdavka nam sija,
čim bliž gre, vse bol je goroč.

Moj otec v kleti lagve nabija,
trka po dogah i tiple vsaki obroč.
Onda odhitil kladivec je proč
i z menom kupico za kupicom ispija.

Kak v cirkvi šakrament vino se svekli,
Vse bolše vole postajamo mi.

I gda zišel vun sem glet,
Mesec je bil došel nad našu klet.

Kak včeraj on nas bo pelal domov.

Pili smo snočka, pijemo nocoj,
a potlam bo i on z nami
po blatu tancal
za hostoj.

VJEKOSLAV ZRNC

LETU SO VČINILI KRIVO

Gledim:
Debele so megle
na ravnico se vlegle,
nad hižami zvija se dim.

Na sivem nebu
sonca i škorjančkov več ni.
S križanja raspeti Kristuš
vu prazno pole gledi.
Jen zgerbleni kumek po potu gre,
dogo si pipo kadi,
na sejmu kupljeno prase
pred njim beži.

Tožen sem i nič ne mislim na se.

Za cestoj mali dečec mršavo kravo pase,
bose mu noge čerlenijo, zobmi cvokoče.

Listje je nocoj vgrizel hudi mraz,
v obranem trsju klopotec gdagda zaklopoče.
Hrumi z hoste čudnovati glas:

To leto — kak stara z doma otirana mati
za devetim bregom joče.

VJEKOSLAV ZRNC

zgerbljen = poguren
pipa = lula
hrumi = jezivo šumi
hosta = šuma

MILUTIN CIHLAR NEHAJEV KAO NADAŠ

(Iz oveće radnje o »nadaškom pokretu«).

Sabirući građu za povijest hrvatskoga omladinskoga etičko-političkog i literarno-kritičkog »nadaškoga pokreta«, koji je za svojega šestgodišnjeg trajanja (1893.—1899.) težio i radio, da od đaštva naših srednjih i srodnih škola odgoji i novu i bolju, suvremenu, etičnu, voljnu, dinamičnu, pokretnu, aktivističnu, tvornu a socijalnu, sposobnu i spremnu hrvatsku narodnu inteligenciju, ukratko, suvremene potpune hrvatske ljude, pribrao sam, što iz svojega osobnog sjećanja — jer sam i sâm sudjelovao u pokretu — što iz rijetkih i teško pristupačnih zapisa iz onih dana, i iz nekih podataka o najranijem i đačkome životu i radu osnivača i glavnih radnika pokreta, a to su bili: Milutin Cihlar-Nehajev, Oskar Dürr-Karlov, Dragan Galović, Vladimir Jelovšek-Teharski, Vlatko Maček-Plješivički i Milan Marjanović-Vinkov, pa o postanju i razvitku đačkih društava i listova u kojima su radili, o »Zajednici«, »Osvitu«, »Nadi«, po kojoj je pokret dobio svoje ime i o »Novoj Nadi«, s kojom je pokret završio.

Ti podaci, gledani sami za sebe, nisu ni krupni ni, bogzna kako, zanimljivi, ali su sasvim drukčiji, kad se uoče kao biočuzi u razvojnoj verigi cjelovite osobnosti spomenutih javnih radnika i naših kulturnih i političkih prilika od početka ovoga stoljeća.

Nije svrha ovih redaka da obuhvate i nanižu baš sve pribrane podatke nego samo najzanimljivije od onih, što su malo kome poznati i još nezabilježeni, i od onih, što su zabilježeni, ali neštampani i nepoznati.

Ti podaci o ovome ili onome nadašu, nisu svi iste vrsti, a ni među onima, koji po svojoj biti spadaju skupa, nema uvijek lako vidljive veze. A da se ipak svi kako tako usklade i slože u neku cjelinu, stavljeni su u tanak okvir, spleten od nekih poznatijih činjenica iz razvitka nadaškoga pokreta i života i rada nadaša, o kojemu govore.

I.

Milutin Cihlar-Nehajev bijaše kao senjski i zagrebački gimnazijalac jedan od najmarljivijih članova đačkoga društva »Nade« i jedan od najsnažnijih ideologa i trudbenika nadaškoga pokreta.

Njegov otac Sebald bio je po rodu Čeh, a po školskoj spremi i svojemu prvom zanimanju učitelj osnovnih škola. Došao je u Hrvatsku iz Austrije, kad i toliki naši, nekada dobro poznati, učitelji, profesori i pisci stranih imena, kao Maršik, Truhelka, Starè, Steklasa i dr., to jest u doba, kad naše stručno i visoko školstvo bijaše u početku te još ne mogaše udovoljavati zahtjevima našega pomladenog i obnovljenog kulturnoga života.

Kao učitelj služio je u Hrvatskom Primorju. Oženio se u Kraljevici iz poznate porodice Polićâ, sestrom vrsnog novinara Martina Polića (umro 1903.), pisca »Parlamentarne povijesti Hrvatske od 1861. do 1880.«

Sebald Cihlar bijaše golem tijelom, bogat znanjem i stručno spreman. Sudjelovao je i u javnom životu onoga doba, pomažući pri stvaranju »Hrvatskoga književno-pedagoškog zbora« i suradujući u kraljevičkome političkom listu »Pri-

morcu«, preteči sušačke »Slobode«, koji je 1873. pokrenuo i uređivao Martin Polić.

Kad je početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća stvorena Mažuranićevim školskim zakonom ustanova nadzornikâ osnovnih škola, kandidiralo je učiteljstvo gornjeg dijela Hrvatskoga Primorja Sebalda Cihlara za nadzornika u riječkoj županiji. Međutim, vlast odabra jednoga rođenog Kvarnerca. To uvrijedi Cihlara i on napusti učiteljsku službu. Budući da se zanimao i gospodarskim pitanjima, postade tajnikom trgovačko-obrtničke komore u Senju, gdje i ostade do smrti. Tu mu se, pod starim Lenkovićevim i uskočkim tvrdim gradom Nehajem, rodi njegov najstariji sin Milutin 25. listopada 1880.

Milutin je svršio osnovnu školu, pet razreda gimnazije i započeo šesti u svojemu rodnom mjestu.

Već od najranije mladosti snažno osjećaše svu onu zasebnu senjsko-kraljevičku i opću kvarnersku prirodnu, ekonomsku, socijalnu, kulturnu, političku i povijesnu sredinu, u kojoj je nikao i rastao.

Kad mu zanimanje stade prelaziti opseg njegova dnevnog i školskog života, namjeri se u roditeljskoj kući na mnogo očevih raznovrsnih knjiga, među kojima bijaše i velik leksikon. Njima se obilno služio, jer se brzo naučio njemačkom jeziku.

U Senju i u Kraljevici često je slušao o našima poznatim javnim radnicima, a mnoge je mogao iz neposredne blizine vidjeti i čuti. Po njegovim riječima najjače ga se dojmio »mići popić« kanonik, povjesničar, tajnik Jugoslavenske Akademije i pobratim biskupa Strossmayera — dr. Franjo Rački (umro 1894.).

Kao petoškolac osjeti potrebu, da o ovome ili onom »kaže svoje« i da »radi«. Postade vanjskim članom đačkog društva »Nade«, osnovanog jeseni 1895. u Zagrebu, i suradnikom njegova istoimenog litografiranog lista, koji pokrenuše đaci šestoga razreda zagrebačke gimnazije (danas I. klasične) već jeseni 1894. Svoje sastavke potpisivaše pseudonimima Milutin ili M. Borišev.

U jesen 1896. pobuni se šesti razred senjske gimnazije proti školskoj vlasti, jer mu nije htjela, ili mogla, dati za učitelja književnosti i povijesti omiljenog profesora Petračića. Milutin Cihlar bio je jedan od voda nezadovoljnika. Svršilo se tako, da je mnogo šestoškolaca kažnjeno što lakše što teže, a on s nekoliko drugova isključen iz senjske gimnazije.

O svemu, što se u ono doba zbivaše u životu đaštva u hrvatskoj pokrajini, obavještavahu Nadu i vodstvo nadaškog pokreta vanjski članovi društva, kojih bijaše po svima srednjim i srodnim školama od Jadrana do Drave, Dunava i Drine.

O tome senjskom događaju obavijestio je Milutin Cihlar pismom, koje je pročitano na sjednici društva 12. prosinca te godine i, poput drugih, spremljeno u društveni arhiv, ali je, također poput drugih, i izgubljeno kad, s nebrige, arhiv propade zbog razlaza društva 1899.

Svi su nadaši već tada dobro poznavali i vrlo cijenili Milutina Cihlara po njegovim radnjama u Nadi, a zagrebački nadaši još i po pismima, što ih je slao društvu iz Senja. Ovi su ga rado i s velikim zanimanjem dočekali i primili, kad

je osvanuo u njihovu krugu, jer se on svojom markantnom vanjštinom i nekim navikama i običajima, što ih je donio, vrlo razlikovao od svih njih, a iskreno su mu se i divili, jer se on svojom ozbiljnošću, realnošću, praktičnošću, radinošću, ustrajnošću, lakoćom shvaćanja, obilnošću znanja, sigurnošću suđenja, dosljednošću, vještinom pismenog izražavanja, dubinom duševnog doživljavanja, samosviješću, ambicijom i voljom, da se afirmira, pokaže — dojmio svojih novih drugova kao neko »čudo od djeteta«. A to je, u neku ruku, i bio. Da ovo drugo bude jasnije, valja dodati, da je on već u to doba, kao šestoškolac, bio stvarno i formalno filozofski i umjetnički tako obrazovan i kao osobnost tako izgrađen, da je bio kud i kamo bliži gotovu, staloženu dobru piscu srednjih godina nego svojima i najdarovitijim i najmarljivijim vršnjacima. On se kasnije samo produbljivao i dograđivao uvećavajući svoje materijalno znanje i čistu fizičku i tehničku sposobnost rada.

O svima njegovim osebinama i svojstvima, koje zamjećivahu njegovi zagrebački nadaški drugovi, ne može se ovdje pojedinačno i naširoko govoriti. Tek o nekima reći će se pogdješto.

Milutin je bio nizak, tako nizak, da smo ga, gotovo općenito, zvali: »Mali«. Imao je razmjerno jak trup, snažne i ovelike ruke, dugu lubanju, smeđe slabe vlasi a sijeru, zelenkasto suru, očnu šarenicu. Oblik i smještaj očnoga rasporka malko podsjećaše na mongoloidnu, nos na alpidnu, a brada na nordidnu rasu Tijelo mu izražavaše tešku, snažnu, slabo pokretnu i oporu, lice — samosvijesnu, oči — umnu, duboku, brada i usnice — smionu i prkosnu narav.

Ovi antropološko-rasni podaci nisu nikakvo pomodno domišljanje, nego sjećanje na već davno svijesno zapažene i zapamćene osebine nadaškoga druga. Kad dođe na red Vladimir Jelovšek-Teharski, jedan od najstarijih ideologa nadaškog pokreta, koji je već 1896./7. učio na zagrebačkom sveučilištu prirodne nauke, vidjet ćemo, da se među nadašima bio razvio jak interes za rasu pod utjecajem Starčevićeve Slavoserbske pasmine i Jelovšekovih litografiranih skripata i bilježaka s predavanjâ, što ih je on davao svojima mladim nadaškim drugovima.

U prvo doba svog boravka u Zagrebu nosio je, po ljepšem vremenu, pelerinu i »sportsku« kapicu, stvari, tada gotovo nepoznate među zagrebačkima đacima. Govorio je brzo i svojom senjskom čakavštinom. Dobro su ga razumijevali tek oni, koji su od kuće znali čakavski, a tih je bilo malo.

Za one svoje godine bijaše ne samo ozbiljan, nego upravo preozbiljan. Ipak se katkada kušao i našaliti. Obično je počinjao tako, da bi kojega druga iz nadaškog kruga nagovorio: »Ej, momčiću!«, pa štogod nastavio. Ali, redovno nije uspijevao. Niti je on znao šalu udesiti niti se drug htio s njime u šalu upuštati, držeći da on nije za nju.

Bio je tvrd, opor, otresit, odsječit poput drevnih primitivnih pustinjakâ, a umjeren u svemu osim u bdijenju i radu; nije ni pušio ni pio. Često je bio slab, blijed ili zelenkasto žućkast, umornih ili upaljenih, kao grozničavih, očiju.

Nije bio ni druževan ni društven, što ne znači, da je bježao od svojih nadaških drugova i da se držao daleko od ostalih đaka. Općio je on s njima, razgovarao se, raspravljao i radio, ali najviše »poslovno« i tako, da se vidjelo, da on

ima svoje osobne misli, osnove i ciljeve, da se smatra nečim zasebnim i da voli biti sam.

Kako je bio zatvorene naravi nije lako govorio o svojima skrovitijim osjećajima i mislima. Rijetko i teško se kome povjeravao. Kad je to ipak činio, silno je djelovao napetošću svojega duševnog stanja i snagom svojih unutrašnjih doživljaja.

O Bogu, vjeri i crkvi govorio je vrlo rijetko i ne sa svakim. Bijaše duboko religiozan. Mnogo je držao do vjere i njezina morala. Vrlo je cijenio katoličku crkvu, njezinu nauku i kulturu, a volio obrede. O velikim blagdanima, spominjem samo blagdan Svih Svetih, u njegovoj duši znao je vladati svet, veličanstven mir, koji je i na druge prelazio.

Kako je bio sasvim zauzet svojim unutrašnjim životom i u nj zadubljen, nije držao do vanjštine i društvene forme niti je računao s drugima oko sebe. Ali, kad se uživio u njemu nove zagrebačke prilike, brzo je shvatio veliku socijalnu i ekonomsku vrijednost i vanjštine i forme i vezâ. Trsio se da bude potpun gentleman i da stvori dobra poznanstva i izvan nadaškoga i uopće izvan đačkoga i školskog kruga.

Njegove društvene veze, nastale posredovanjem tajnika zagrebačke trgovačke obrtničke komore Krešića, znanca i druga njegova oca, bile su mu od velike pomoći, kad je radio, da njegova prva drama, aktovka »Prijelom«, štampana u Novoj Nadi, 1898., dođe na pozornicu zagrebačkoga kazališta.

Članovi čeonog skupa nadaškoga pokreta bijahu, općenito rečeno, veoma radini, napose Vladimir Jelovšek i Milan Marjanović, ali nijedan kao Milutin Cihlar. On svladavaše vrlo uspješno ne samo svoje velike školske nego i izvanškolske poslove. Išao je na privatne satove, kazališne i koncertne priredbe, čitao, pisao, i od 1897., zajedno s Milanom Marjanovićem uredivao Novu Nadu i vodio pokret. On je manje nego svi viđeniji zagrebački nadaški radnici (Oskar Dürr, Vladimir Jelovšek, Jandra Kovačević, Vlatko Maček, Milan Marjanović, Jandra Milčinović) izlazio na ulicu i najmanje dolazio na šire sastanke nadaša i predavanja, što ih je vodstvo prirediyalo za daštvo, ali je od svih najmarljivije išao na privatne satove, najčešće posjećivao kazalište i koncerte i najviše trošio na strane knjige.

Opsežan rad držao ga je u ograničenu prostoru, u sobi i uz stol, daleko od ljudi i prirode. Njegovo neposredno stvarno poznavanje života i svijeta bilo je prema njegovim drugovima maleno. Ali, kako je iz te nepomičnosti i osamljenosti pozorno i ustrajno gledao na sve strane i pratio sve, što se oko njega događa, znao je za sve glavne smjerove, sva važna zbivanja i sve velike činioce u kulturnom i političkom životu ne samo Hrvatske nego i cijele Europe. Napose, o kulturi i njezinu razvitku znao je više od ijednoga nadaša.

Vjerovao je u sebe, u svoje sposobnosti i u svoj budući uspjeh na putu, kojim je išao, svijestan već onda, da je to njegov pravi put i siguran, da je dobar. Ali, nije bio u sebe zaljubljen, štoviše: sa sobom je bio nezadovoljan i trudio se, da bude što bolji, što bliži svome idealu čovjeka.

Zanimljivo je, da mu se u Zagrebu ne svidaše ni njegovo kršteno ime Milutin, koje je neko vrijeme, suradujući iz Senja u Nadi, upotrebljavao kao pseudonim.

I njega je — kao i svu školsku omladinu onoga kritičnog doba — napose privlačilo promatranje i ocjenjivanje ljudi, pojava i događaja na svim poljima javnoga rada, a napose književnom i glazbenom polju.

Želio je i radio, da postane dobrim književnim i glazbenim kritičarom, i hrvatskim i europskim, svjetskim.

Zato je napose učio jezike, povijest, književnost, filozofiju i glazbu.

Gledao je, da što brže nauči njemački tako dobro, da bi u tom jeziku mogao i pisati i što prije prodrijeti izvan Hrvatske. Držao je, da se svaki strani jezik, pa i njemački može najbolje i najlakše svladati, ako se nauči naizust jedna dobro pisana knjiga u tome jeziku o predmetu, koji učenik najvoli. Kako je mislio, tako je i radio i, od česti, svoje postigao.

Mnogo je čitao o k r i t i c i same kritike i sve, što je s kritičarevim poslom u vezi. Dugo je i podrobno proučavao veliko djelo Georga Brandesa: Die Hauptströmmungen in der Literatur des XIX. Jahrhunderts, koje je onda bilo u velikoj cijeni.

Glazbom se počeo baviti već zarana, u Senju. Kod Karela Kukle, zemljaka i prijatelja svog oca, u Primorju dobro poznatog učitelja glazbe i skladatelja, učio je gusle. Došavši u Zagreb nastavio je taj rad. Često se moglo vidjeti, kako se, onako malen, s guslama pod pazuhom, žuri na sat. Ljeti bi nosio nad sobom i sivu »lumbrelicu«, jer je na vrućini dobivao glavobolju. Tu je svoju »lumbrelicu« nosio za jake žege i u školu.

S osobitim je zanimanjem pratio koncerte i opere. O njima je i pisao.

Poput Vladimira Jelovšeka i tolikih drugih nadaša volio je hrvatsku povijest držeći, da ne može biti duboke, budne i politički dinamične narodne svijesti bez jake predaje i popularizacije povijesti, u kojoj se ogleda narodni karakter i duh. Čitao je, upravo gutao, ne samo povijesna djela nego i povijesne izvore, dakako, koliko je mogao.

Povijest Senja, Frankopanâ, uskokâ i senjske biskupije bijaše mu srcu prirasla. Ponosio se svojim rodenim gradom, njegovim vitezovima, junacima, političarima, prosvjetiteljima i povijesnim i kulturnim spomenicima. Držao je, da Senj po svojoj vrijednosti u našemu narodnom razvoju ne stoji daleko iza Dubrovnika.

Premda mu je otac bio Čeh, a njegove tjelesne i duševne osebine prije češke nego hrvatske, što je i sam znao, nije htio ni čuti, da bi mogao biti što drugo nego Hrvat. Smatrao se za pravog Hrvata i želio, da ga i drugi takvim drže. Da naglasi svoje hrvatstvo, govorio je u to doba najradije i najviše čakavski ili samo čakavski. Dobrim ga je Hrvatom učinila ne samo njegova svakidašnja primorska, nego i hrvatska sredina, u prvom redu kvarnerska i senjska povijest.

Po svojima ekonomskim, socijalnim, kulturnim i političkima nazorima bio je konzervativniji od ijednoga zagrebačkoga videnijeg nadaša. Evo za to samo dva primjera.

Žena, kao protivan ljudski biologijski pol, utjecala je neobično snažno na njegov osjećajni život; priznavao je njezin znatni dio u naprednom razvitku i pojedinca i društva; ipak je njegovo mišljenje o socijalnom i ekonomskom položaju žene bilo prastaro, patrijarhalno. O svom hrvatstvu i patriotizmu nije volio

govoriti bez potrebe. Osjećao se pravim pravcatim Hrvatom — što je i bio po majci i po odgoju, — želio je i, što je mogao, radio, da se ispune hrvatske narodne težnje, ali je bio, da upotrijebimo stari poznati izraz, unionist, prema Madžarima, jer smo zbog svog smještaja i unutrašnjeg stanja preslabi da sami odolijevamo suvremenim pritiscima izvana.

Došavši u Zagreb postao je odmah pravim izvršujućim članom društva Nade. Dne 21. siječnja bio je prvi put u društvenoj sjednici, a već dva dana kasnije čitao je u sjednici prvi dio svoje pjesme »Čovjekova tragedija«; 6. ožujka prvi i drugi dio zajedno. Otada je jedan od najmarljivijih i glavnih nadaških radnika, a pisao je pod novim pseudonimom N e h a j e v, po starom senjskom gradu Nehaju, pod kojim je rođen.

Nadaški je pokret rano prodro preko Kupe i Sutle, gdje se trudom Dragana Galovića, njegova prvog, Vladimira Jelovšeka, drugog i Milana Marjanovića, trećeg ideologa, brzo razvio i slovenački ogranak pokreta. Litografirana Nada i štampana Nova Nada, zagrebački organi pokreta, donosili su i slovenačke priloge. Oni su neko vrijeme imali i svoje slovenačke urednike, nastanjene u Zagrebu. To su bili, po redu, Cvetko Solar i Anton Kristan Gorjančev, kasniji jugoslavenski ministar, koji su bili došli u naš glavni grad na dalje školanje i na rad u pokretu.

Uspjeh nadaškoga pokreta među slovenačkom srednjoškolskom omladinom potakao je, na početku 1897. g., neke hrvatske nadaše da za njegove osnovne misli kušaju pridobiti i srpsku mladež u Austro-Ugarskoj. »Proglas na Srbe« složio je vanjski član »Nade«, Milan Marjanović koji je tada, prognan 1896. iz karlovačke realne-gimnazije zbog protumadžarskih milenijskih demonstracija, živio što u Karlovcu što u Kastvu kod kuće. U ime Marjanovićevo pročitao ga je Cihlar u sjednici »Nade« 6. ožujka 1897. Ona ga je odobrila i razaslala među srpske srednjoškolce. Međutim, trud je bio uzaludan; Srbi se ne odazvaše.

Nadaški je pokret imao u prvi mah više organa. Glavni su bili: O s v i t, u zagrebačkoj velikoj realci (današnjoj prvoj muškoj realnoj gimnaziji), N a d a, u zagrebačkoj gornjogradskoj (danas prvoj klasičnoj gimnaziji), i Z a j e d n i c a, u karlovačkoj realnoj gimnaziji.

O s v i t je propao zbog jedne veće pobune razreda, u kojemu su bili njegovi glavni radnici. Otad su osvitaši držali Nadu i u njoj suradivali.

U protumadžarskim demonstracijama burne godine 1896., koje se događahu dan na dan po Hrvatskoj i Slavoniji, sudjelovahu i srednjoškolci i to, što no riječ, u prvima redovima. Zato su i mnogo stradali. Kažnjavani su policijskima zatvorima i isključenjima iz škole. Najviše je slučajeva bilo u Karlovcu, Petrinji, Varaždinu i Požegi. Vlasti su progonile, dakako, i dačke listove. Zajednica, koju je izdavao u Karlovcu Milan Marjanović, morade prestati izlaziti, a Nada, koja je početkom te godine imala preko tri stotine pretplatnika — što pojedinaca, što dačkih skupova, što razreda kao cjelinâ — izgubila ih je preko trideset. To je bio težak udarac za pokret, i to s tim teži, što su ti silom otpali pretplatnici bili od reda dački skupovi i razredi.

Međutim se Nada dosta brzo oporavila: pribrala je pretplatnike Zajednice i stekla još neke nove iz mladega daštva.

Tako obnovljenu i ojačanu Nadu zateče novo doba u nadaškom pokretu, koje poče ljeti 1897. U to vrijeme svršiše mnogi nadaški prvaci srednje škole i otiđoše na sveučilišta ili u službe. Neki od njih prekinuše, a neki nastaviše svoje veze s pokretom. Među ovima potonjim bili su i Vladimir Jelovšek, Vlatko Maček i Jandra Milčinović.

V. Jelovšek otiđe u Prag, a iza njega ostade prazno mjesto vođe pokreta.

Iste godine dođoše iz pokrajine u Zagreb neki vrsni nadošli radnici: Milutin Cihlar iz Senja, Milan Marjanović i Jandra Milčinović iz Karlovca i neki drugi, da tu nastave školanje na srednjim školama ili na sveučilištu. Jelovšeka naslijediše Cihlar i Marjanović kao duumviri.

Dobro novčano stanje lista Nade, koja se još uvijek litografirala, dolazak dobrih nadaških radnika u Zagreb, i želja, da pokret glasnije progovori i u zgodnijem obliku kaže svoju, bilo je poticaj i povod, da se organ pokreta izdaje štampom. Oko preobrazbe litografirane »Nade«, koja je izlazila od jeseni 1894. do ljeta 1897. i bila glavni organ pokreta u njegovo prvo »herojsko« doba, u štampanu »Novu Nadu«, koja je izlazila od jeseni 1897. do ljeta 1899., kad je pokret formalno prestao, najviše su radili i učinili Milutin Cihlar i Milan Marjanović.

Vrlo je vjerojatno, da bez velike ambicije Milutina Cihlara ne bi ni bilo došlo do Nove Nade.

Cihlar je kao n a d a š k i p i s a c bio, poput većine svojih drugova, skloniji kritičarskom nego umjetničko-stvaralačkom radu. Bio je valjan radnik: spremao se savjesno, radio je ozbiljno, i nastojao ustrajno, da mu svako djelo bude što dotjeranije i materijalno i formalno.

Pisao je dosta lako i dobro, no govorio je dosta teško i slabo. Oveći sklop misli nije umio smjesta jasno razložiti. Kad je to ipak nastojao, redovno je prešao u navalu, napadaj, bilo na predmet ili pisca, o kojemu je govorio, bilo na onoga, s kim je o tome razgovarao ili raspravljao.

Oslanjajući se na Ibsena, a pozivajući se na Nietzschea učio je, da je čovjek najjači, dok je sâm i da treba čekićem filozofirati, a šakom kritizirati. Toga se i držao, koliko je mogao, a prema tome je živio i radio.

Kritizirajući — usmeno ili pismeno bio je smion, neobziran, odlučan, krut. Riječ mu je bila nemilosrdna, tvrda i oštra kao mač, krupna i teška kao mâlj.

Kad bi htio o nekoj nazočnoj radnji, o kojoj se razgovaralo, izraziti kratko i brzo svoj nepovoljan sud, uzdigao je ramena prema vratu, pokazao na nju svojom ovelikom rukom i pitao s prijezirom, koji se vidio na gornjoj usnici, a očutio u glasu: »A ća je to!? A ća je to!?«

Njegovi drugovi, obzirniji i mekšega kova od njega, držali su, da u svojim ocjenama često prelazi mjeru i da je katkada i drzak.

Po njegovim riječima, a i po njegovu držanju, moglo se suditi, da je malen broj pisaca, do kojih nešto više drži. Među nadaškim radnicima je napose cijenio Milana Marjanovića, a uz njega Jandru Milčinovića.

Nije volio ni Jug ni Istok; južnjaci i istočnjaci ne bijahu mu ni dragi ni zanimljivi.

Nisu ga privlačila ni naša ni strana djela, u kojima su umjetničke, estetske i etičke vrednote svijesno ili nesvijesno nadomještane ili sakrivane bogatstvom,

Zlatko Prica Djevojka s krznenim ovratnikom

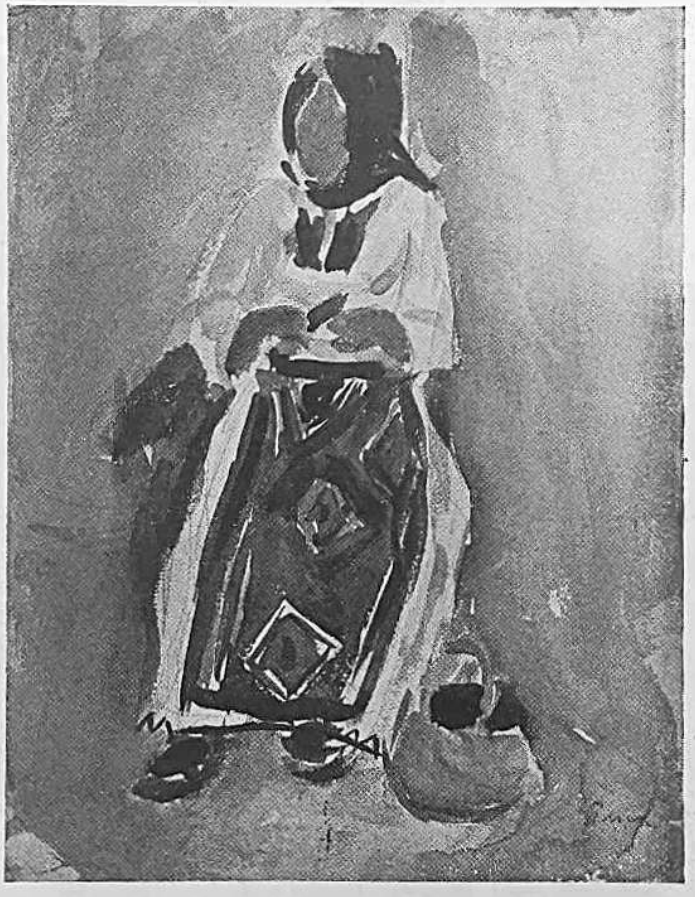

Zlatko Prica Makedonka

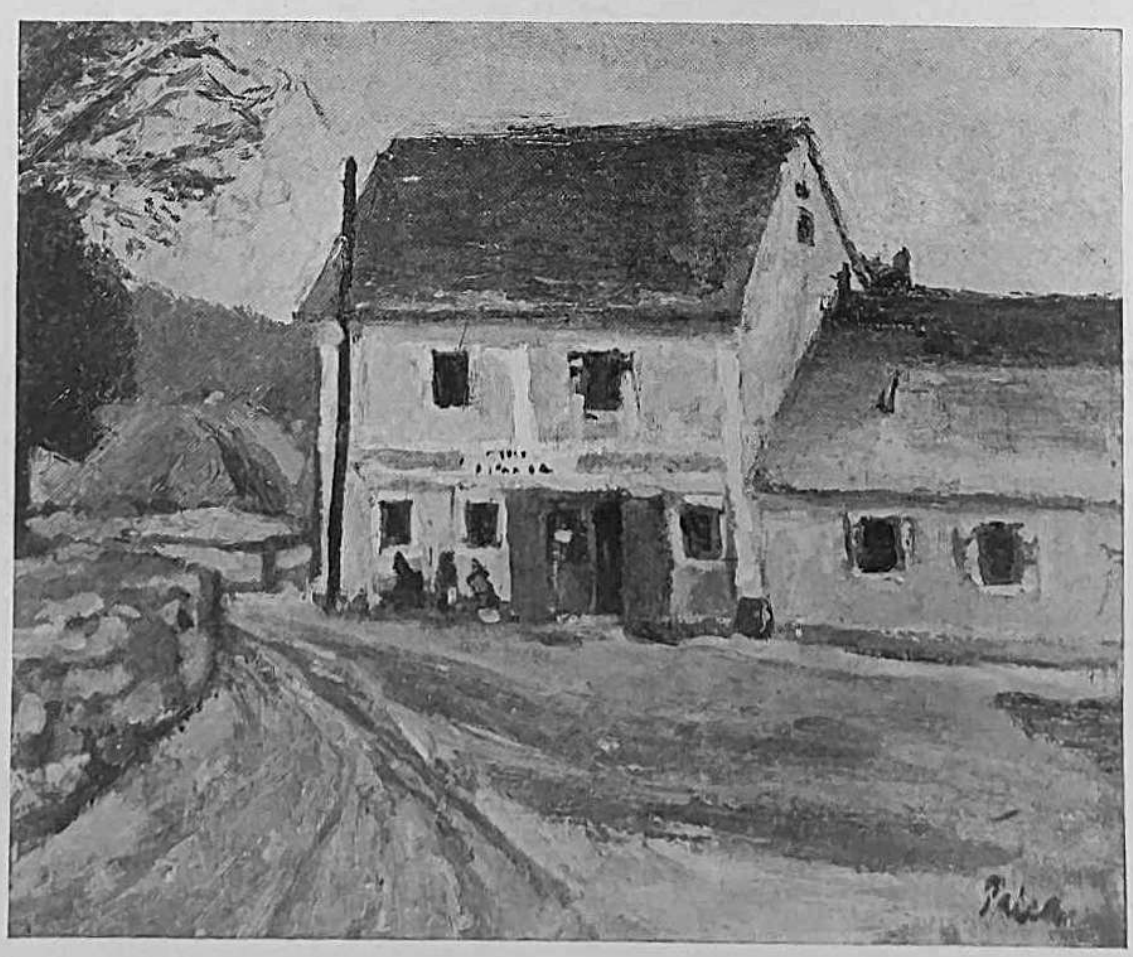

Zlatko Prica Ulica u Samoboru

sjajem i blještavilom oblika, niti se takvim djelima, bez potrebe i nužde, duže bavio, ma kako bila glasovita.

Sjever i Zapad bijahu mu bliži, draži, zanimljiviji. Mnogo je, često i dugo, čitao i proučavao njemačke, nordijske i engleske pisce u njemačkom i hrvatskom jeziku i sve, što je o njima bilo napisano, a njemu pristupačno. Napose se mnogo bavio nordijskim dramatičarima i Shakespeare-om.

Nadaš Milutin Cihlar bio je kritičar, može se reći, iz ambicije i od zanata, a beletrist iz teške unutrašnje potrebe. Gotovo sve njegove umjetničke radnje onoga doba nastale su tek kao oslobođenje od teretâ i posljedicâ jakih doživljaja. Bez teške unutrašnje nužde nije umjetnički stvarao, a kad bi se ipak bez nje prihvatio posla, nije mu lako išao od ruke.

Po mišljenju nadaškog vodstva trebalo je, da prvi broj »Nove Nade«, koji je imao označiti početak novoga doba u nadaškom pokretu, donese na uvodnome mjestu nešto, što bi toj zgodi odgovaralo. Držalo se, da bi najpodesnija bila jedna prilična pjesma. Kako u skupu nije bilo nikoga, tko se u to doba uspješno bavio stihovima, većina je povjerila Cihlaru, da tu pjesmu ispjeva, jer je vjerovala, da je on za taj posao ipak najsposobniji. Sutradan je Cihlar predao u uredništvu pjesmu i dodao, da je za te »naručene« stihove utrošio polovinu noći. Pjesma je bila kao iz tvrda kamena naporno isklesana, kao iz još tvrđega gvožđa teško iskovana. Štampana je na prvoj strani prvoga broja Nove Nade kao »Regula vitae«.

Vječna opreka između mlađih i starijih, sadašnjosti i prošlosti, bijaše u ono vrijeme osobito jaka posvuda pa i kod nas. S jedne se strane žestoko tražilo, da što prije nestane staroga, tobože, u svemu gorega, kako bi ga zamijenilo novo, tobože u svemu bolje; a s druge se strane čvrsto upiralo, da se održi staro, tobože bolje, a odbije novo, tobože gore. Razumljivo je, da je u tome općem sukobu dolazilo i među najbližima, sinovima i očevima, do razilaženja. Tako su i Milutin Cihlar i njegov otac, inače uman i obrazovan radnik, uredan i smiren građanin, imali različite, upravo oprečne nazore o mnogim stranama i pojavama života. Iz toga načelnog nesklada rodila se njegova prva drama, aktovka »Prijelom«, štampana u Novoj Nadi 1898. Brzo je došla na pozornicu. Glavnu ulogu igrao je Zvonimir Freudenreich. Cihlar nije bio na cijeloj premijeri. Došao je nešto kasnije. Sutradan je morao u školi odgovarati fiziku, pa je morao kod kuće učiti.

Unutrašnji duševni život Cihlarov bijaše širok, dubok i bogat jakim doživljajima, napose snažnim borbama, posljedicama što njegove duševne strukture što nesklada između željenoga i zamišljenoga s jedne, a stvarnosti s druge strane.

O Božiću 1898. doživio je snažan unutrašnji doživljaj. Povod su mu bile veze, što ih je imao s jednom porodicom u Nikolićevoj ulici, kod koje je tada, mislim, stanovao, a možda k njoj samo češće zalazio. Taj je doživljaj dao gradu za njegovu drugu dačku dramu, »Svjećicu«, koja je štampana u sarajevskoj »Nadi« 1899.

Nadaški pokret bio je reakcija srednjoškolske omladine, koja je marljivo pratila javne prilike, na ondašnje loše kulturno, socijalno i političko stanje, u prvome redu na niski stupanj javnoga morala kod velikog dijela hrvatske inteligencije.

Omladina je željela i tražila suvremenu, etičnu, voljnu, dinamičnu, pokretnu, aktivističnu, tvornu, a socijalno sposobnu, upućenu i spremnu hrvatsku narodnu inteligenciju, potpune, više hrvatske ljude, jer je držala, da bi samo takvi ljudi mogli izvesti narod iz onoga teškog unutrašnjeg i vanjskog stanja, u kojemu je bio.

Težnje pokreta, koji je trajao šest godina (od 1893. do 1899.), najbolje su razložene u tri proglasa »Braćo i drugovi!«, što ih je njegovo vodstvo upravilo od 1896. do 1899. na sve naše đaštvo srednjih i srodnih škola.

Prvi je složio (1896.) Vladimir Jelovšek, a drugi (1898.) i treći (1899.) Milutin Cihlar s Milanom Marjanovićem. Sva tri je odobrilo vodstvo.

Iz tih je dosta spomenuti samo ovo:

»Društvo stvaraju ljudi, i ako hoćemo sreću svome narodu, treba da od sebe stvorimo jake, potpune ljude«... »Vrijedan član društva bit će, po tome, onaj, koji je uvjeren, da mu je kao faktoru društvenog napretka dužnost, da od sebe stvori što samostalnijega, moralno jačeg, kulturno naprednijeg čovjeka. To je pojam potpunoga čovjeka. Samostalan je pak onaj, koji znade opažanjem i razmišljanjem sazdati vlastiti svoj sud o svemu, što ga u životu snalazi; moralno jak je onaj, koji uvijek prema tome mišljenju radi; kulturno pak napredan je onaj, koji obranu toga mišljenja stiče u neprestanom naobražavanju. To su ciljevi pravih inteligentnih članova društva«... »Svaki onaj, koji hoće da bude vrijedan član svoga naroda, radit će prema razloženim ciljevima. U tom realnom radu, kojim treba da se stvore potpuni ljudi, sastoji se pravi patriotizam. Osnove za taj rad naći ćemo u vjeri, iskustvu i naobrazbi. Moral vjere bit će nam u njemu pozitivno uporište; iskustvo i naobrazba dat će nam jakosti i postojanosti«.

Cihlar je odavna želio učiti prirodoslovlje. I poslije mature 1899. otiđe u Beč, gdje se na filozofijskom fakultetu upisao na kemiju i fiziku. Tu je i rigorozirao iz kemije.

Peti semestar svojih nauka proveo je na zagrebačkom sveučilištu. Tu je pored svoje struke, slušao i povijest crkvene umjetnosti, koju je predavao Iso Kršnjavi, i sudjelovao u literarnim vježbama, što ih je držao isti profesor.

Iza svršenih nauka služio je u vojsci nekoliko nedjelja kao običan rezervist 79. pješačkoga (Jelačićeva) puka. Ponajviše je radio u bataljonskoj pisarnici u Rijeci. Njegovi drugovi, obični vojnici, nisu mogli razumjeti, kako to da je »doktur« običan rezervist i bez »šarže«, a pogotovu da i on mora ići na »marode vizitu« kao i oni, a »doktur« je!

Cihlar je neko vrijeme bio asistent u Gospodarskome učilištu u Križevcima. Iza toga se neprekidno bavio novinstvom i književnošću sve do svoje smrti 3. travnja 1931.

ST. OSTERMAN

BOLESNIK ODUVIJEK

Hvala ti, ljubljena bolesti moja;
tebi, dà, koju je roditelj kleo;
blagoslov onome davnome danu,
kad mi se roditelj uplašen smeo,
jer sam se, dječak još, s tobom ja sreo.

Blagoslov neka je davnom tom danu;
blagoslov crti u mojemu dlanu!

Jer kad zatim je majka mi dala
hlače i savjete jednako duge, —
davno sam znao dragi tvoj savjet:
Zreo si! Čini, što nije za druge:
zamišljen hodaj kroz polja i luge!

Krasno si pretekla majku i ljeta,
bolesti ljubljena — bolesti sveta!

VINKO CECIĆ

PROLJETNA IDILA

Trešnje su cvjetale,
sunce je sjalo.
Ptice su lijetale,
a dijete se malo,
s nestašnim proljećem
u vrtu
igralo.

Dijete je palo,
ustalo,
plakalo
i majku zvalo.

Ptice su lijetale,
trešnje su cvjetale,
a sunce je sjalo.

LJEPOSLAV PERINIĆ

KRALJICA I PROSJAK

BOL PROSJAKA

Prosjak sam, Kraljice, i duša su moje ruke, koje šutećki ljudima pružam i milostinju molim.

Boli me srce i peku dlanovi, kad na njih padaju milodari.

Zašto ljudi tako prezirno bacaju milodare na ruku, koja ruku traži.

Žele li kupiti Vječno?

JUTRO

Divna je bila ova noć, prosjače. Slavuj je biljisao pod prozorom mojim i...

... i tuga je prolazila lugom tvojim i tako tiho, tiho šuštala lišćem, da si čula biljisanje slavuja

... i rosa je ljubila tugu.

Tiho u noći plakalo je srce.

Vlažna su stopala tvoja, Kraljice...

Zašto gaziš suze?

LUTALAC

Prosjak sam i lutalac, koji svijetom prolazim sa smiješkom na licu i sa srcem, koje osjeća sve ono, što ga okružuje...

I cvijeće, koje mi otvara čaške svoje i šapće pjesmu toplu, kad tužimo u jutrima suza...

I ptice, koje mi šapuću sa visina...

I šiblje, koje se savija, kad šumom lutam i miluje mi lice, nevidljive to su ruke tvoje, Kraljice.

Sjena, koja prolazi neprobuđenim još njivama i promatra strni, kojima su oduzeli ono, zbog čega su bile, i sada se lome kao pogrbljene starice nad porušenim domom.

Pepeo i suze.

Suze i pepeo.

Tražim se u drugima i bježim od njih.

Lutam sa zimom u srcu i čekam proljeće.

ČEŽNJA

Zašto vidim suze u tvojim očima i nijem slušam udaljena slavuja u sutonu?

Slušaj, Kraljice... njegovu tihu pjesmu, kad za lugom vene suton mirisa i sjena.

Pjesmu čežnja i boli.

Pjesmu sviju onih, koji vole.

Gledaj... rosa škropi sa cvijeća, koje sakuplja čaške i želi sakriti svoju bol i suze, koje naviru iz zvukova i sjete njegova srca.

Divna je pjesma malog slavuja, koji čezne i voli.

SJENE

Sunce krvari, prosjače.

I srce moje, Kraljice.

Voliš li suton?

Volim ga, Kraljice, jer mi u dušu unosi sjetu i smirenje.

Odmara mi srce nakon boli dana.

Volim njegove sjene, koje umiru na rubu noći.

Danju smo sjene Svijeta. U suton smo polusjena našeg Ja.

I samo Njemu smo knjiga bijela, u koju upisuje dane naše i djela naša.

Volim suton, jer s njime stupam preko praga Vječnoga do bijelih dvorova Nedokučivoga.

Vladimir Kiseljev

SUMNJA

Nikada nije bio ljubomoran. Rano se oženio iz ljubavi, jer mu se ostvario romantični djetinji san. I žeđa djetinjske ljubavi ostala je među njima svježa i neutaživa.

Nije se bojao ni mudrih savjeta ni opomena. Uzalud mu je rekla mati s bojažljivom ljubavi: »Sine, ne radiš pametno... Magda ne poznaje nikoga osim tebe. Ne zatvaraj je od života. Vodi je među ljude. Neka se malo zabavlja«... Smijao se je i sestri, kad mu je rekla: »Nemoj neprestano sjedjeti na suknji svoje žene. Zadušit će se sirota od ljubavi. Zasitit ćete se jedno drugoga«. Ne, toga se nije bojao.

Ljubav im nije oslabila ni nakon sedam godina. Znali su se radovati jedno drugome, zanositi se jedno s drugim. Kad bi došao s rada kući, još uvijek bi vidio, kako onaj isti blijesak bljesne u Magdinim očima, kao dok je bila djevojčica, u početku njihove ljubavi. I taj sjajni pogled, koji je pozivao povjeravao se i kliktao, nije zasjenilo ništa drugo osim ekstaze ljubavi, zanosa i zahvalnosti.

Sasvim se stopiše u jedno dušom, mišlju i željama. Istina, to je i njegov život potpomogao. Bio je mjernik, koji je najčešće radio kod kuće, u svome uredu. I žena je njegovo radno vrijeme podijelila s njime, bila mu tajnica, pomagač. Po koja iznenadna domisao, novi plan, mogućnost, koja se nudi, i bljeskovi njihovih očiju spojiše se u smiješak; zajedno se oduševljavahu, zajedno nadahu. Ispunili su jedno drugome život, usvojili su jedno drugome maštu i svaki sat njihova dana uzajamno su ispunjali.

Ljubomora — ovako? Samo se u bolesnu mozgu, koji kini sama sebe, mogla poroditi sumnja. Uzalud je bila krasna žena, uzalud je kao magnet privlačila pažnju muškaraca, sve to ga nije uznemiravalo, štaviše, on je ženinu ljepotu osjećao kao slavu, koja ga pridiže, obogaćuje i opravdava.

Sedam godina je to trajalo. Onda se dogodilo nešto, što je poput radosti upalo među njih. Čekali su taj dan, tu sudbonosnu promjenu, odavna su snivali o njemu, tiho razgovarali u časovima pouzdanja, zato su radili. Maloga mjernika su otkrili. Dobio je veliko državno zaposlenje u — pokrajini. Koliko je snova preo o tome, da će jednom biti velik gospodin, glasovit, bogat čovjek, koji će opravdati sve ono, što je o sebi govorio ženi, da će doći još vrijeme, kad će je osloboditi od nedostojnih okova štedljivosti, kad će moći dati dostojan okvir njenoj blistavoj ljepoti. Gdjekada je kradom gledao, ne povlači li fino osjenjujuća olovka vremena na njenu licu crtu, koja nagrđuje, ne otupljuje li zvonkost njezina zvučnog smijeha. Bojao se, da će zakasniti, bojao se, da će kasno izvršiti dužnost, na koju se sam pred sobom obvezao, kad će tek klonuo, turoban smiješak zahvaljivati: »Hvala ti, ali, ljepše bi bilo onda...«

No pa eto, tu je bio dan, nagrada, dan pobjede, ispunjenje. U poljupcu se stopiše u jedno, njihovo grohotanje i suza je popratila, zatim, vragoljenje, ples i planovi. Ali iznenada stala je preda nj žena, ogrlila mu vrat i zagledala mu se u oči dugim, mutnim pogledom: »Ostavit ćeš me na više tjedana... Kako ću živjeti bez tebe?

Osjećao je, tamo na njenim drhtavim usnama krije se pitanje, koje se ne usuđuje izreći, jer ne će da bude dosadna, i da postavlja zahtjeve, jer se boji, da bi je odbio. Iz očiju joj je pročitao: »Ne bi li me mogao povesti sa sobom?«

Predusreo je pitanje, jer je kao muškarac u duši osjećao, da u toj svojoj sudbonosnoj borbi mora da bude sam. Stao je nadugo tumačiti, malo preopširno, malo preuvjerljivo, a malo i smeteno. I prvi put je, otkad se okućio, osjetio, sad je osjetio prvi put, da mu riječi krivo, lažno zvuče. Ali nije mogao drugačije.

I u taj sretan dan sve se izmijenilo. U razdoblju od više mjeseci, on je tek po koji dan bio slobodan. S mučnom čežnjom, u pijanom blaženstvu, što uzbuđuje živce, putovao je kući. Magda ga je čekala, i strast, s kojom ga je k sebi privila, prešla je granicu radosti. Drhtava bol i neka nesavladiva zbunjenost skrivala se u njima, kad su se u jednom cjelovu nanovo našli. Ali u njihovu odveć žednu poljupcu bilo je nešto tragično, nešto žalosno, u njegovu mirisu osjećala se trpkost minulog iščekivanja i gorčina rastajanja, koje dolazi.

Ta on je razumio Magdu. Isprva je i naravnim smatrao, a potom se odjednom upitao, čemu taj nenaravni žar, čemu uzrujano plakanje i nenadani uzdah. Kao da se molba za oproštenje krila u njezinu grlenju ...

Još nije znao, da je ljubomoran. Spoznao je to tek onda, kad je jednom neočekivano stigao kući. Kliznuo je u sobu, da iznenadi ženu. Magda je sjedjela tamo kod stola, zadubljena, i pisala nešto. Čim ga je opazila, uzdrhtala je, uzviknula, brzo zaklopila hrpu i gurnula je u pretinac ... zatim je počela plakati, uzrujano, dugo i suznim usnama dirnula mu ruku. Čemu ta komedija? Što ju je uzrujalo, što ju je toliko ustravilo? I što je bio onaj rukopis, što je u onom kupu, koji je onako splašeno sakrila?

Nije pitao ništa, bio je prijazniji, udvorniji i vedriji no ikada prije, povjerljiviji i govorljiviji, ali je počeo motriti ženu. Pazio je na svaku njezinu riječ, na svaki pokret, vrebao svaku crtu njezina lica. I sve je govorilo protiv nje. Glas joj je bio zbunjen, kretnje ishitrene, oči sanjarske, rekao bi, da je izbjegavala njegov pogled, u njenoj čitavoj pojavi je bilo nešto tragično, umorno i zamršeno. Što je značila ona gorka brazda oko usana, kolut ispod očiju, što je značilo podrhtavanje u zjenicama? Sad je već sredio misli. Znao je, već je znao, zašto su tako žarki poljupci, i grčeviti zagrljaj, što iskazuju, zašto mole oproštenje.

I učinio je ono, za što nikada ne bi bio smatrao sebe kadrim. Rekao je, da će putovati, ali nije otputovao. Više puta je došao kući neočekivano; nije saznao ništa.

Jednoć se noću prikradao kući, poput tata, na vršcima prstiju. U sobi je bilo svijetlo, ali je samo noćna svjetiljka gorjela. Žena mu je spavala. Sjedeći je usnula, i ispustila iz ruku olovku, u krilu joj otvoren svezak. Stupio je k njoj, opreznom kretnjom skinuo hrpu s jorgana i s plijenom otišao u susjednu sobu.

Zatvorio je vrata. Jedno vrijeme je sjedio tamo iznad hrpe, prilijepivši obje drhtave šake uz čelo, a čitavim bićem mu je prostrujao očaj poput slatkoga uzbuđenja. Prošli su časovi, dok se prikupio, dok je otvrdnuo volju i rastvorio oči na izdajnički rukopis.

Razočaranje: dnevnik je bio, ne pismo. Ali svejedno. Još više će otkriti. Stao je čitati:

»... Znam, sretna bih morala biti, a patim. Kliktati bih trebala, što me napokon poštuju, po tvojoj zasluzi, što se ispunjuje tvoja žeđa za uspjehom. Ponosna bih trebala biti. I mučim se, trpim, gotovo se ljutim na tvoj posao, ljutim se na tvoj uspjeh, što te meni otima.

A boli me i to, boli i prestraši gdjekad, što ne umijem, da ti budem oslon, da te podstrekavam, sokolim svojim osmijehom, vedrinom i zadovoljstvom. Bojim se, da ću ti prije ili kasnije biti na teret svojom suznom ljubavi, koja žudi, da ću ti dodijati... Da znaš, koliko puta sam preduzela u sebi, da ću svladati svoju bol, ali kad stojiš preda mnom, i kad te privijam k sebi, u meni se sve izvrne, sretna sam i patim — i plačem.

Ne mogu živjeti bez tebe. Ne mogu hodati, opažati, misliti bez tebe. Sve je u meni prazno, ako te ne osjećam uza se; ukoči se, ohladi moj život, ako me ne grije tvoj glas. Moj život postaje bezvrijedan. Nema boje, nema ukusa, mirisa, nema, tko da ga oživi. Sebičnost, ružna sebičnost — oprosti mi je.

Ali ja te volim, volim i volim«...

Nije mogao dalje čitati. Opet je stisnuo čelo među šake, zaklopio oči, jako duboko uzdahnuo. Dugo je tako ostao. Onda je ustao i ljuljajući se pošao natrag k ženi. Dugo je gledao njeno usnulo, spokojno lice. Nagnuo se k njoj i plakao. Ovaj put je plakao tako, kao da zbog nečega moli oproštenje.

(Iz knjige novela »Budala« (A balek) s madžarskog preveo: Josip Velebit.)

BÓKAY JÁNOS

DJECA NEVREMENA

I.

Poklonismo se valu i pučini,
neznane drage oblijeću nas snima,
raskošna djeca u punoj bjelini
s radosnim smijehom vjerovasmo svima.

O proljeću nam govorile ptice
i rašće iznad zimskih utrenika,
u laticama oprali smo lice,
nazreli crte slika i oblika.

Što radovanje nije kadro bilo
u šutnjama smo našli sasvim sami,
čudo se negda tajno dogodilo,
nađosmo sada sebe na osami.

II.

Dječja sreća presvijetlih kumira,
uspomene bučnih talambasa,
ptičji vergl u kloštru pjano svira,
čusmo igru mira i klavira.

U muzici boja — karnevali,
bijesni ljudi na cesti se blate,
vidjesmo ih: veliki i mali
hoće da se u kalu pozlate.

Zvone glasno žice i zvekiri,
zovu zvona kroz rosne zrenike,
oči vire, suzne oči žmire
u sunčane kule prevelike.

JUTARNJA

Do potoka se stado svrati:
u ogledalu — vrbine grane,
miriše rosa sa paprati
u odbljescima zore rane.

Sve trepetljike zbore listom,
povjetarac im gladi lice,
sunce dariva ljubavlju čistom,
u molitvama padaju nice.

Blagoslovljen si dane novi!
— radošću sipi svaki cvijet,
a povili se jablanovi,
ko da je sretan cijeli svijet.

IVAN KROLO

SMAILAGA ČENGIĆ

Prigodom 100-godišnjice smrti (1840.—1940.)

Smailaga Čengić, proslavljeni junak i vitez, da mu ravna ne bijaše od plavog Jadrana pa onamo do Dunava — što ističu i crnogorski pisci — opjevani junak mnogih narodnih pjesama i sevdalinka, jedna je od najmarkantnijih ličnosti iz povijesti Hercegovine.

Starina Čengića je Zagorje (Ustikolina, Borija, Rataji). U tim mjestima fočanskoga kotara imaju i danas Čengići svoje kule. Smailaga Čengić se rodio u selu Jelašcima nedaleko Kalinovnika po svoj prilici oko 1780. godine. Čini se, da se već kao dječak istakao u hrabrosti, što je i navelo Sarajlije, da ga pozovu u Sarajevo. Opremili su ga u vojsku na Srbiju (1809.—1813.). U svim bojevima istakao se junaštvom. Kroz čitavu vojsku tjerao je i pogubio popa Mači Vuka, što pjeva i narodna pjesma:

Pa izmače dvije puške male
Jadnu popu među lopatice,
Iznese mu crne džigerice.
Kroz popa je ogranulo sunce,
A dok popa stade drijemati,
Taman panut sa kulaša šćaše.
Nedade mu Čengić Smailaga,
Trže sablju, osiječe mu glavu...

Dotadašnja Smailagina junaštva — napose za Derendelijina pohoda na Srbiju — osigurala su mu mjesto gatačkog muselima. Godine 1814. imenovan je gatačkim (cerničkim) muselimom. Tako je i došao u Gacko, gdje je sagradio visoku kulu i dvore.

Radi usluga, koje je Smailaga učinio sultanu (1832. godine), odnosno turskom carstvu, imenuje ga sultan Mahmud II. doživotnim muselimom gatačkim i kapudžibašom. Ali pašom nije nikada bio imenovan. No zato su neki od njegovih sinova (Dervišpaša) i unukâ (Osmanpaša, Alipaša) obnašali su pašinsku čast.

Došlo je tako i do Grahovske bitke, koja se vodila točno 11. kolovoza 1836. godine. Toga dana dođe Alipaša Rizvanbegović sa Smailagom Čengićem i s vojskom u Grahovo, da upokori Grahovljane. Vladika Rade poslao je u pomoć Grahovljanima 300 Katunjana i pred njima svojih deset rodaka Petrovića. Voda im je bio rođeni brat vladičin (mladi) Joko. Mladenačka krv nije im dala mira, pa bez ikakva promišljanja navale na jedan dio hercegovačke vojske, koji je počeo prividno uzmicati. Katunjani i Petrovići su vjerovali, da Hercegovci zaista bježe, pa navale sa svom silom i udare na Čelinski potok. Tu ih je čekao Smailaga Čengić s konjanicima. On ih tu opkoli, a oni Hercegovci, koji su tobože bježali, povrate se i zajedničkim snagama udare na Crnogorce i strašno ih potuku. U toj je strahoti palo 70 crnogorskih glava, a među njima i rođeni brat vladikin Joko sa još osam ili devet Petrovića. Veći broj Petrovića (7) posjekao je sam Smailaga Čengić, vladikina brata Joku ubi Hasan Priganica iz Bilaće, a Stevana Petrovića Baldo Matović iz Gabele.

U tome Grahovskom boju najviše se istakao junaštvom Smailaga Čengić, kojemu je tada bilo 55 godina. Pobjeda na Grahovu pojača slavu napose Smailagi, čijoj se ratnoj vještini i junačkoj desnici pripisuju svi ondašnji uspjesi. On postade narodni junak, najveći naš junak od Jadrana do Dunava. Smailagu je dakle ovjekovječilo njegovo junaštvo i njegova slava. Narodna je pjesma, kao izraz narodne duše, opjevala slavu Smailaginu 1836. godine. Deset godina prije objelodanjenja Mažuranićeva epa — doživio je Smailaga sve ono, što mu je 10 godina kasnije rekao Mažuranić:

Ja sam junak, to će pjesma r'jeti

Grahovski boj ne znači samo pogibiju crnogorsku; taj boj je zapravo pogibija Petrovića, jer je u njemu izginuo cvijet crnogorske vladalačke porodice Petrovića. Ni u kojem boju i nikada ta porodica nije izgubila toliki broj svojih odabranih članova. A budući da je crnogorskoj pogibiji i propasti Petrovićâ najviše pridonio sam Smailaga, to je onda sasvim razumljivo i naravno, da je taj poraz najviše zabolio crnogorskog vladiku, koji je već smišljao, kako će se Smailagi osvetiti.

Vladika se najprije osvetio bilećkim Priganicama. Kako je Hasan Priganica posjekao vladikina brata Joku, to je vladika potajno najmio tri pouzdanika — Đuru i Gligora Luburića i Ristu Miloševića — koji su se po noći privukli kući Muje Priganice u Fatnici i iznenada ga ubili, glavu mu odsjekli i donijeli je vladiki, koji ih je za to dobro darovao.

Sada je dolazio na red i Smailaga Čengić. Ali njega nije bilo tako lako uhvatiti i ubiti. Vladika je nagovarao neke harambaše, koji su četovali na granici Hercegovine, da ubiju Smailagu, ali oni toga ne mogoše učiniti. Tada pozove vladika na Cetinje u istu svrhu drobnjačke glavare — Šuju Karadžića, Novicu Cerovića i druge — i obeća im, da će im sam poslati jaku vojsku u pomoć. Drobnjački glavari obrekoše vladiki, da će pogubiti Smailagu, čim dođe u Drobnjak po harač. I sada se pristupa organizaciji oko izvedbe Smailagine pogibije.

Đoko Malović, kao pouzdanik Smailagin, pozvao je Smailagu pismom, da dođe u Drobnjak po harač. Na to mu je Smailaga odgovorio, da će doista i doći, i označio mu virjeme svoga dolaska. Čim se u Drobnjacima tako saznalo za Smailagin dolazak, odmah se drobnjački glavari obrate vladiki Radi, da im pošalje vojsku, javljajući mu, da oni sami ništa ne mogu učiniti Smailaginoj pratnji. I vladika naredi donjomoračkim i gornjomoračkim glavarima, da sa što više vojske priskoče u pomoć Drobnjacima. Moračane je predvodio vojvoda Minja Radović.

Smailaga Čengić krene s pratnjom iz Gacka krajem mjeseca rujna 1840. godine. Po biografiji Novice Cerovića Smailaga dođe prvi dan u pivski manastir, a drugi dan na Bezuje kod kule Gagovića Petra. Trećeg dana s Bezuja krene preko planine Dragalja, koja dijeli Pivu od Drobnjaka. Tu side Smailaga s pratnjom u selo Duži, gdje je knez Đoko izišao pred njega. Tu je Smailagu pohodio i Šujo Karadžić. Poslije podne (sjutradan) prijede sa sela Duži u selo Pošćenje, i oko jezera na livadama razapne šatore. Oko logora nalože njegovi ljudi vatre. Čim je Novica doznao za Smailagin dolazak — o tome ga obavijestio Šujo Kara-

džić — odmah krene Smailagi na Pošćenje i nagovori ga, da s pratnjom ode na Mljetičak, gdje će mu i harač donijeti. Smailaga je dao Novici riječ, da će sutra doći na Mljetičak, t. j. na samu drobnjačko-moračku granicu. Na Mljetičak je doista i pošao i onamo stigao, iako je potpuno sigurno znao, da mu se tu priprema pogibija. Veliko junaštvo nije mu dalo mira i nije mu dopuštalo, da se ma čega prepane. Slavan junak i vitez tražio je slavnu smrt i našao je, što mu je još više povećalo njegovu slavu i ime ovjekovječilo.

U pratnji Šuje Karadžića, Sćepana (Amze) Tomića i možda Filipa Žugića dođe Smailaga poslije podne 4. listopada 1840. na Mljetičak. Večeru mu je donio Filip Žugić, ispričavao mu se, što je slaba, i napomenuo, da će mu sutra pripraviti bolju večeru. Straže oko Smailagina šatora i drugog logorišta uređivao je Šujo Karadžić i Šćepan Tomić. Razumije se samo po sebi, da su na najvažnija mjesta postavljali svoje ljude. Te je večeri Smailaga dao knezu Sćepanu Tomiću poveću količinu baruta i fišeka, čime je Drobnjacima pružio priliku, da ga ubiju njegovim fišecima. Tako je prošla i prva polovina noći. U tom je vremenu Šujo Karadžić zaveo u šumu Smailagine konje kao i konje i ostalih hercegovačkih prvaka kako bi im oteščao bježanje i uzmak.

Poodavno je prošla ponoć. Crnogorska vojska nije dolazila, a bez nje ne bi ništa ni bilo. Zato je Šujo poslao izvidnicu po vojsku. I vojska je prispjela u šumovitu Ivicu planinu iznad samog Mljetička, i to pred samu zoru (5. X. 1840.). Tamo je otišao i vojvoda Šujo Karadžić. Skoro je počelo svanjivati. Vijećalo se u gustoj šumi Ivice planine, kada će udariti: ili to jutro ili druge noći. Cerovići (a osobito Novica Cerović) su tražili, da se napadaj odgodi za jednu ili dvije noći. Njima su se pridružili i Moračani — ali tome su se odlučno usprotivili Šujo Karadžić, hrabri Petar Kršikapa, Sćepan Tomić i Filip Žugić, najugledniji ljudi, glavari i knezovi u plemenu i glavni organizatori Smailagine pogibije. Nato Šujo Karadžić izvadi svoj mač i viknu: »Tko je Drobnjak, neka ide za mnom...« Za njim su se poveli hrabri Petar Kršikapa, knez Sćepan Tomić i ostali. Kad su to vidjeli Cerovići (s Novicom) i Moračani, nisu mogli od srama ostati, pa i oni navale. Vojske je bilo oko 600 do 800 ljudi. Ovi ispale najprije plotun pušaka na Smailagin šator i logorište. Iza prvog plotuna uslijedio je i drugi, a nakon ovoga navali crnogorska vojska na logorište.

Prvi plotun probudio je Smailagu i Hercegovce (svega ih je bilo oko 350 ljudi), koji nisu ispalili ni jedne puške, jer je svaki od njih gledao, kako će što brže pobjeći. Smailagina pratnja natjera Smailagu, da ostavi logorište i uzmakne uz jednu kosu glavicu. Mnogi tvrde, da je smrti bio i izmakao. Ali u tom trenutku zaviče ostavljeni hodža Mušović pod Smailaginim šatorom: »Stid te i sram bilo, Smaile, zar pobježe i ostavi nas!« I u junaku prevlada junački ponos. Smailaga se silom otrgnu od svoje pratnje, povrati konja — neku mršavu samaricu — i pojuri s isukanom sabljom pravo prema crnogorskoj vojsci. Tu ga dočeka plotun

puščanih zrna, od kojih pade mrtav s konja na zemlju. Uto je priskočio Mirko Aleksić, mrtvom Smailagi odsjekao glavu i strpao je u svoje čakšire. Kad su ubili Smailagu, nisu Crnogorci za ostale Hercegovce ni marili, već se baciše — kako piše Vuk Stef. Karadžić — na pljačku. Tako je četiri petine Hercegovaca pobjeglo. Zapis moračkog manastira tvrdi, da ih je poginulo 76, a uteklo oko 275.

Moračani i Drobnjaci skinuli su s mrtvog Smailage njegovo oružje i haljine. Od oružja mu uzeše: štuc, dvije male puške i sablju, a od haljina i nakita: zlatnu ječermu i sat. Uhvatili su i oba Smailagina konja, Brnjaša i Labuda. To su sve ponijeli cetinjskom vladiki, i on je sve primio osim sata. Kad je vladika doznao za Smailaginu smrt — kaže Novica Cerović — nije znao što da radi od radosti. Vladika je lijepo primio glavare i dobro ih darovao (to su bili Šujo Karadžić, Mirko Aleksić, Novica Cerović i drugi). Njegoš je s čitavom svitom dočekao Smailagine ubice. Primajući iz Aleksićeve ruke Smailaginu glavu, bio je vladika sav sretan, što je dočekao, da mu se pokloni bar mrtva Smailagina glava.

Smailagina šešana (duga puška) ostala je u uskočkog harambaše i hrabrog junaka Petra Kršikape. Kad ju je vladika od njega zatražio, on je odgovorio: kaluđeru ne treba puška, već je treba junaku, da njom bije dušmanina srpskog imena, a ako ti baš treba puška, eto po Bosni i Hercegovini dosta aga i begova, pa idi skidaj, ako ti basta. Nakon takva odgovora vladika naredi Novici Ceroviću, te on pošalje ljude, da dovedu Kršikapu. Izaslanici vladičini prevare Kršikapu te svežu i njega i njegova sestrića. Po nagovoru vladika naredi, da se obojica ubiju u Petrovu selu, što je i učinjeno. Tako je, eto, radi Smailagine šešane na vjeri ubijen po naredbi vladičinoj čuveni i hrabri junak i uskočki harambaša Petar Kršikapa (»Naše Doba« br. 37. od 11. V. 1894.).

Mjesec dana nakon Smailagine smrti skupe Hercegovci veliku vojsku i navale na Drobnjake, kojima dođe u pomoć i crnogorska vojska. Dne 7. studenoga 1840. godine sukobiše se obje vojske pod Borovom Glavom. Hercegovci su sve popalili, posjekli preko sto crnogorskih glava, kojima su okitili još svježi Smailagin grob. Tako su Hercegovci (vojsku su vodili dva Smailagina sina: Dedaga i Muhamedbeg, pa Hasanbeg Resulbegović, Mustajbeg Mušović, Bašagapašić, beg Selmanović, Hafizpaša, sin hercegovačkog Alipaše Rizvanbegovića) osvetili Smailagu Čengića mjesec dana iza njegove smrti.

Kakav je bio Smailaga Čengić?

Do sada se, kroz ovih 100 godina, održavala laž o Smailagi Čengiću, jer je uglavnom Mažuranićev ep služio kao povijesni izvor pri ocjenjivanju povijesne ličnosti Smailagine. Ali nova povijesna grada — većinom iskazi suvremenih ondašnjih pisaca — koja je u posljednje vrijeme skupljena i koja će biti objavljena u posebnoj knjizi o Smailagi Čengiću, a prigodom 100-godišnjice smrti Smailagine, prikazat će ovog najslavnijeg Čengića i znamenitog Hercegovca u sasvim novom svijetlu. Kratak ekscerpt tih zaključaka iznosimo i ovdje:

Smailaga Čengić prolavio se za života svoga (prije 1840. godine) kao čovjek, kao junak i vitez. Suvremenici ga u svojim pismima nazivaju najslavnijim tur-

skim vitezom u Bosni i Albaniji. Neki pisci, koji su živjeli u isto vrijeme kad i Smailaga, nazivaju ga u svojim spisima prvim junakom u Hercegovini.

Ali Smailaga se proslavio i kao čovjek. U zemljišnim razdiobama je pravedno sudio i nije nikada prisvajao tuđe zemlje. Bio je pravedan i nepristran i u presuđivanju i sporovima između podanika i svojih sinova. S rajom (kršćanima) postupao je čovječno i zaštićivao je. Svoje bi ljude strogo kažnjavao, ako bi se ogriješili ili što krivo učinili kršćanima. Ako bi koji musliman pokušao nasrnuti na čast kršćanske žene, on bi naređivao svojim slugama da ga šibaju kandžijama. Zuluma nigdje nije činio. Kršćani su slobodno vršili svoje vjerske obrede, a zaštićivao je crkve i sve, što je crkveno. O Božiću je pekao pecivo, uzimao vino, pa pozivao kršćane, svoje ljude i častio ih. Njegov podanik, pa ma on imao i kese zlatna novca slobodan je bio svuda, i nitko mu nije smio ništa učiniti, samo kad bi rekao, da je iz Smailagina kadiluka. Drobnjaci uopće nisu imali boljeg turskog starješine od Smailage, te su ga zbog njegovih vrlina poštivali (L. Popović, Pogibija Smailage Čengića, str. 18.). I sada se čuje po Drobnjacima poznata uzrečica, a koja se odnosi na Smailagu: Nije gu bula rađala Turčina. A to znači, da muslimanski elemenat nije dao boljeg čovjeka i većeg junaka od Smailage Čengića. To je zaista veliko narodno priznanje, a od narodnog priznanja nema većega. Veliku Smailaginu figuru zadržale su u lijepoj uspomeni i mnoge narodne pjesme i sevdalinke.

KASIM GUJIĆ

*

BILJEŠKA. Komesarijat u »Matici Hrvatskoj« nije bio duga vijeka. Pa ipak će ban Khuen Šubašić, zajedno sa svojim savjetnicima i suradnicima na čelu s prof. Antom Martinovićem, biti upisan u stogodišnju Matičinu povijest najcrnijim slovima. Povijest će zabilježiti, da je jednom živio jedan čovjek (koji je nekom pomutnjom sudbine bio Hrvat po rođenju) s tako malo poštenja i hrvatske svijesti, da je mogao učiniti ono, što nisu učinili niti ban Khuen Hedervary, niti srpski kralj Aleksandar, niti Živković, niti Jeftić, niti Stojadinović, ti najzloglasniji neprijatelji hrvatskoga naroda. Šubašićeva čestitka stogodišnjoj »Matici Hrvatskoj« bila je dostojna bana Solunca, ali je teško oštetila samu »Maticu«. Službena je štampa najavila senzacije, a za vrijeme tromjesečnog komesarijata ondašnji vlastodršci nisu bili niti toliko sposobni, da bilo štogod učine u pitanju »Matice Hrvatske«. Pokušavali su sve i sva, a nijedan pošteni hrvatski intelektualac nije htio surađivati s takvim ljudima i pod tim okolnostima. Bojkot poštenih Hrvata bio je jednodušan. Ljudi su otkazivali pretplate, a pisci povlačili rukopise. »Hrvatska Revija«, koja je 10 godina izlazila savršeno točno pod uredništvom dra. Blaža Jurišića, za vrijeme tromjesečnog komesarijata uspjela je zaostati za cijeli mjesec dana. Krivnjom komesara izlazi travanjski broj tek sada početkom svibnja. Dr. Blaž Jurišić je zatekao travanjski broj napola dogotovljen, tako da ovaj broj i nema pravoga urednika. Ima u ovom broju suradnika, koji valjda nikada ne bi niti ušli u »Hrvatsku Reviju«, da nije bilo komesarijata. Ima ih opet, koji su i protiv svoje volje zastupani u komesarskim brojevima »Hrvatske Revije«. Svakako prvi broj »Hrvatske Revije«, koji će po svemu biti vjeran odraz naših dana, izlazi u novoj redakciji kao svibanjski broj tako, da će svibanjski i lipanjski broj izići (ako ne bude nepredvidenih tehničkih neprilika) početkom lipnja. Čim dostignemo izgubljeno vrijeme (zasluga komesarijata) »Hrvatska Revija« će izlaziti točno i na vrijeme, kao i dosada. Novi urednik (Marko Čović) uredit će svibanjski broj »Hrvatske Revije«.

F E U I L L E T O N

CRNOBORI — ŠIMAGA — PRICA

Tri su se značajnije izložbe javile u nizu likovnih priredaba posljednjh mjesec dana: Josip Crnobori, Petar Šimaga i Zlatko Prica. Od te trojice dvojica su po prvi put nastupili samostalno. Taj nastup uvijek je napose zanimljiv, uvijek otkriva i ako nekada tek zametke jedne nove ličnosti, koja u određenoj sredini ima da primi svoju ulogu, da inaugurira neku novu vrednotu ili da se izgubi u mnoštvu onog beznačajnog broja, koji u širim perspektivama ocjene znači samo osrednje ime nekoliko kvadratnih metara platna, a često i balast, koji je samo za to ovdje, da brojčano popunjava neke manifestacije našega likovnog života.

Vezan za takvu sredinu čovjek i nehotice uspoređuje dojmove predašnjih nekoliko godina, koji se stalno i nanovo redaju pred novim i početničkim izložbama. Ti (u većini) mladi ljudi izlažu svoje radove, očekuju neku reakciju od strane sredine, od nekog bezimenog mnoštva, a reagira se prilično konvencionalno, katkada literarno, priča se često bez ikakvih stručnih argumenata o talentu, o mladoj temperamentnoj snazi doživljavanja, o zamahu svježine, a gotovo se nikada kritički ne osvrće na neki loši početak, na besciljnost nekog likovnog puta. Ti konvencionalni hvalospjevi stvaraju tako prilično nezdravu bazu, na kojoj se bolesna i lažna traženja efekata i aplauza dalje razvijaju, na kojoj samosvijesti, vlastita uvjerenja, megalomanije rastu, barbarski svojataju pravo na neko osobito značenje pri izgradnji naše likovne umjetnosti i likovne kulture. Takvo neodgovorno prihvatanje svega i svakoga, što drži kist u ruci, takva literarna uzbuđenja nad svakom i osrednjom vrednotom, za volju nekog mutnog doživljavanja, naslućivanja i pronalaženje likovnih vrednota i veličina, srozavaju pomalo opći nivo likovne kulture, koji škodi ponajviše samo umjetnosti.

Već prvim nastupom pojedinog mladog likovnog radnika razotkriva se neki veo i na scenu se javlja prilično plastično jedna ličnost, u svojim pozitivnim i negativnim osobinama. I samim jednim malim platnom, stavljenim pod lupu kriterija, razotkriva ona svoje likovno poštenje, koje nipošto nije fraza, kako se to kod nas i prečesto misli — angažiranje čitave ličnosti u jedan rad, (a i životi su se gubili za nj), osjećanje one duboke potrebe, da se čovjek na svome sektoru izrazi, da u otkrivanju tih svojih intimnih istina i svjetova ne laže drugima, a najmanje sebi samome. A istine se obično izriču tiho i oprezno, jer se do njih ne dolazi lako, lepršavo i naletom, jer se one, napose na likovnom planu osvajaju s naporom i radom, koji je nošen vjerovanjem u likovne vrednote.

Međutim svi ti prvi nastupi kod nas pomalo su slični. Tiši ili glasniji nošeni s više ili manje mladenačkog uzbuđenja, pri osvajanju novih nepoznatih terena u izlaženju pred ono neodređeno, što se zove publika i kritika. Prije su mladi nastupali u grupama s programom u ruci, danas pojedinačno s uvjerenjem na platnu, ili posve bez njega.

Sjećam se prve izložbe Frana Šimunovića g. 1935. jeseni, one Josipa Crnoborija zimi 1937., pa Veže i Kopača 1939. Čitav štimung oko Šimunovićeve izložbe bio je neka užarena čežnja za Španijom, ljubav gotovo opijenost Goyinom grafikom, vjera u španjolsko slikarstvo određena i prilično zaokružena. Crnobori se bez obzira na njegov daljnji razvoj, prvom svojom izložbom diskretno izjasnio za sordinirane vrednote akademski solidnog tona. Činilo se, da je to njegova duboka i spontana opsesija, prije zahvata publike u njegov rad. — Kopač i Veža nastupili su bučnije, igrajući se više izvanjim efektima, forsirajući neku lakoću i njome su započeli svoj likovni put.

I danas, kad se unatrag pogleda na različite putove te četvorice, tada najmlađih, sve su one dubine, do kojih su u početku bacali svoja sidra, ostale za njih karakteristične. Šimunović se bio priklonio, zapravo nekim afinitetom nagnuo dobrom slikarstvu Španije. Osjetio je, gdje bi mogla biti dobra škola, i tako, kao što je odlučno i iskreno pristupio studiju, njegov se profil još uvijek javlja u nekim određenim konturama. — Crnobori je imao tu sreću i nesreću, što je publika (neki neodređeni lik) prihvatila solidne, realističke forme, pa ne tražeći i metiersku kvalitetu (koja tom realizmu jedina daje raison d'être) počela naručivati portrete. Crnobori trebao je pokazati više otpornosti; trebao je poći naprijed samo po svome likovnom uvjerenju, pa bi danas sigurno odustao od svojih nekojih portreta, i aktova, koji su inače dopadljivi, ali znatno utječu na čitav njegov ostali rad. Možda bi, kao što je to počeo danas s »Djevojkom, koja čita« pokušavao već prije poći malo naprijed, da se likovno prodube, i da se u pejzažu ne izgubi u samom štimungu. — Kopač i Veža nastavili su s nužnom logikom ono, što se već kod prve njihove izložbe moglo vidjeti.

Po kontrastu javlja mi se ovdje jedno ime, koje je u našoj likovnoj sredini pokazalo rijedak talenat s mnogo likovnog poštenja, a likovne kulture ponajviše. Oton Gliha se javlja diskretno na izložbi pola vijeka hrvatske umjetnosti g. 1939. Dok se kod drugih, uza sve, isticalo i nastojanje, da zaokupe po prvi put i kvalitetom, Gliha je reducirao taj kvantitet na dubinu kvaliteta. Njegova mala platna čine se kao program, kao ogorčeni protest na svu onu našu površinsku lepršavost, na svaki megalomanski kvantitet, pa bio on od publike i nestručnjačke kritike razvikan pod nazivom talenta, kojemu se za volju propuštaju neke sterilne mistifikacije na likovnom planu.

Na tom našem likovnom planu javljaju se sada dva nova lika: Šimaga i Prica. O Šimagi se dosta pisalo prigodom njegove prve izložbe. Uspoređen je s najboljim imenima grafičkog umijeća kroz povijest umjetnosti: »talenat, neobuzdana

sloboda, invencija, socijalni crteži, itd. Istina je, da Šimaga ne ponavlja neke gotove i već videne grafičke izraze, da je njegov crtež slobodan, manje vezan na ovu ili onu školu i utjecaj. On gleda prirodu neposrednije, i za njega priroda nije sažeta u opus određene likovne veličine. On se ne boji motiva. No nije važno samo to, što je Šimaga izrazio čitav jedan milieu, u kome živi, koji mu se, da tako kažem nametnuo na papir, već je važno, da je on likovno osvojio mogućnost virtuoznog i lakog izražavanja tog sadržaja. Kod njega se ne sukobljuju sadržaj i oblik; tu formalne izražajne mogućnosti svladavaju temu i zato neki njegovi radovi djeluju spontano, logično i sugestivno. No tu je mogućnost izraza Šimaga stekao radom. To je ono, što se ne smije zaboraviti, a da je pritom i intelektualni dio njegova *ja* imao svog udjela, pokazala je sama izložba. Izložba je u reprezentativnom smislu bila pretrpana manje uspjelim materijalom, no baš takva bila je instruktivna, jer je otkrila i onaj dio njegova rada, u kome se vidi traženje i nastojanje, gdje se u radu osvaja, a ne daju samo rezultati. Iako crta njegova pera teče papirom lako, kao u igri, ako podrhtava na oko bez logike, neproračunano ravno iz podsvijesti, taj iracionalni momenat nije tako odlučan i apsolutan, kako se može laiku pričiniti. Bijeli prazni komad papira traži, da bude linijom savladan, da ga ta linija izgradi u zatvorenu cjelinu, makar i sa same tri točke, i u tom času već iracionalni proces doživljaja postaje složeniji, pretvara se u komplicirani proces stvaranja.

I u samoj grafici, (ili ako hoćete crtežu), kao metierski jednostavnijoj vrsti likovnog posla, jasno je, da se stvaralački proces ne može svesti na neki prilično mutno označeni pojam igre. Ponajmanje se to može primijeniti na rad uljem. Onaj omalovažavani i t. zv. obrtnički dio zapostavljan je samo u sredinama, koje nisu osobito kultivirane. Sve su velike umjetnosti izrasle i na metierskom umijeću.

Zlatko Prica, dak prof. Lj. Babića, (crtački favorit K. Hegedušića) imade osnovnu pretpostavku za slikarsko zvanje — talenat. No na putu k zadobivanju drugih uvjeta, učinio je prevelik korak. Umjesto da pode opreznije u izgradivanje i produbljivanje pojedinosti, bacio se na širine gotovo dekorativnog karaktera. Simpatije, što ih Prica osjeća za rafinirano slikarstvo H. Matissea, a koje u Pricinom djelu danas već znače naznačeni likovni program, prerano su zauzele tako velike mjere, kako se to vidi na velikom Ležećem aktu, koji je na njegovoj izložbi figurirao u prvom planu. Široka slobodna koncepcija toga platna nije provedena u detaljima onom snagom i dubinom, kakva se zahtijeva za jedno izgrađeno djelo. Ta lakoća, s kojom je Prica htio čitavo ovo platno svladati, nema opravdanja u tome, što su tek neki momenti — kompozicijski ili crtački solidnije provedeni. U omjeru snaga Prica je pokušao preveliki skok, koji se kasnijem njegovu radu može osvetiti. Crteži, koji (kao »gramatika umjetnosti«) obično najviše razotkrivaju rad, u Pricinom slučaju potkrepljuju gornju konstataciju. Od svega onog broja crteža (oko 50) ima ih samo nekoliko, koji prelaze karakter nabačene skice: Djevojka s krznenim ovratnikom, Slikar Lovrenčić i Jesenjin, »Krivoverec«, Dr. N-Reizer, Volekova kuća, Ležeći akt, Skipetar i Dama u kavani su radovi prilično zaokruženi i definitvni, no mnogo ostalih odaju neku neorganiziranost, nejasnoću i pomanjkanje u unutarnjoj sažetosti kao i kompozicijskoj zaokruženosti. Mali pejzaž je bolja strana Pricina rada. U tim malim platnima zaigraju često, i spontano i prostudirano, lijepi odnosi u kompoziciji kao i boji. U postavljanju portreta ima kod Price neka simpatična svježina, s kojom on pristupa modelu; no taj je za njega još uvijek individualno-karakterno zanimljiv, i opet, općenito u kompoziciji i na površinu slike dobro ugrađen, u pojedinostima nedovoljno razrađen.

Zem.

KAZALIŠTE

Gostovanje hrvatske drame iz Zagreba po pokrajini. — Theodore Mouche: »Večera u dvoje«.

Građansko kazalište i drama 19. stoljeća razvili su se iz dvorskoga teatra 16. i 17. stoljeća. I nova hrvatska gluma, koja živi već stotinu godina, nikla je i razvijala se prvotno kao građanska drama i građansko kazalište. Pomalo je već zaboravljeno, da je između osnivača nove hrvatske drame, kruga oko Demetra i Kukuljevića i Josipa Freudenreicha, prvoga praktičnog kazališnog radnika, stvaraoca hrvatske glume postojala izvjesna razlika u provedbi kazališnog rada. Dok su prvi dramski trudbenici preporodne epohe apelirali u prvom redu na gradsko stanovništvo, na inteligenciju, omladinu, usredotočivši svoje djelovanje na Zagreb, Josip Freudenreich ima pred očima cilj stvoriti ne samo narodno kazalište nego i kazalište za narod. Premda profesionalan glumac on gradi planove, po kojima bi u svakom većem mjestu postojao zbor dobrovoljaca, koji bi njegovao glumu, izdaje posebnu brošuru s uputama za organizaciju takvoga rada. To nastojanje nije ostalo bez uspjeha. U svima većim hrvatskim mjestima kultivira se gluma sve tamo od 1846. godine, traje ta djelatnost dapače i za vrijeme apsolutizma, da se novim zamahom obnovi nakon uspostave ustavnosti 1861. Pedesetih godina prošloga stoljeća djeluje neko vrijeme u selu Virju dobrovoljačka kazališna družina, kojoj su članovi dijelom seljaci. A sam Josip Freudenreich putuje po pokrajini, nastupajući kao »star« zajedno s dobrovoljcima. Repertoar je raznolik, igraju se Kukuljevićeva drama »Juran i Sofija«, stari »Grabancijaš dijak«, »ponašene« njemačke komedije, šezdesetih godina Sterije Popovića »Pokondirena tikva«, ali pohrvaćena kao »Opančarica po modi ili popapučeni opanak«, neki komad »Viernost graničara« a naravski svagdje žanje besprimjerne uspjehe Freudenreichovo remek-djelo pučke glume, njegovi »Graničari«, kao i Nemčićev »Kvas bez kruha« — sve kazališni komadi žive aktuelnosti. Općeniti su interes i zanos za kazalište; ono je

shvaćeno kao eminentno narodna stvar. Jamačno drugačije ne bi ni političar Bogović pisao u razmaku od par godina tri svoje drame, a niti bi se Ante Starčević bavio teatrom. Kazalište je bilo prva narodna govornica.

Poslije kobne ugarsko-hrvatske nagodbe jenjava opći interes za teater, premda se sve do konca 19. stoljeća povremeno javljaju u pokrajini diletantske družine, no koje su obično kratka vijeka; napori su rasijani, nema jedinstvenoga pravca rada ni suradnje, a još manje iskustva. Kazalište pak u Zagrebu nakon svih dobronamjernih nastojanja saborskih ljudi iz godine 1861., sve to većma postaje birokratska institucija, koja ide svojim putem nasljedovanja stranih uzora, postajući izrazito kazalište uskoga građanskog kruga. Nema sumnje, da je taj rad zagrebačkoga teatra plodonosan po opći razvitak hrvatske glume. Odgajaju se naraštaji glumaca, stiču iskustva na tudim uzorima, stvaraju originalna glumačka djela: ličnosti Mandrovića, Freudenreicha, Fijama i Marije Ružičke-Strozzi sjajne su pobjede hrvatske glume, koja postepeno stvara svoj kazališni jezik, teži stvoriti svoj posebni stil. Ti bogodani glumci uvijek unose u glumu i nešto specifično svoje, hrvatsko. Ali razvitak hrvatske glume kroči strogim utrenicima birokratskoga građanskog teatra, gubeći postepeno vezu s narodom, njegovima najširim slojevima. Kazalište u Zagrebu narodni je zavod, koji narod izdržava, ali do kojega narod ne može stvarno doći.

Godine prvog velikog rata 1914.—1918. donose prelom i u kazališnom razvitku. Ne samo kod nas. Svagdje u svijetu govori se o krizi kazališta. Pojava je u stvari prirodna. Novi slojevi naroda dolaze kao subjekt u arenu političkoga i kulturnog života, kazalište opet može postati za te nove kulturne pridošlice arenom višega doživljavanja, ali staro kazalište njima je tuđe; ono govori o svijetu, koji im je nerazumljiv, stranim izražajima, govori im o problemima, koji su im daleki. Prvo u Rusiji kuša nova vlast približiti kazalište novom općinstvu. Stvara se teater masa, u skladu s tendencijama režima, sve je upravljeno na interes radništva. I novi režim u Njemačkoj kuša stvoriti kazalište za puk, priređuje pod vedrim nebom također predstave masa. Sve su to težnje za stvaranje novoga kazališta, nove glume za narod.

Razumije se, tuđa iskustva bilo bi pogrešno jednostavno prenositi na naše tlo. Nije svaka klima za svako sjeme. Ali i kod nas je učinjen pokušaj i to uspješan pokušaj stvaranja novog kazališta. Učinjeni su tek prvi koraci, učinjeni sretno, no potreban je uporan, smišljen i oprezan rad do potpunoga željenog uspjeha. Svakako, radi se o važnom kulturnom radu, preko kojega ne valja prelaziti mukom.

Polazeći s ispravnog stajališta, da kazalište, za koje narod pridaje razmjerno velike prinose od svoje porezne snage (u zagradi budi rečeno, još uvijek manje nego što su prinosi za kojekakve sportske utakmice), ne može biti i ostati privilegij jednoga uskog kruga ljudi, jednoga grada. Nova uprava zagrebačkoga kazališta ove je godine organizirala posebnu dramsku družinu lih za gostovanje u pokrajini. Sadašnji intendant zagrebačkog kazališta arh. Aleksandar Freudenreich nije se s tom svojom osnovom našao na nepoznatom terenu; desetak godina kao vođa Matice Hrvatskih kazališnih dobrovoljaca putovao je sa svojom družinom oduševljenih amatera diljem svih naših krajeva, najbolje imao prilike osjetiti, koliko je naš narod u pokrajini, bez obzira da li nosi francuski kaput ili seljačku surinu, upravo gladan svake kulturne hrane, a pogotovo najneposrednije: kazališta. Na temelju toga iskustva organiziran je prvi sistem stalnih gostovanja zagrebačke drame po hrvatskoj provinciji. Učinjen je prvi korak, da narodno kazalište doista dođe do naroda.

Dosad je taj pokrajinski ansambl zagrebačke drame, uvijek pojačan već prema djelu, koje se izvodi, prvacima glavnoga dramskog ansambla, izveo četiri turneje. Zagrebačka drama posjetila je do sad Karlovac, Gospić, Ogulin, Varaždin, Čakovec, Koprivnicu, Križevce, Bjelovar, Garešnicu, Subotica, Vukovar, Vinkovce, Đakovo. Predviđeno je dalje, da u mjesecu travnju posjeti zagrebačka drama Slavonski Brod, Slavonsku Požegu, Novu Gradišku, Novsku, Hrvatsku Kostajnicu, Banja Luku, Petrinju, Glinu, Sisak, u svibnju Ivanić Grad, Kutina, Lipik, Pakrac, Daruvar, Hercegovac i Virovitica, dok će tokom kazališnih praznika biti organizirana specijalna turneja zagrebačke drame po Hrvatskom Primorju i otocima Hrvatskoga Primorja. U svemu je dosad izvedeno 25 predstava, a kako je hrvatska gluma primljena u svim tim mjestima, mogu govoriti samo učesnici: svagdje su dočekani sa suzama radosnicama — za svako je mjesto nastup hrvatske drame bio velik kulturni praznik, za gledaoce nezaboravan doživljaj. Utvrđeno je nepobitno: narod hrvatske pokrajine žudi za kulturnim doživljajima, treba samo smjeti pružiti mu žuđeno dobro. Danas je kulturan rad u prvom redu problem organizacije, jer s idejnom stranom smo na čistu.

Repertoar je pokrajinske grupe zagrebačke drame ovaj: od domaćih pisaca izvodi se Begovićeva drama »Bez trećega«, Krležina »U agoniji« te Strozzijeva dramska kronika »Zrinski«, dok se od stranih pisaca daju komedija Alvarez Quintero J. i S. »Jesenji suton«, Dickensov igrokaz »Cvrčak na ognjištu«, Fodorova komedija »Crkveni miš«, Maughamov komad »Sveti plamen«, Molierov »George Dandin« te Scribeova komedija »Čaša vode«. Kod ocjenjivanja ovako sastavljenoga repertoara treba uzeti u obzir momenat, koji je odlučan uvijek kod sastavljanja svakog repertoara, a to su glumačke i tehničke mogućnosti izvedbe; osim toga valja imati na umu, da je ukopčavanje kazališne djelatnosti u život pokrajine u ovom mjerilu prvi pokušaj ove vrste kod nas, da će sam taj pothvat pružiti dragocjena iskustva upravi zagrebačkoga kazališta i u pogledu tehničke provedbe gostovanja, i upoznavanja zahtjeva te mogućnosti primanja općinstva. Iduće godine sigurno će repertoar biti

drugačiji, više u skladu s umjetničkima i narodno-kulturnim težnjama. Idealno bi bilo, kad bi repertoar bio sastavljen isključivo od domaćih djela, kad bi pružao idejnu cjelinu, u granicama mogućnosti i davao prosjek kroz nastojanja hrvatske dramske književnosti. Potrebno je svakako nastojati, da se općinstvu pokrajine dade najbolje od onoga, što je hrvatska drama stvorila, upozna ga s djelima, koja su dala isječke problematike našega života.

Ali bez obzira na zamjerke, koje bi se mogle staviti i u pogledu repertoara i područja gostovanja, važno je, da je učinjen prvi zdravi korak k stvaranju kazališta za narod, i da je donio neosporan uspjeh. Smiono, ali potrebno je bilo vratiti se na polaznu točku preporodnih nastojanja, začetih u čistom idealizmu i točnoj ocjeni cijeloga problema. Rad se vrši istinskim preporodnim zanosom — pozitivan rezultat ne može izostati.

U toku mjeseca ožujka izvela je zagrebačka drama jedino laku komediju nekoga neznanog navodno francuskog pisca Teodora Mouchea »Večera u dvoje«. Djelo vješto kazališno sastavljeno nema većih književnih pretenzija, ali je dalo prilike paru vrsnih glumaca, gđi. Dragman i g. Dujšinu, pokazati sve bogatstvo velikoga njihova glumačkog talenta. Djelce je općinstvo primilo s velikim simpatijama.

Interim

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA

(Uz prvi svezak H. E.)

Napokon evo mi dopade ruku prvi svezak tog velikog djela. Ni o kojem književnom djelu nije se kod nas prije njegova izlaska toliko pisalo kao o Hrvatskoj Enciklopediji, nijedno se nije tako nestrpljivo očekivalo kao ona.

Jesmo li je trebali? I te kako smo je trebali! Ta sada ćemo moći sve pouke crpsti iz knjiga na hrvatskom jeziku, od svojih pisaca, koji će nam o nama govoriti hrvatskim jezikom! Koliko je našega novca otišlo u tudinu za nabavu stranih knjiga, koje su o nama pisale katkada s puno pogrda, a u najmanju ruku površno. Ta kako smo mogli i zahtjevati, da se veliki narodi zanimaju za povijest i kulturni rad malenog naroda! Za njih smo mi nepoznata zemlja. Eno, jedna je enciklopedija svjetskoga glasa pronašla, da Celje leži na željezničkoj pruzi Zagreb—Rijeka!

Drugo je pitanje, koje se nameće: Jesmo li je trebali baš *sada?* Držim, da jesmo. Sada je čitav svijet zaigrao krvavo kolo Martovo. Razvija se gigantska borba svjetova. Dok drugi narodi liju krv, maleni hrvatski narod, koji nikada nije tražio ništa tude, iznosi upravo sada kao legitimaciju svojeg opstanka pred lice čitavoga svijeta plodove svoga duha, — koji su rezultati njegova dugogodišnjeg tihog ali ustrajnog kulturnog rada, — kao javnu svjedodžbu svoje zrelosti, na osnovu koje stupa kao ravnopravan faktor u umnu radionicu narodâ.

Možda nije slučaj, da izlaženje prvog sveska H. E. pada u istu godinu u kojoj će hrvatski narod proslaviti završetak trinaestog stoljeća otkako se pokrstio i definitivno se opredijelio za kulturu Zapada. U ovoj evo godini ugledao je svijet prvi svezak H. E.

To je omašan svezak velikog formata. Vanjska mu je oprema odlična, otmjena, u stilu starohrvatske umjetnosti (po nacrtu Vl. Kirina), pa će knjige biti ukras svake knjižnice i zadovoljiti ukus svakog bibliofila.

U prvom svesku ima preko 800 strana teksta. Tisak je odličan i jasan. Sad veći sad manji članci, ima ih preko 4000, nižu se jedan za drugim, otvarajući pogled u sva područja ljudskog znanja i umijeća. Svi su članci osim onih, koji su izrađeni u samom uredništvu, potpisani, pa se iz popisa suradnika na početku same knjige vidi, da je njihov broj u prvom svesku prekoračio 300. Dakako da će se taj broj u toku daljnjeg izlaženja još povećati, jer će trebati obrađivati sve više pitanja iz sve većeg broja područja.

Glavni urednik, dr. Mate Ujević, sin Dalmatinske Zagore, čovjek velikog pogleda, preuzeo je na sebe silan i odgovoran posao, da cijeli rad organizira i nađe suradnike. On je znao oko sebe okupiti gotovo sve naše književnike i učenjake, umjetnike i publiciste. Svi oni iznose rezultate nauka i svagdje ističu, ako ima što posebno naše — hrvatsko. Tako uz članak *Arapi* nalazim ove posebne članke: Arapska djela naših pisaca, S arapskog jezika na hrvatski prevedena djela, Arapski putnici kroz Hrvatsku, Arapi u hrvatskoj povijesti, tradiciji i književnosti. U članku *Areal* iznose se rezultati istraživanja prof. Horvatića po kojima se mogu oblici nekih naših ivančica (n. pr. Leucanthemum croaticum H.-ić) povezati sa srodnim oblicima alpskim i apeninskim kao podvrste u vrstu Leucanthemum atratum (Jacq.) Uz članak *Amfiteatar* nalazi se slika amfiteatra u Puli uz napomenu, da ga naš tamošnji narod zove Divić-grad. Uz članak *Alka* nalaze se slike alka na vratima palače Arnerić u Korčuli i na kneževu dvoru u Dubrovniku. Dakako da je i *Sinjska alka* vanredno lijepo opisana i prikazana. Uz članak *Anastazije* nalazi se preko cijele strane slika oltara sv. Anastazija u katedrali u Splitu, a uz članak *Alessi* isto tako velika slika krstionice stolne crkve u Trogiru. Uz članak *Apolo* nalaze se pored općenito poznatih kipova i slika još i kip solinskog Apolona i jedna glava Apolonova, koje se oboje čuva u zagrebačkom arheološkom muzeju. Uz članak *Angelico* nalazi se pored ostalih slika umjetnikovih, što ih nalazimo i po ostalim enciklopedijama, još i vanredno uspjela reprodukcija u bojama njegove slike Stigmatizacija sv. Franje Asiškoga, koja se nalazi u Štrosmajerovoj galeriji slika u Zagrebu. S osobitim pijetetom donijela je H. E. sve, što se u tom broju moglo iznijeti od uspomena na povijest hrvatskoga naroda. Članci: arhitrav, akademija, arhiv, arhivolt i brojni drugi urešeni su i protumačeni slikama iz naših hrvatskih krajeva.

I hrvatska je književnost obrađena s posebnom pažnjom. Ističem lijepu i obilno ilustriranu studijicu pod naslovom *Andreis-Andrijević* za čla-

nak *Aljamiado literatura kod Hrvata*. U članku *Antologija* govori se na preko dva stupca o antologijama u Hrvatskoj. U članku *Argentina* ima posebni odsjek pod naslovom: Hrvati u Argentini i t. d. S osobitom je ljubavlju prikazan rad naših muslimana.

Sve ovo su dovoljni razlozi za opravdanost naziva *Hrvatska Enciklopedija-Encyclopaedia Croatica*. Ona je doista obilan prikaz svega hrvatskoga, a nadam se, da će takva ostati i u daljnim svojim svescima.

No ona je ujedno, kako je napisao dr. Jože Glonar u ljubljanskom Jutru, i najveća slovenska enciklopedija, jer s jednakom ljubavlju donosi iz pera svojih slovenskih suradnika sve, što treba da se napomene iz Slovenije i iz života i nastojanja slovenskog naroda. H. E. donosi uz članak *Alpa* obilne i krasne slike slovenskih Alpa; o Aškercu ima gotovo dva stupca, uopće Slovenija će, kako kaže g. Glonar, biti prikazana neskraćeno i onako, kako je prikažu sami Slovenci.

Tako isto postoji posebno uredništvo za srpski život, kulturu, povijest i umjetnost u Beogradu pa za slovački kulturni život u Bratislavi, za bugarski kulturni život u Sofiji za madžarski kulturni život u Budimpešti i t. d.

U H. E. ima i dosta velikih članaka iz svih područja i iz svih nauka; takvi su na pr.: Arapi, antologija, Afrika akropola, arheologija, apretura, Apolo, Austrija Australija, Atena pa za enciklopediju možda nešto prevelik ali zanimljivo pisani članak Amerike; nadalje je tu čitava studija pod naslovom *automobil*.

I možda u tom leži još i posebna jedna zadaća i ujedno zasluga H. E. Najsposobniji će duševni radnici obraćajući svoje i srodne struke biti prisiljeni, da gradu prikažu popularno, shvatljivo za našeg osrednjeg čovjeka. I u tom leži velika teškoća. Naš znanstveni jezik još nije sasvim izrađen. Treba tu koordiniranoga rada, jer je slaba korist od članka koji tek stručnjaci razumiju. Srećom je takvih članaka u H. E. malo (nekoji članci iz medicine i veterine imaju u sebi previše neprotumačenih latinskih izraza).

Inače prvi svezak H. E. pored brojnih slika u više boja ima i 70 strana bakrotiska, koje su radi svoje odlične izradbe i radi svog izbora poseban njezin ures. K tomu dolazi preko 1000 slika i crteža u tekstu. Odatle se vidi, da je Hrvatska Enciklopedija opremljena najbogatije, što se može zamisliti. Ona svojom opremom ne zaostaje ni za jednom pa i najljepšom enciklopedijom svijeta.

Ako možda u velikom broju imena i data ima i koja omaška, a vidjeli smo, da ih imaju i najuglednije enciklopedije, to ne može umanjiti njen i vrijednost i njezino značenje. Zagrebačka »Tipografija«, koja je u svojim ateljerima štampala i opremila Hrvatsku Enciklopediju, može sa zadovoljstvom i ponosom gledati na svoje djelo. Predstavnici, izdavački odbor i urednici zadužili su hrvatski narod. Naša je želja, da daljni svesci Enciklopedije iziđu što prije ne zaostajući u kvaliteti za prvim, a da će tako biti, jamči nam odličan skup suradnika, kojemu na čelu stoji svoje zadaće svijesni vrsni urednik dr. Mate Ujević, koji se u tako kritično doba odvažio latiti tako teškog posla i sretno izdao prvi svezak. Kad do kraja izvede to svoje životno djelo, moći će mirne duše reći: Exegi monumentum aere perennius...

Criticus

DR. VELIMIR DEŽELIĆ st.

Dne 7. veljače g. 1941. preminuo je u Zagrebu dr. Velimir Deželić na izmaku svoje 77 godine. Rodio se 21. veljače 1864. u Zagrebu iz obitelji, koja potječe iz Ivanić-grada. Otac mu je bio poznati hrvatski književnik i popularni zagrebački senator Gjuro Deželić (umro 1907.), a majka Betika, kći odvjetnika Blaža Šoštarića, posljednjeg vlaškouličanskog suca u Zagrebu.

Gimnaziju je svršio 3. kolovoza 1882. u Zagrebu. Kako mu je otac bio urednik političkog lista »Domobrana«, a kasnije beletrističkog časopisa »Dragoljuba«, Velimir se već u mladim godinama kretao u krugu priznatih naših književnika i kulturnih radnika. Pored svjetskih pisaca, od domaćih ga je najviše zanosio August Šenoa, a između brojnih odličnika, s kojima je dolazio u dodir, najviše je na njega djelovao historik — zagrebački prebendar Ivan Tkalčić, koji mu je ulio ljubav za hrvatsku povijest.

Dne 1. listopada 1882. krene u Beč na sveučilišne studije. Želio je posvetiti se hrvatskoj povijesti i književnosti, ali se po očevoj želji upisao na medicinu. U Beču se istakao u radu u hrvatskom akademskom društvu »Zvonimir«, kojemu je bio najprije odbornikom, pa tajnikom i napokon predsjednikom. Da hrvatske đake potakne na živi književni rad, pokrenuo je đački almanah »Zvonimir« (izašao g. 1886. i 1887.). Na dan Svih Svetih vodio je hrvatske đake iz Beča u Bečko Novo Mjesto, da se poklone kostima Petra Zrinskoga i Fraje Krste Frankopana, koje su g. 1884. iskopane iz njihova starog počivališta u Stolnoj crkvi i dvije godine ležale u mrtvačnici na središnjem groblju Bečkoga Novog Mjesta. Kako su neprijatelji Hrvata htjeli da zametnu trag kostima Zrinskog i Frankopana, bilo je određeno, da se kosti potajno pokopaju tako, da Hrvati ne znaju za njih. Ali je Deželić s pomoću grobara doznao za to i učinio točan nacrt njihova smještaja, koji će kasnije poslužiti, da se pronađu i prenesu u domovinu. — G. 1888. priredio je u Beču velebnu proslavu 300-te godišnjice rođenja Ivana Gundulića, da pred strancima pokaže, kako Hrvati imaju vrijednih kulturnih stvaratelja davno prije nego mnogi narodi, koji se hvale svojom kulturom. Još kao đak oženio se 26. svibnja 1887. u Beču Tonkom, rod. Kontak iz Zagreba. U Beču je nastao i preokret njegova naziranja na život: dok je prije znao zaploviti strujama liberalizma, panteizma i t. d., sad je počeo produbljivati religiozne probleme i temeljna etička načela te čitati apologetske, dogmatske i asketske knjige i postao praktičan katolik u potpunom smislu.

U Beču je ipak najradije slušao predavanja iz povijesti i proučavao književnosti raznih evropskih naroda. Ujedno se bavio filologijom i izučavao strane jezike, napose slavenske. Dobro se služio ruskim, slovenskim, češkim, poljskim, bugarskim, njemačkim, francuskim, talijanskim, i latinskim jezikom, a ponešto engleskim, madžarskim, rumunjskim, španjolskim i nizozemskim.

Iza apsolviranih nauka medicine dolazi u Zagreb, i tu se posveti prirodnim naukama na filozofskom fakultetu. Tu je postigao i čast doktora 24. srpnja 1896., izradivši dizertaciju »Foraminifere Jadranskoga mora«. Netom je došao u Zagreb, bio je odlučio, da se iza filozofijskih nauka posveti službi u sveučilišnoj knjižnici. Ali je još i prije toga počeo u njoj raditi: ban mu je 15. siječnja 1894. povjerio naime posao oko kataloziranja knjižnice, a 31. listopada iste godine imenovan je knjižničarskim pomoćnikom. Iza umirovljenja knjižničara Ivana Kostrenčića postavljen je dr. Deželić 27. veljače 1911. za ravnatelja sveučilišne knjižnice. Kad je Kr. zemaljska vlada odlučila graditi novu zgradu za knjižnicu u Zagrebu, dr. Deželiću je bilo dano, da razgleda zgrade knjižnica u drugim zemljama, pa je bez sumnje i njegova zasluga, da je naša knjižnica u Zagrebu tako lijepo uredena i uzorno organizirana. On je i preselio sveučilišnu knjižnicu iz stare zgrade u novu tokom listopada g. 1913., uredio stručni katalog i uveo novi sustav u poretku knjiga.

G. 1919. 4. travnja dodijeljen je na službovanje kr. državnom arhivu u Zagrebu, a 30. ožujka 1927. je umirovljen.

Pored službe uložio je Deželić mnogo vremena i truda za razne kulturne i humanitarne ustanove, od kojih je neke on sam stvorio ili pomogao organizirati. Tako je od 9. veljače 1902. kroz više godina bio odbornik »Društva hrvatskih književnika«, a zatim 15. svibnja 1913. osnovao sa svojim sumišljenicima »Kolo hrvatskih književnika«, kojemu je bio predsjednikom punih 20 godina, a kad se godine 1933. zahvalio na toj časti, skupština ga je izabrala doživotnim začasnim predsjednikom. G. 1900. stupio je u odbor »Matice Hrvatske« kao zamjenik, a 29. siječnja 1905. kao odbornik, te je kroz 10 godina živo radio u književno-umjetničkom odboru Matice Hrvatske. S Emilom Laszowskyjem osnovao je družbu »Braće Hrvatskoga Zmaja« (16. studenoga 1905.), koja je razvila lijepu djelatnost i iz koje su nikle mnoge lijepe inicijative. S njim je organizirao i uredio Gradsku knjižnicu u Zagrebu, koja je predana javnosti na upotrebu 7. prosinca 1907., a Deželić joj je bio prvim ravnateljem. Na njegov prijedlog dolazi do osnutka »Društva za spasavanje«. G. 1901. (14. studenoga) prigodom proslave 400. godišnjice hrvatske književnosti (Marulić) govorio je o javnim predavanjima i tečajevima za analfabete i preporučio osnutak »Pučkog sveučilišta« u Zagrebu te tako udario u Hrvatskoj prvi temelj ovih korisnih ustanova. Dne 19. kolovoza 1906. predložio je, da Braća Hrvatskog Zmaja« dižu spomen-ploče povijesnih događaja. Bio je sve do smrti potpredsjednik »Hrvatskog književnog društva Sv. Jeronima« te je za njegova izdanja napisao lijep niz romana, koje je hrvatski puk rado primao. Kao predsjednik humanitarnog društva »Dobrotvor«, koje je osnovao njegov otac g. 1877., podigao je »Dobrotvorov dom« u Zagrebu. Kad je g. 1898. osnovana »Hrvatska mensa academica«, Deželić joj je bio prvi tajnik. Pomogao je osnutak »Pijeva društva« za promicanje katoličke štampe u Hrvatskoj, te je 19. studenoga 1913. izabran za predsjednika toga društva. Pored svega toga je osobitu ljubav posvećivao ustanovama vjersko-katoličkog obilježja. Dne 3. rujna 1900. bio je tajnik prvog Hrvatskog katoličkog kongresa u Zagrebu, g. 1919. predsjednikom slovensko-hrvatskog katoličkog kongresa u Ljubljani te predsjednikom međunarodnog misijskog kongresa u Ljubljani. G. 1923. bio je predsjednikom prvog euharistijskog kongresa u Zagrebu. On je jedan od osnivača katoličkog kluba »Imaculata« za katolički preporod, koji je stupio u vezu s krčkim biskupom Mahnićem, te je dne 4. travnja 1904. na sastanku u Rijeci izraden program za čitav katolički pokret u hrvatskim zemljama. Bio je glavni osnivač »Congregatio beatae Mariae virginis major« (za gospodu) u Zagrebu, koja je ustanovljena 27. travnja 1906. U »Prosvjeti« je iznio misao, da se u Zagrebu osnuje »Hrvatski katolički kasino«, izradio mu je pravila i od g. 1912. dugo vrijeme bio mu je potpredsjednikom. Za zasluge na vjerskom polju papa Pio XI. odlikovao ga je imenovavši ga komanderom viteškog reda sv. Grgura.

Književni rad dra Deželića je obilan i raznolik. Prva mu je štampana radnja »Miklošić i Hrvati« (g. 1883.), a u »Prosvjeti« (koju je uređivao punih 15 godina) priopćio je 1892. prvu pjesmu »Nisam« pod pseudonimom »Branimir«. Uređivao je stručni časopis »Hrvatski bibliofil«, u kojemu je napisao niz rasprava s područja bibliografsko-knjižničkog, zatim šestu knjigu građe za povijest hrvatske književnosti (Jugoslavenska akademija), almanah »Zvonimir« u Beču, kalendar »Bog i Hrvati« u Zagrebu i kalendar »Dragoljub« (1908.).

Njegove književne priloge donosili su razni časopisi i dnevnici, tako: Vijenac, Prosvjeta, Nada (Sarajevo), Preporod (Harambašićev), Hrvatska prosvjeta, Vjesnik Kr. hrv. slav.-dalm. zemaljskog arhiva, Nastavni vjesnik, Katolički list, Krijes, Naša starina, Hrvatski zmaj, Život, Nova revija, Obitelj i dr.

Pjesnička su mu djela: »Pjesme (1899.), »Kopnom i morem«, soneti s puta (g. 1897.), kad je putovao kroz Ljubljanu, Bled, Trst, Mletke, Goricu, Dalmaciju do Kotora te Hercegovinom i Bosnom, »Zvuci iz katakomba« (1900.), koji su prigodom njegove 60-te godišnjice života ponovo izdani u raskošnom izdanju (1924.), »Petar Zrinski« (1919.), »Pepelom posut«, ciklus pjesama štampan u »Hrvatskoj prosvjeti« 1914., »Felijaregis«, ciklus pjesama štampan u »Hrvatskoj prosvjeti« 1921. i »Kraljica Hrvata«, zbirka marijanskih pjesama (1935.). Osim toga mnoge su mu pjesme štampane u časopisima i almanasima. G. 1909. izdao je i preuredio peto izdanje popularne »Hrvatske pjesmarice« svog oca.

Prve Deželićeve zbirke pjesama nisu svratile na sebe osobitu pažnju. U njima se još nije očitovala prava Deželićeva pjesnička fizionomija, i one se nisu izdizale iznad razine ostale pjesničke lirike onoga vremena. Nosile su ponajviše patriotski karakter i sadržavale nešto Šenoe, nešto Harambašića. Uza sve, što se u to vrijeme realistički roman (iza Šenoe) snažno razvio, lirika je još uvijek nastavljala idealističku i romantičku Šenoinu tradiciju i historizam, ali se nastavljajući Šenoine povjestice ponajviše gubila u patriotskoj patetici. Tim smjerom plovio je i dr. Deželić. Istom »Zvuci iz katakomba« utiru mu po svom sadržaju, formi i po svojim umjetničkim kvalitetama put među priznate hrvatske pjesnike. Ta je zbirka nastala povodom njegova putovanja u Italiju, gdje je bio nazočan kod jubilarnih svečanosti g. 1900. u Rimu. U toj zbirci stupa religiozni momenat u prvi red pjesnikova interesa, te ona očituje prvi pjesnički izraz ličnoga religioznog doživljaja u novijoj hrvatskoj književnosti. U njoj vidimo Deželića kao obraćenika, koji se iz vjerske mlakosti i indiferentizma oduševljeno vraća praktičnom katolicizmu i vjerovanju. Život, što ga je Sienkiewicz ocrtao u »Quo Vadisu«, iznosi ovdje Deželić kroz prizmu svojih lirskih zanosa. Malo kasnije slijedit će ga u tom Marin Sabić, pa Izidor Poljak, Milan Pavelić, i drugi pretječe najnovijeg hrvatskog katoličkog pjesništva. No Deželić nije u toj zbirci obraćenja postigao vrhunac svoga lirskog savršenstva. U ciklusima »Pepelom posut« i »Filia regis«, u »Ratnim vizijama« i u religioznim pjesmama almanaha »Selo i grad« (1929. i 1930.) produbljuje taj osjećaj i nalazi adekvatniji izraz. Sve te zbirke i ciklusi zajedno s ostalim na sve strane razbacanim stihovima čine velik dokumenat o intenzivnom osjećaju, snažnoj mašti i velikom zanosu za dva osnovna Deželićeva ideala: vjeru i narod.

Još opsežniji je njegov pripovjedalački rad, koji obuhvaća lijep broj romana i velik broj pripovijesti. Prvi njegov roman »U buri i oluji« štampan je g. 1902., a zatim su slijedili: »Prvi kralj« (1903.), »Car Dioklecijan« (1906.), »U službi kalifa« (1907.), »Hadžibova kob« (1908.), »Hrvatske slave sjaj« (1924.), »Mandaljena pobjednica« (1926.), »Prokleti grad« (1930.), trilogija o hrvatskom kralju Petru Krešimiru: »U pandžama lava« (1929.), »Majka velikog kralja« (1930.), »Petar Krešimir« (1931.).

U romanu nastavlja Deželić Šenoinu baštinu, t. j. historijski roman, ali je obogaćuje Sienkiewiczevom veličajnom koncepcijom i novom tehnikom. Šenoa je pjesnik starog Zagreba i momenata, koji su vezani uz njegovu prošlost, a Deželić se oduševljava epohom hrvatske slave i slobode, epohom hrvatskih kraljeva i hrvatske samostalne države. O kralju Tomislavu napisao je tri romana (U buri i oluji, Prvi kralj i Hrvatske slave sjaj), o kralju Petru Krešimiru također tri, a u doba hrvatskih narodnih vladara pada i radnja njegova romana »U službi kalifa« i »Hadžibova kob«. No kako to doba naše povijesti ne obiluje izvorima i detaljnim podacima, mnogo ga je teže rekonstruirati; zato je pisac bio prisiljen, da mjesto opisivanja ambijenta (kao kod Sienkiewicza) više naglasi fabulu, zapletaj i vanjski tok radnje te da mašti dade slobodne uzde, dakako i na štetu povijesne atmosfere. Radnja mu je često i suviše ispreplетena na štetu kompozicije, jer želi čitatelja trajno držati u napetosti i u iščekivanju, pa nam se ponekad čini, kao da je povijesna baza samo uzletište njegovoj mašti i temperamentu za stvaranje zanimljive priče. Njegovi likovi katkad dobivaju odviše općenite oznake, ponekad su shematski i simetrički postavljeni: sjena naprama svjetlosti; ludobe u ljudskoj spodobi naprama anđelima.

»Car Dioklecijan« smatran je njegovim najuspjelijim romanom. Tu je pisac imao bogatstvo povijesne gradnje i dokumenata, na osnovu kojih je mogao sigurnije izgrađivati svoja lica. No bez obzira, da li će povijest korigirati ono, što je Deželićeva mašta na temelju skupljene građe stvorila, svi njegovi romani uvijek ostaju zanimljive priče, sagrađene od općih ljudskih karakteristika. Odišu plemenitim zanosima i ljubavlju za slavnu narodnu starinu. Zbog toga su imali vrlo velik broj čitatelja i ispunili veliku nacionalnu i odgojnu zadaću. Oni će sigurno i u budućnosti imati svoje značenje te će omladina i široki narodni slojevi rado posizati za tim djelima, koja će zadovoljiti njihove nacionalne osjećaje, idealizam i plemenite težnje njihova srca i mašte.

Neki su Deželićevi romani prevedeni i na strane jezike, tako »U buri i oluji« na češki (1907.) i na slovenski (1912.), »U službi kalifa« na slovenski (1912.) i »Mandaljena pobjednica« na gradišćanski dijalekt.

Od njegovih pripovijesti važnije su: Mijat, U očaju, Bisenka, Mi se tučemo, Slijepac, Na mostu, Proljetni zvuci, Krabulja, Vještica, U grimizu osvića, i dr.

Plodan je i Deželićev znanstveni rad, napose njegov rad kulturno-historijski. Iz velikog niza rasprava, monografija, životopisa i članaka vrijedni su spomena: Život Ivana Gundulića (1886.), Pisma dra. Ljudevita Gaja (1900.), Iz njemačkog Zagreba (1902.), Inkunabule zagrebačke sveučilišne knjižnice (1902.), Vrazova Laura (1902.) Fra Grga Martić kao Ilir (1904.), Spor Dimitrija Demetra i Augusta Šenoe (1904.), Historijski grobovi u Zagrebu (1904.), Maksimilijan Vrhovac (1904.), Memoari Vinka baruna Kneževića (1907.), Grobovi u tudini (1908.), Mirko Lopašić blagovjesnik hrvatskog preporoda (1908.), Životopis dra. Ljudevita Gaja (1909.), Julije Slowacki (1910.), Povijest Turopolja za Ilirizma (1910.), Slovenci za ujedinjenje s Hrvatskom 1848. (1910.), August Harambašić (1911.), Kroatien und Slavonien u velikom djelu »Deutsch-Oestereihische Literaturgeschichte« (1914.), Preradović i tajanstveni svijet (1918.), Dnevnik Dragutina Rakovca (1923.), Danteov Pakao i Stanko Vraz (1921.), Nepoznate pjesme Augusta Šenoe (1922.), Kad je Vraz upoznao svoju Lauru (1922.), Zagrebačka vlaškoulička općina (1924.), Isusovci u Hrvatskoj, (1927.), Kardinal Haulik (1929.), Venković i Hrvati Banske Hrvatske (1940.) — U knjizi »Zaslužni i znameniti Hrvati« (1925.) napisao je pod

šifrom V. D. ukupno 1114 životopisa u 13069 redaka. Za »Hrvatsku politiku« u Zagrebu 1929. napisao je 40 članaka pod naslovom »Iz staroga Zagreba«. Dugi niz godina pisao je svoje »Memoare«, koji su veoma opsežni i sadržavaju bogatu građu iz nedavne hrvatske prošlosti, a ostali su iza njega u rukopisu. Ostavio je iza sebe i zbirku autografa, u kojoj se nalaze tisuće izvornih pisama najodličnijih naših ljudi iz 18., 19. i 20. stoljeća.

Sav taj spomenuti rad pokazuje Deželića kao vrlo radišnog i neumornog čovjeka, zadojenog neslomivim elanom i idealizmom, čovjeka vrlo visoke kulture, gorljivog rodoljuba i religioznog vjernika. Tim je radom uvelike zadužio hrvatski narod, pa će mu zato među Hrvatima ostati trajan spomen.*

L. P.

30-GODIŠNJICA SMRTI HRVATSKOG LEONIDE BISKUPA BUCONJIĆA

Dne 8. prosinca 1940. navršila se 30-godišnjica smrti biskupa Buconjića. Rodio se u selu Drinovcima (kotar Ljubuški) 2. travnja 1834. Otac Stjepan i majka mu Vida, rodena Simić, imali su 6 sinova i 5 kćeri. Na krštenju dobio je očevo ime Stjepan.

Kako je bio vrlo bistar i darovit dječak, odvede ga otac na Široki Brijeg, da danas sjutra bude franjevac-svećenik. U to doba baš su se hercegovački franjevci odijelili od starodrevne provincije Bosne i osnovali svoju zasebnu provinciju. Prvi samostan sagradiše na širokom Brijegu, koji ostade otada kulturnim središtem franjevaca i Hrvata u Hercegovini. Sveta Stolica dopusti osnutak provincije 6. II. 1844., ali se samostan sagradio tek god. 1849. Prije toga su daci učili u nedalekoj župi Čerigaju. Tu je učio i mladi Buconjić. Teški su to bili dani i nezaboravni časovi. O njima je kasnije često pripovijedao. Neprestane bune i ratovi, velike nerodice i pljačke, neopisivo siromaštvo naroda i franjevaca, koji se doseliše na golu podinu. Ti su fratri stanovali dvije godine pod hrastom, dok su sagradili jedno krilo samostana. Mali i daroviti Buconjić preselio se s Čerigaja u samostan g. 1848., da nastavi nauke.

U 18. godini života stupi u franjevački red i dobije ime fra Paško. To je bilo 13. IX. 1851. Baš je tada stigla iz Rima odluka, da se provincija formira kanonski. Tako su fra Paško Buconjić, fra Mijo Rožić i fra Lovro Sesar prvi položili svečane zavjete u hercegovačkoj provinciji 10. XI. 1852.

Franjevačko starješinstvo pošalje darovitog Paška s drugovima u Italiju, da nastave filozofiju i teologiju. Došao je u tadašnje franjevačko filozofsko-teološko učilište u Ferrari.

Ferrara je tada bila pod Austro-Ugarskom pa je Buconjić imao prilike, da se upozna s mnogim hrvatskim časnicima. U to je doba bio nastao pokret »Mlada Italija«, koji je išao za oslobođenjem i ujedinjenjem talijanskog naroda, pa nije čudo, da je i u Buconjiću plamtjela sveta vatra za slobodom i ujedinjenjem svega hrvatskog naroda.

Zaređen je g. 1856. na Božić. Nauke je svršio u Ferrari g. 1859., te je živo čeznuo, da se vrati u svoju dragu Hercegovinu, ali mu to ne dadoše profesori ni general Reda.

Buconjić je kao profesor u Rimu višu puta propovijedao s velikim uspjehom. Kad se g. 1863. slavila tisućgodišnjica slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda, održao je on govor, koji je biskup Strossmayer štampao o svom trošku.

U Rimu je stekao velik broj prijatelja i veza sa znamenitim ljudima i kardinalima, a to će biti samo od koristi za njegovu Hercegovinu.

Uza sve časti i odlične službe koje su ga čekale u Rimu, nije mogao ugušiti u sebi veliku čežnju za svojom Hercegovinom. Već je prošlo 14 godina, otkako je otišao iz nje. Napokon mu general Reda to dopusti i on se vrati kući g. 1866. Došao je na Široki Brijeg, gdje je predavao klericima filozofiju i teologiju do g. 1871. Te godine ode za župnika u rodno mjesto Drinovce, gdje je formirao novu župu i sagradio župni stan.

No već g. 1874. izabraše ga hercegovački franjevci za svoga provincijala. U toj delikatnoj službi ostao je do g. 1879.

U to su se vrijeme spremali krupni događaji u evropskoj politici, napose balkanskoj. Austro-Ugarska je računala, da je došao njezin čas, da pruži svoja suverena prava na Bosnu i Hercegovinu i da tako uhvati čvrstu bazu za svoja ekspanziju na Balkanu. U tu svrhu krenu car Franjo Josip I. g. 1875. na put po Dalmaciji. Svatko je znao, da je to diplomatski put i da će imati jakih posljedica na pučanstvo Bosne i Hercegovine. Turska je pravilno ocijenila cilj careva puta i poduzela mjere protiv toga. Franjevci kao jedini predstavnici katolicizma i hrvatstva u Bosni i Hercegovini htjeli su iskoristiti taj carev politički put.

I skupiše se deputacije franjevaca i naroda, koje se pokloniše caru u Sinju, Imotskom, Vrgorcu i Metkovićima. U diplomatskoj formi pismeno i usmeno prikazaše caru kao zaštitniku katolika i kao hrvatskom kralju potrebe svoje i svoga puka.

---

* O Deželiću je napisano više prikaza i studija u raznim antologijama, čitankama, leksikonima, priručnim knjigama, kalendarima, revijama i novinama. Ovdje ćemo spomenuti samo neke: Stjepan Širola: Dr. V. Deželić (1907.), Dr. Rudolf Horvat: Životopis dra. V. Deželića (1914.), Dr. Ferdo Rožić: Književno beletristični rad dra. V. D. (Hrvatska prosvjeta 1914.), Dr. Ante Tresić u Narodnome listu 1900., Dr. Ljubomir Maraković u Hrvat. prosvjeti 1924., Pretravić u Studija i portretima, Emil Laszowski opširan životopis u »Povijest pl. općine Turopolja« (1924.), Petar Grgec u Obitelji 1934., Dr. Josip Andrić u Obitelji 1929., Jovan Hranilović u Vijencu 1897., David Bogdanović u Pregledu književnosti (1921.), pa Nikola Andrić, dr. Mate Ujević, Milutin Majer i mnogi drugi.

Turska vlada sazna ubrzo za te deputacije te franjevci padnu u sumnju zbog veleizdaje. Vlast je budno pazila na Buconjića, na fra Anđela Ćurića, fra Lovru Karaulu iz Livna. Fra Grgo Martić, katolički pouzdanik i zastupnik kod turske vlade u Sarajevu, dozna s pouzdane strane, da je turska vlada odlučila potajno umoriti svu trojicu. Zato Martić javi odmah preko glasnika svoj trojici, da se čuvaju, a Buconjiću piše: »Ma niti findžan kahve iz turske ruke ili s Turcima!«

G. 1877. i 1878. razmahao se ustanak kršćana po Bosni i Hercegovini. Planulo je u Gabeli, pa u Nevesinju. Turska ga nije mogla svladati i pokuša to posredovanjem evropskih sila obećavajući sloboštine i povlastice. I sastane se konferencija šest evropskih sila u Mostaru g. 1875. Tu su konzuli: austrijski, njemački, ruski, talijanski, francuski i engleski; tursku je vladu zastupao Sever-paša. Kršćanski ustaše nisu očekivali ništa od te konferencije pa nisu htjeli položiti oružje.

Da konzulima olakša posao, izda Buconjić u talijanskom jeziku brošuru »Kratak pregled pritužaba, glavnih povoda ustanku kršćanskoga pučanstva u Hercegovini«. Tu su brošuru dobili lično svi konzuli i Sever-paša. Glavne su točke bile:

1. Kršćani su odlučili radije umrijeti nego podnositi ropstvo. Ako im velevlasti ne će pomoći, neka im barem ne stavljaju zapreke u njihovu pothvatu za oslobođenje i neka ne pomažu onoga, koji ih tlači, i protiv kojemu su ustali.

2. U protivnom slučaju kršćani su prisiljeni zamoliti koju kršćansku velevlast, da im dade koji kraj zemlje, kamo će se svi iseliti i napustiti svoju nesretnu zemlju.

3. Neka se inače velevlasti zauzmu kod sultana, da se Bosna i Hercegovina učine autonomnom državom, koja će sultanu plaćati danak. Na čelo novoj državi neka se stavi koji strani knez, a nipošto turski podanik.

4. Ili neka velevlasti u sporazumu ovlaste jednu bližnju velevlast, da u glavnije gradove postavi poveće vojničke posade, koje će jamčiti za mir.

Konzuli su bili za treću točku, ali se tome energično opre Sever-paša. Konferencija se razišla neobavljena posla, a ustaše nastavili svoj otpor.

U taj rat umiješaju se i Srbija i Crna Gora, a napokon i Rusija, koja je potukla tursku vojsku i prisilila je na sanstefanski mir. Taj mir uzruja evropske sile, osobito Austro-Ugarsku. Rezultat toga je bio berlinski kongres g. 1878., koji je dao mandat Austro-Ugarskoj, da privremeno okupira Bosnu i Hercegovinu.

Dne 29. srpnja prijede general Filipović s vojskom Savu kod Broda, a general Jovanović dne 31. istoga mjeseca zakorači na hercegovačko tlo kraj Vrgorca. Buconjić dočeka Jovanovića u samostanu na Humcu kraj Ljubuškoga te ga lijepo pogosti s ostalim časnicima. Na lijep je način sklonio braću muslimane, da predadu Ljubuški bez otpora, jer se nemaju čega bojati, a sudbina naše uže domovine već je i onako odlučena. Poslije mirne predaje grada Buconjić upravi caru u Beč poklonstveni pozdravni brzojav, koji je završio poklikom: »Živio hrvatski kralj Franjo Josip I.!«

Nakon dovršene okupacije obiju zemalja trebalo je povesti deputacije caru na poklon. Bosansku je vodio fra Grgo Martić, a hercegovačku Buconjić. Buconjić je bio za to, da sve tri vjeroispovijedi idu u jednoj deputaciji i da sastave jedinstvenu poklonstvenu adresu. On ju je i sastavio, pročitao pred deputacijom i ona ju je usvojila. Deputacija je brojila 12 članova: 12 muslimana, 8 pravoslavnih i 6 katolika. Adresa glasi:

Vaše carsko i kraljevsko apoštolsko Veličanstvo!

Gospodaru nam premili!

Da izrazimo topla čuvstva duboke zahvalnosti na izbavljenju našem iz tolikih nevolja i očite naše propasti, dolazimo mi sinovi Vašem Veličanstvu vazda vjerne Hercegovine pred posvećeno prijestolje Vašega Veličanstva. Vjekovi su, otkada smo stradali i propadali, što razdorom i nesporazumima našim unutrašnjim međusobnim, što drugima uzrocima, te napokon do skrajnosti propasti domakli, pod providenjem osobitim Božjim Vaše Veličanstvo ganu se pružiti nam desnicu, te u smislu berlinskog kongresa i proklamacije posla viteške čete svoje pod viteškim vojskovođama, koje najvjernije izvršujući stavnu i tešku zadaću po želji i skrbi očinskog srca Vašeg Veličanstva na izmirenje i sporazum svu stvar provedoše tako, da mi sada možemo pouzdano od strane naroda izreći najtopliju zahvalnost, privrženost i odanost najsmjernije vjernosti i podaništva kao Našemu primilostivom Gospodaru i vladaocu.

Neumoljiva sila naših okolnosti činila je, da smo daleko izostali u napretku i prosvjeti iza tolikih naroda nama srodnih i susjednih, ter su nam vruće želje i temeljite nade, da će Vaše Veličanstvo konačno ujediniti nas što uže s našom braćom, s kojima ćemo u bratskoj zajednici kao i drugih Vaših sretnih naroda moći postupiti u provesti dostojanstva čovječanskoga bez uvrede ičijega vjerozakonskog uvjerenja i napredovati u svakovrsnom blagostanju bez ičijeg uplitanja uživajući prava vjernih Vam podanika.

Sudbina našega položaja i naših odnošaja spajaju nas sa sudbinom vjernih Vaših naroda, zato blagoizvoli Vaše Veličanstvo primiti nas kao svoju djecu, jer se mi predajemo pod okrilje i upravu Vašega Veličanstva i slavne Vaše dinastije.

Vaše Veličanstvo! Narod, što Vam se pouzdano izručuje, malen je, ali dosta darovit, koji Božjim providenjem nadarenoj postojbini svojoj u malo vremena pod mudrom upravom Vašega Veličanstva procvast će i prirodenim putem voden napredovati i na diku Vaše slavne krune sudjelovati. Što dok u najdubljoj smjernosti izrazujemo, dopusti nam Vaše Veličanstvo, da Vašemu prijestolju vruću i osobitu nuždu svoga naroda u poniznoj molbi podastremo, a to nam na-

rod u Hercegovini od mnogog vremena do posljednjega trpljaše radi ustanova i nameta ne odgovarajućih njegovoj i prirodnoj mogućnosti, radi toga u podaničkoj vjernosti usuđujemo se za milost najponiznije zamoliti, da bi Vaše Veličanstvo ovoj zemlji po njezinim okolnostima i potrebama uredbu i upravu podijeliti dostoji se.

Bog neka štiti, Bog neka čuva Vaše Veličanstvo!

U Budimu, 12. studenoga 1878.«.

Poslije nagle smrti apostolskog vikara i biskupa fra Anđela Kraljevića dne 27. srpnja 1879. predlože hercegovački franjevci Sv. Stolici trojicu svojih kandidata za biskupa, a na prvom mjestu Buconjića. Prijedlog podupre papin nuncij u Beču, kardinal Jacobini, i austrijska vlada, te Leon XIII. imenuje Buconjića naslovnim biskupom magedskim i apostolskim vikarom u Hercegovini. Buconjić odabere Zagreb kao metropolu Hrvata, da se u njemu posveti za biskupa. Tu ga je redio i posvetio zagrebački nadbiskup kardinal Josip Mihalović 19. ožujka 1880. Iz Zagreba krene Buconjić u Rim, da se pokloni papi.

Kad je Leon XIII. sklopio 1881. s Austrijom konkordat i uveo redovitu crkvenu hijerarhiju u Bosni i Hercegovini, osnovana je u Sarajevu vrhbosanska nadbiskupija, a biskupije u Mostaru, Trebinju i Banjoj Luci.

Mislilo se, da će Buconjić postati sarajevskim nadbiskupom. On je to odbio, jer se je htio sav posvetiti svojoj Hercegovini. Austrija je međutim imala posebne svoje račune u Bosni i Hercegovini, koji su se dijametralno protivili pravima i očekivanjima hrvatskog naroda. Sarajevskim nadbiskupom postade dr. Josip Stadler, mostarskim biskupom i upraviteljem trebinjske i duvanjske biskupije Buconjić, a kasnije banjalučkim fra Marijan Marković. Tim časom prestade uprava bosansko-hercegovačkih apostolskih vikara, koja je bila uvedena 1737.

Kao biskup razvija Buconjić silan rad na svim područjima narodnoga života. U toj zapuštenoj zemlji bez vode, putova i komunikacija trebalo je sve iznova stvarati. Biskup je živio najoskudnije i odijevao se najsiromašnije, samo da može zaštedjeti koji novčić za prijeke potrebe svoga naroda. Podigao je do dvadeset crkava i osnovao toliko novih župa, što vlastitim troškom, što opet pripomoćima. Napose je radio oko ekspanzije prenapučenosti Hercegovine. Pokupovao je od muslimana zemljište u Nevesinju i tamo naselio naš hrvatski katolički elemenat, koji je za osmanlijskoga gospodstva bio posve izguran iz tamošnjih istočnih krajeva. U Nevesinju sagradi svojim troškom krasnu crkvu, uloživši za nju 60.000 kruna. Sada ta hrvatska katolička dijaspora u nevesinjskom kotaru broji preko hiljadu duša, a prije nije bilo ni jedne. Katolike je naseljavao i u Bijelom polju.

Za župnu crkvu u Drinovcima dao je svojih 20.000 kruna, osnovao žensko sirotište u Mostaru, pomogao osnutku franjevačkog samostana i teologije u Mostaru, kupio zemljišta za novi biskupski dvor, davši za nj 100.000 kruna. U taj dvor useli se tek g. 1909. Inače je cijelo vrijeme biskupovanja živio u jednostavnom dvoru, koji je i danas pokriven kamenom pločom izvan grada Mostara.

Osobito je rad na nacionalnom polju usko vezan za nj. Hrvatska narodna svijest istom se počela buditi, a austrijska ju je uprava htjela u zametku ugušiti. I tako se nisu ispunile nacionalne težnje Buconjića i ostalih Hrvata, koje su polagali u okupaciju Bosne i Hercegovine. Austrijska uprava kuša brisati svako hrvatsko obilježje tih okupiranih zemalja te je priječila svaku vezu sa Zagrebom i Beogradom. Austrija je imala izrađen politički program s obzirom na Hrvate. Dualizam njemačko-madžarski zadržao je hegemoniju nad Slavenima pa je trebalo ugušiti svaku pomisao na ujedinjenje Hrvata. Trebalo je stvoriti posebni bosanski narod i bosanski jezik, a Bosnu i Hercegovinu učini njemačkom kolonijom.

Ali se Buconjić nije dao smesti. On potiče svoje franjevce, da bude u narodu hrvatsku svijest, narodni duh i ponos. Tako se silno razmahao hrvatski nacionalizam, ali su radi njega mnogi franjevci i ugledniji građani dospjeli u tamnice. Tada se biskup žestoko obori na vlastodršca, napose na moćnoga Kalaja, komu oštro predbaci nepravedan postupak prema Hrvatima, a novoizmišljenu narodnost bosansku nazva monstrumom 19. vijeka.

Njegovom potporom osnuju Mostarci pjevačko društvo »Hrvoje«, koje je imalo pjesmom okupljati mladež, a čitanjem i predavanjima buditi u njoj hrvatski duh.

Kad je g. 1896. obustavljen list »Glas Hercegovca«, koji je izdavao franjevac don Frano Milićević, ostadoše Hrvati u Bosni i Hercegovini bez svoga glasila. Tu je opet pomogao prvi Buconjić sa svojim franjevcima. Kupiše dioničku tiskaru i počeše izdavati prvi politički list »Osvit« g. 1897. I tako su u svakoj akciji Buconjić i franjevci na prvom mjestu. Oni osnovaše i današnje moćno hrvatsko kulturno društvo »Napredak«.

O jubileju 60-godišnjice vladanja cara Franje Josipa I. spremala se aneksija Bosne i Hercegovine. Hrvati su se nadali konačnom ujedinjenju ovih zemalja s trojedinom kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Ali carev veliki Proglas na narod Bosne i Hercegovine sve je Hrvate bolno razočarao, napose Buconjića. U tome kilometričnom Proglasu nije uopće nigdje spomenuto hrvatsko ime. Pače dugi carev naslov broji sve zemlje i titule, samo nigdje nije bilo naziva ni spomena, da je on i kralj Hrvatske.

Na to Buconjić šalje caru brzojav, koji glasi:

»Pozivajući se na naše izražaje vjernosti i odanosti, koje smo g. 1878. Vašemu Veličanstvu izrekli u našoj deputaciji u Budimu od strane svega našega naroda iz Hercegovine i u onom smislu, da sav naš narod skladno s ostalom svojom rodnom braćom uživa pod Vašom dinastijom blagodati ustava, mi katolici Hrvati iz Hercegovine prigodom našega sjedinjenja sa krunom hrvatskom radujemo se i čestitamo. Živio hrvatski kralj!«

A kad je bilo konačno jasno, da o ujedinjenju s kraljevinom Hrvatskom nema ni govora, pozove biskup viđenije franjevce i građane, da vijećaju, šta valja poduzeti u tom velikom historijskom času. On i fra Didak Buntić sastave adresu na Franju Josipa I., koja glasi:

»Vaše carsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo!

Previšnji proglas na narod Bosne i Hercegovine, kojim je riješen međunarodni državopravni položaj naše uže domovine, neizmjerno je obradovao Hrvate iz Hercegovine, jer u njemu vide jedan korak k sjedinjenju ovih zemalja s ostalim zemljama kraljevine Hrvatske pod žezlom vladara iz prejasne kuće Habsburgovaca.

Vaše Veličanstvo! Blizu su četiri stoljeća otkako Hrvati slobodnom voljom izabraše za svoga kralja prejasnoga Pretka Vašega Ferdinanda I. Od tog vremena sve su težnje naših otaca za tim, da se svi Hrvati okupe u jedno državno tijelo pod zakonitim svojim vladarima iz dinastije Habsburga.

Stoljetne težnje hrvatskoga naroda počele su se ostvarivati, kad je g. 1878. vojska Vašega Veličanstva pod zapovjedništvom Hrvata Filipovića prekoračila granice Bosne i Hercegovine.

Vaše Veličanstvo! Hrvatski narod ovih zemalja pozdravlja s veseljem proširenje suverenih prava hrvatskoga kralja na Bosnu i Hercegovinu i izrazuje vruće želje, da se ove dvije hrvatske zemlje sjedine s kraljevinom Hrvatskom, nadajući se, da će Vaše Veličanstvo skoro učiniti i taj zadnji korak i s tim osigurati naš duševni i materijalni napredak, kako Vaše Veličanstvo u svom proglasu očinski želi.

U sinovskoj odanosti Vašega Veličanstva ostajemo: Za Hrvate katolike iz Hercegovine.

U Mostaru, dne 11. listopada 1908.«

Tu je adresu zaplijenio predstojnik mostarske okružne oblasti barun Pitner. To je tako revoltiralo sijedog biskupa, da je smjesta krenuo u Beč, da adresu lično preda caru. Ta odlučnost biskupova bila je veliko iznenađenje za vladu u Sarajevu. S biskupom je stigla deputacija od 50 najvidenijih ljudi u Sarajevo na putu u Beč. Vlada pošalje pred biskupa odjelnog predstojnika Grassla, koji saopći Buconjiću, da je vlada digla zapljenu adrese i da će je primiti poglavar zemlje pl. Winzor.

Sutradan pročita biskup adresu pred poglavarom Bosne i Hercegovine i pred svojom deputacijom. Poglavar obeća, da će sigurno predati adresu caru preko zajedničkog ministra.

Taj muževni nastup Buconjića kao biskupa i Hrvata silno je odjeknuo u srcima svih Hrvata. Hrvatska ga je štampa obasula najljepšim priznanjem i najljepšim naslovima, od kojih je svakako najznačajniji »Hrvatski Leonida«.

Veliki je biskup umro nakon 30 godina biskupovanja 1910. g. Sprovod mu je bio veličanstven. Na njemu su bile sve tri vjeroispovijesti, jer je sa svima živio u miru i ljubavi, iako je bio otvoren Hrvat. Kakav je bio čovjek, i karakter, pravi otac sirotinje bez razlike, pokazao je i njegov pokop.

Dr. fra Oton Knezović

SADRŽAJ: IVO GUBERINA, Veze Splita i hrvatskih vladara IX. vijeka, 169. — SALIH ALIĆ, Vedra pjesma, 174. — DRAŽEN PANJKOTA, Mrtva uvala, 174. — IVO BALENTOVIĆ, Rastanak, 175. — TIN UJEVIĆ, Fetiši, ljubavi u predmetima, 183. — MIRKO J. TALAJIĆ, Balada o zvjezdoznancima, 183 — VINKO CECIĆ, Želja, 184. — JERONIM KORNER, Transport, 184. — ANTE JAKŠIĆ, Nagnut nad sobom govorim svojim očima, 185. — JAKŠA ERCEGOVIĆ, Intimni monolog, 186. — GRGUR KARLOVČAN, Sedmo dijete, 187. — VJEKOSLAV ZRNC, V kleti, 192. — VJEKOSLAV ZRNC, Letu so včinili krivo, 193. — ST. OSTERMAN, Milutin Cihlar Nehajev kao Nadaš, 194. — VINKO CECIĆ, Bolesnik oduvijek, 203. — LJEPOSLAV PERINIĆ, Proljetna idila, 203. — VLADIMIR KISELJEV, Kraljica i prosjak, 204. — BÓKAY JÁNOS — J. VELEBIT, Sumnja, 206. — IVAN KROLO, Djeca nevremena, Juturnja, 208. — KASIM GUJIĆ, Smailaga Čengić, 209.

FEUILLETON: ZEM. CRNOBORI-ŠIMAGA-PRICA, 214. — INTERIM, Kazalište, 215. — CRITICUS, Hrvatska enciklopedija, 217. — L. P., Dr. Velimir Deželić st. 218. — DR. FRA OTON KNEŽEVIĆ, 30-godišnjica smrti hrvatskog Leonide — biskupa Buconjića, 221.

SLIKE: JOSIP CRNOBORI: Djevojka s knjigom, Samostan sv. Marije na Mljetu; PETAR ŠIMAGA: Autoportret i Oranje, 184—185. — ZLATKO PRICA: Djevojka s krznenim ovratnikom, Makedonka i Ulica u Samoboru, 200—201.

Vlasnik i izdavač: Matica Hrvatska, Matičina ulica 2. — Uređuje redakcioni odbor. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina« Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara Andelko Delak, Vukotinovićeva 7. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2. telef. 3382. — Uredništvo ne vraća rukopise i ne odgovara na pisma.